Феодосію Вікторовичу Самбуку,

моєму батькові, який загинув під час сталінських репресій,

присвячую

1

Почувши автомобільний сигнал, Іван визирнув у вікно і не без утіхи побачив, що "емку" вже встигли оточити сусідські дітлахи. Ото буде розмова увечері: Сокирко пішов на підвищення і тепер їздить на роботу в автомобілі…

Іван постояв перед дзеркалом, розпростував під портупеєю коверкотову гімнастерку, поправив кобуру з браунінгом і вийшов на ганок. З насолодою вдихнув свіже повітря, застиг на мить, підставивши обличчя теплим сонячним променям: високий, стрункий, у начищених до блиску хромових чоботах, синіх діагоналевих бриджах, сірій гімнастерці з трьома шпалами на петлицях — слідчий Наркомату внутрішніх справ, об’єкт заздрощів усіх хлопчаків їхнього подвір’я. Он як застигли перед ним — у рот зазирають.

Сокирко пробіг пучками по широкому командирському ремені, шукаючи на гімнастерці неіснуючі бганки: над усе ставив акуратність — щоранку голився, міняв підкомірці й чистив чоботи. Цивільний одяг носив рідко. Іванові подобалося рипіння чобіт і заспокійлива обтяжливість браунінга, форма якось підносила його над вуличним загалом, пін звик до захопленого блиску дівочих очей і поштивих, іноді навіть боязких поглядів чоловіків.

А сьогодні ще "емка" стоїть перед ганком і сивовусий наркоматівський шофер дядько Пилип застиг за кермом.

Сокирко легко збіг східцями, відчувши, яке сильне й молоде в нього тіло, які пружні м’язи і яке легке й глибоке дихання. Скуйовдив чуприну Петькові, синові арсенальского слюсаря Кирила, — хлопець несміливо підвів очі й попросив:

— Покатайте, дядечку Іване!

Звичайно, цього нахабу треба б гнати під три чорти, допізна горлає під вікнами й навіть у неділю не дає відпочити, та Сокирко впіймав благальний погляд, уявив, як розповідатиме пацанва про його великодушність, і запитально зиркнув па шофера. Той згідливо опустив очі — Іван розчахнув задні дверцята, почекав, поки дітлахи набилися в машину, і вмостився на передньому сидінні. Дядько Пилип спритно розвернув "емку" у дворі. На сусідній ганок вийшла Поліпа — пишнотіла молодиця, чоловік якої зник невідомо куди: злі язики подейкували, що не витримав палких Полініних обіймів. Поліна округлила очі, побачивши Івана в автомобілі, а Сокирко всміхнувся їй і приклав пальці до козирка командирського кашкета. Іван іноді думав про Поліну, уявляв її звабливі форми й подумував якось випадково зазирнути на вогник — знав, Поліна не відмовить йому, он якого пустотливого бісика пустила, та все відкладав відвідини. У їхньому дворі неможливо щось приховати, та й Поліна навряд чи критиметься, сама похвалиться, що заарканила енкаведиста, а йому це зовсім ні до чого. По-перше, не сьогодні-завтра мають додати шпалу в петлиці, підвищити в чині, а хтось із злостивих сусідів може капнути: відповідальний працівник Наркомату внутрішніх справ Іван Сокирко морально нестійкий, завів коханку — й невідомо, як поставляться до анонімки в управлінні кадрів. Тим паче що заступник начальника управління підполковник Тюря якось у їдальні, хитро

підморгнувши Сокиркові, поцікавився: чого йому так подобається ім я Розалія? Іван пробелькотів тоді щось, але Тюря поблажливо поплескав по плечу: мовляв, усе знаємо, але не надаємо значення — хто з нас не грішив замолоду?..

Перше, що вирішив тоді Іван, порвати з Розалією раз і назавжди, хоч Роза подобалась і цілком улаштовувала його. Молода, двадцяти літ, вродлива й стрункa, мешкає по той бік їхнього завулка разом з батьком у окремій двокімнатній квартирі, кохає Івана й коли бачить його, аж світиться.

Головне ж: старий Дорфман заплющує очі на його залицяння. Дорфман у нього на гачку, навіть на великому гачку. Іван урятував його від в’язниці, сидіти б Юхиму Марковичу років п’ять, не менше, але під час обшуку в Дорфмана, яким керував Сокирко, Іван піймав переляканий погляд дівчини: сиділа на дивані в халатику, підібгавши ноги, круглі коліна визирали з-під пелени; тендітна, чорнява, з величезними очима, вона одразу сподобалася Сокиркові. Тоді він одвіз старого Дорфмана до Лук’янівської в’язниці й завітав до Розалії наступного дня. Поблукав по квартирі — Роза гадала, знову труситиме, та Сокирко попросив чаю і, випивши склянку, пояснив, що за певних обставин можна було б уладнати справу й випустити батька. Дізнавшись, чого від неї хоче енкаведист, Розалія одразу показала Сокиркові на двері. Іван сприйняв це не те щоб роздратовано, але й не наполягав, тільки в дверях уже про всяк випадок пояснив, що мешкає по той бік вулиці.

Увечері Розалія постукала Сокиркові у вікно, а через тиждень Іван улаштував так, що Дорфмана за відсутністю доказів випустили. Але Юхим Марковим добре знав, що Сокирко будь-коли може знову взяти його за комір. Старий завідував палітурнею, одержував для її потреб дефіцитну мануфактуру, навіть сап’ян — усе це йшло за добрі гроші

наліво, а для палітурок Юхим Марковим скуповував у лахмітників і на пунктах вторсировини ганчірки та обрізки дерматину.

Сокирко пообіцяв старому, коли все владнається і забудеться, одружитися з дочкою. Певно, Дорфман не дуже повірив спритному енкаведистові, проте іншого виходу не мав і змирився з тим, що Іван двічі—тричі на тиждень гостював у Рози. Більше того, відчувши опору, Юхим Маркович зумів розширити палітурну справу: тепер мало не половина київських лахмітників працювала на Дорфмана. Юхим Маркович придбав нові меблі, поставив у доччиній кімнаті широку, застелену килимом тахту — Сокирко зробив з цього досить своєрідний висновок і попросив у майбутнього тестя триста карбованців. Юхим Маркович не відмовив, і відтоді повелося, що якась сума щомісячно додавалася до пристойної, однак, зважаючи на зростаючі потреби, не такої вже й великої Сокиркової зарплати.

"Емка" виїхала з двору, проминула Дорфманів будинок, І Сокирко вирішив увечері зазирнути до коханки. Тепер уже Розалія ображалася, коли він довго не з’являвся, іноді навіть плакала, це дратувало Івана, й він уже шукав приводу розірвати стосунки, які ставали обтяжливі. Однак минало кілька днів — і він знову піднімався на другий поверх, тричі натискав на кнопку дзвінка і не без задоволення прислухався до кроків за дверима.

На Московській, біля "Арсеналу", Сокирко висадив з "емки" щасливих дітлахів, опустив скло й підставив обличчя теплому вранішньому вітерцеві. На вулиці Кірова, під Будинком Червоної Армії, тирлувалися лейтенанти у новісінькій формі, певно, випускники якогось училища, потім "емка" проминула особняк, де мешкав Затонський: Іван поштиво провів очима зашторені вікна. Затонський — відомий революціонер і нарком,

член Центрального Комітету ВКП(б), і портрети його вивішують на вулицях під час революційних свят. Високе начальство, а до начальства Сокирко звик ставитися з повагою й слухатись його беззастережно. На чолі країни стоїть вождь — великий і недосяжний; і Сокирко заздрив москвичам, які хоч мимохідь, хоч здалеку можуть побачити під час параду та демонстрацій вождя всіх часів і народів. Іноді Іванові снилося, що його зараховано до особистої охорони товариша Сталіна, що він стоїть поруч з Йосифом Віссаріоновичем і затуляє його від численних ворогів народу, які хочуть вчинити замах на людину, без якої не уявляє собі життя кожен радянський трудівник. Проте нічого у них, підлих ворогів, не вийде, він, Сокирко, ані секунди не завагається і пожертвує життям заради великого вождя і вчителя.

А поруч з товаришем Сталіним його соратники — Ворошилов, Молотов і Каганович. Кагановича Іван бачив зблизька, брав участь в охороні урядової трибуни на Хрещатику під час першотравневого параду й стояв за кілька кроків від Лазаря Мойсейовича. Тоді ж устиг розгледіти Постишева і Затонського. Постишев у незмінній українській вишиванці й сірому піджаку, а Затонський — повновидий, з кучмою чорного волосся. Він про щось жваво розмовляв з Кагановичем, й Сокирко подумав: от би послухати їхню розмову, мабуть, кожне слово мудре й сповнене глибокого змісту. Вожді, щоправда, не такі, як товариш Сталін, рангом нижче, проте також ведуть народ до соціалізму.

Сокирко був упевнений, що соціалізм дуже скоро переможе в Радянському Союзі, бо це обіцяє товариш Сталін, а не вірити Йосифу Віссаріоновичу просто не можна. Правда, перемога може й затриматися — товариш Сталін попередив, що класова боротьба в країні загострюється й вороги народу підводять голови. З цієї тези Сокирко зробив власні висновки: якщо соціалізм переможе не одразу, слід трохи подбати і про себе.

Він не пуританин, як дехто в їхньому Наркоматі, й Дорфманові періодичні фінансові вливання, зрештою, тільки на користь соціалізмові, бо підтримують матеріально і морально вірного охоронця Радянської влади. Сокирко припускав, що дехто може розцінити їх як звичайні хабарі, та хіба можна назвати хабарем позичені гроші? Адже Дорфман саме позичає йому, бере навіть розписки й за першої нагоди треба повернути. Іван ретельно занотував у блокноті одержані суми, планував віддати борг, коли одержить наступне звання і, відповідно, більшу платню. Зрештою, Юхим Маркович почекає, грошей у нього кури не клюють, минулого місяця повісив у Розалиній кімнаті над тахтою килим — червоний з візерунками, Роза казала, що справжній перський і коштує не одну тисячу. Для чого такий килим Дорфманові? Іван уявляв його на стіні своєї кімнати, на килимі — шабля, такий килим з шаблею він бачив у свого начальника, заступника наркома Сидора Гавриловича Онищенка. Тоді Онищенко хворів, лежав удома з температурою і викликав у якійсь справі до себе Сокирка. Заступник наркома мешкав на розі вулиць Леніна й Пироговської, у будинку, спорудженому спеціально для членів уряду, що переїхали з Харкова до нової столиці України. У цьому домі оселилися дехто з наркомів та їхніх заступників. Онищенко порівняно з іншими мав скромне двокімнатне помешкання — кабінет і вітальню. Кабінет правив йому й за спальню, тут стояв шкіряний диван, а на стіні висів килим з шаблею. Цю шаблю, розповідали, Онищенко одержав з рук самого Будьонного — Сидір Гаврилович командував ескадроном у Першій кінній, про його хоробрість ходили легенди.

Килим з шаблею з того дня став Івановою мрією, і він уже серйозно розмірковував, як вплинути на Дорфмана, щоб старий пройда подарував йому такий самий, як у Розалії. Може, натякнути, що хмари знову нависли над ним. Зрештою, навіщо

натякати, треба сказати прямо: Дорфман закрутиться, як в’юн, тоді з нього можна буде витиснути все.

"Емка" звернула з вулиці 25-го Жовтня до колишнього інституту шляхетних дівчат, де розмістився тепер Наркомат внутрішніх справ. Іван піднявся до свого кабінету — кімнатку цю, щоправда, можна було лиш умовно назвати кабінетом, якийсь закапелок поряд зі сходами, та, зважаючи на швидке зростання штатів Наркомату, й таке приміщення вважалося пристойним. Працівники деяких управлінь, вищі за званням від Сокирка, тулилися в загальних кімнатах або займали закутки по кілька квадратних метрів — колишні зали розгороджували легкими дерев’яними або навіть диктовими перегородками, навішували двері, ставили стіл з кількома стільцями — й кабінет готовий.

Сокирко ж, зважаючи на специфічну роботу з підсудними, займав більш-менш пристойний звукоізольований кабінет, під дверима якого стояла лавка для конвоїрів.

Іван дістав з сейфа справу заарештованого на минулому тижні директора київського будівельно-шляхового тресту — той звинувачувався у шкідництві та шпигунстві на користь буржуазної Польщі. Власне, справою її можна було назвати лише з натяжкою. У папці лежав тільки один папірець, списаний нерівним почерком, — в кутку його стояла розмашиста резолюція: "Заарештувати" і підпис наркома Балицького.

Сокирко ще раз уважно прочитав папірець. Автор не дуже складно і з граматичними помилками повідомляв, що директор будівельно-шляхового тресту Романюк зволікає з виготовленням асфальту для прокладання шляхів у Київській області, в тому числі для реконструкції автомагістралі на Житомир, що завдає відчутного >дару стратегічним планам

командування Червоної Армії. Сталося ж це тому, що Романюка на початку тридцятих років під час перебування у відрядженні в Польщі завербував другий відділ генштабу для "масштабного шпигунства і шкідництва, аби гальмувати перемогу соціалістичної революції в нашій неосяжній країні".

Писав завгосп тресту. Він не крився, поставив свій підпис, більше того, повідомляв, що давно вже відчуває ворожу душу директора. Але Романюк дуже вдало маскується, пишеться партійцем з дореволюційним стажем і наголошує в автобіографії, що брав участь в арсенальському повстанні. Однак тепер багато хто намагається прикрити минулими заслугами своє дрібнобуржуазне єство, і яскравий приклад цього — переродження Бухаріна та інших так званих революціонерів, які пролізли навіть до Радянського уряду та керівних органів партії.

Сокирко поморщився: справа не варта виїденого яйця, либонь, цей директор тресту насолив завгоспові, спіймав на крадіжці чи звинуватив у нехлюйстві — довести це не так уже й важко.

Та чи варто?

Сам нарком розпорядився заарештувати Романюка, і якщо Іван звільнить його, то поставить під сумнів рішення начальства. А йти проти волі начальства — це все одно, що плювати проти вітру…

Іван погладив шерехуваті картонні палітурки течки із справою Романюка.

"Ти в мене швидко визнаєш усе, що треба, — подумав зловтішно. — Контра паршива!"

Ця думка сповнила Сокирка власної гідності й навела на приємні роздуми. Якщо цей Романюк хоч сто разів невинний, чи варто закривати справу й звільняти його? Кому це вигідно? Хіба самому директорові тресту. А йому, слідчому Наркомату внутрішніх справ, не додасть нічого: закрив справу, отже, не докопався до глибин, можливо, виявив нехлюйство. Принаймні так може подумати нарком або його заступник. І не підпишуть подання управління кадрів на чергове звання капітана.

Якщо ж він дотисне Романюка, піде розголос: слідчий Іван Макарович Сокирко розплутав складну справу, викрив ще одного ворога народу, який зумів пролізти до згуртованих партійних лав.

Хто посміє тоді відмовити йому у високому званні капітана держбезпеки?

Іван уявив собі цю захоплюючу картину: він з чотирма шпалами на петлицях — полковник за звичайною армійською градацією…

Проноза Дорфман, певно, міг би стати перед ним на коліна, молитися, як богові.

А чому й справді не бог?

Ні, вирішив Сокирко, бог у нас один: товариш Сталін, і всі мають молитись йому, а не якомусь Ісусу Христу, міфічному єврейському месії, навколо якого тирлувалися лиш декілька апостолів. А навколо товариша Сталіна згуртувався весь народ, і не тільки радянський народ — всі трудящі світу, свідомі бійці за людське щастя. Тільки підступна й провокаційна політика буржуазії поки що заважає їм об єднатися й розпалити світову революцію. Але цей день все

одно настане, й тоді всі народи світу, аж до диких африканських племен, піднімуть високо в небо портрети улюбленого вождя.

Від усвідомлення цієї картини — мільйони портретів товариша Сталіна над усіма континентами — Іванові стало гаряче. Він розстебнув комір гімнастерки, раптом спітнівши від самої думки: він поруч з вождем, один з його соратників, не охоронець, а справжній соратник, як апостол біля Христа, і товариш Сталін ділиться з ним найсокровеннішими ідеями.

"А чому б ні? — вирішив. — Хіба я не достойний? Усе своє свідоме життя віддав справі робітників та селян, найпередовіший комсомолець не тільки свого села, а й цілого району, недарма ж мене обрали секретарем райкому, коли не виповнилось і двадцяти".

Задзвонив телефон.

— Старший лейтенант Сокирко... — мовив у трубку сухо, наче вистрілив, та, почувши голос секретарки заступника наркома, додав запопадливо: — Слухаю вас Раїсо Василівно... Так, уже йду...

Сокирко підвівся з-за столу, непоспішливо застебнув комір, розгладив гімнастерку, провів долонею по щоках, перевіряючи, чи чисто виголений, примружився, надаючи обличчю поштивого та водночас ділового виразу, й відчинив двері.

У приймальні Івана примусили зачекати. Онищенко розмовляє з начальником управління, пояснила секретарка, вона могла б і не казати цього, та знайшла за потрібне ще й усміхнутись, і Сокирко не без утіхи подумав, що його зірка не така вже й непомітна на їхньому наркоматівському небосхилі.

Чекав недовго, декілька хвилин — у супроводі заступника наркома з кабінету вийшов незнайомий чоловік з ромбом на петлицях. Сокирко подумав: мабуть, новий наркоматівський працівник, цікаво, яке управління очолив? Можливо, його нинішній безпосередній начальник? Останнім часом ходили неясні й потаємні чутки, що навіть у їхньому центральному апараті в Москві виявлені вороги народу, подейкували, що Іванового начальника переводять на підвищення до столиці, а цього майора, мабуть, перекинули з якогось іншого міста для зміцнення українських органів держбезпеки.

Сокирко зиркнув на майора чіпко, наче сфотографував: підтягнутий, худорлявий, риси обличчя брусуваті, наче вирубані з міцної деревини, років сорок, не більш.

Іван підхопився й став струнко. Майор ковзнув по ньому вивчаючим поглядом, але відразу одвернувся й потиснув Онищенкові руку. Заступник наркома щось сказав секретарці, Сокирко не розібрав, що саме, він помітив тільки, що Онищенко вказує йому на оббиті цератою двері, не одразу усвідомив, що це саме його запрошують до кабінету; нарешті, збагнувши, посунув уперед, але зупинився, пропускаючи Онищенка.

— Проходьте… — кивнув той. Іван усе ще нерішуче тупцював на місці, і Онищенко всміхнувся: — Ми з вами, як Чичиков з Маніловим…

Сокирко знав, що про якогось Чичикова писав Гоголь, що саме — не пам’ятав, до Гоголя, як взагалі й до інших письменників, не доходили руки, та й, зрештою, чи обов’язково чекістові засмічувати собі мізки старорежимною літературою? Революція народила своїх письменників — Фадєєва та Гладкова, ще, може, Соболева, "Капітальний ремонт" якого Сокирко прочитав з інтересом і вважав цей роман кращим за толстовські чи гоголівські.

— То прошу! — повторив заступник наркома, і Іван протиснувся у двері боком, не повертаючись до начальства спиною — це було б остаточним порушенням субординації.

Ще більш здивував Сокирка Онищенко, коли вони опинилися вдвох. Запропонував Іванові сісти не біля письмового столу, а вказав на крісло поряд з низеньким, круглим, заваленим журналами й газетами. Улаштувався навпроти, закурив "Казбек", підсунув пачку Іванові, випустив дим з ніздрів і подивився запитально. Сокирко знітився, та постарався нічим не виказати цього: потягнувся за цигаркою, хоч курив рідко — у компаніях та після добрячої чарки.

— У комсомолі ви з якого року? — запитав Онищенко.

Іван подумав, що для з’ясування деталей його біографії простіше було б подзвонити до управління кадрів, та відповів, утупивши в заступника наркома відданий погляд:

— З двадцять четвертого.

— Здається, ви з Фастівського повіту?

— Село Чорногородка.

— На Тетереві?

— Батькова хата на самісінькому березі.

— Біля кладовища?

— Звідки знаєте? — запитав Сокирко й одразу знітився: такому високому начальству негоже ставити запитання.

— З сусіднього села отаман Гайовий…

— З Дорогинки.

— У двадцять другому ми полювали на отамана. Але тоді Гайовому вдалося вислизнути.

— Здається, його взяли у Києві?

— На розі Столипінської і Великої Підвальної. Отаман був озброєний до зубів: два нагани й кілька гранат. Ішов з охоронцями.

— Ви?.. — здивувався Сокирко. — Ви особисто брали Гайового?

— Що ж тут дивного? Тоді я ще був помічник оперуповноваженого.

— Кажуть, ви працювали ще з Кравченком та Євдокимовим?

— Під їхнім керівництвом… — Онищенко знову подивився на Івана, струсив попіл у масивну чавунну попільницю й запитав: — До органів вас рекомендував комсомол?

— У двадцять восьмому мене обрали секретарем сільського осередку, а з тридцятого працював у Фастівському комітеті.

— Виходить, брали участь у колективізації? Важко було?

Сокирко всміхнувсь переможно. Згадав себе разом з головою сільради Гнатюком на майдані біля чорногородської

церкви: Гнатюкові принесли з церкви лавку, голова був худорлявий і низенький, але розмовляв ледь не басом. Зранку Гнатюк випив склянку самогону, голос сів і звучав як труба з оркестру, переможно й настирливо. Гнатюк, підвівшись на лавку, насварився на людей маленькими кулаками, ця загроза видавалась смішною, натовп слухав погано, люди перебивали не погоджуючись. Схаменулися лиш тоді, коли Сокирко з Гнатюком та з надісланими з Фастова на допомогу активістами пішли розкуркулювати. Дати б тоді Гнатюкові волю, виселив би всю Чорногородку. Він кипів, як розжарений самовар, ненависть клекотіла в ньому. Голова не милував нікого — Іван добре пам’ятав, як стара Сотничка випхала поперед себе п’ятеро дітлахів і сама стала на коліна, та Гнатюк лиш реготав зневажливо, складаючи протокол на виселення, а Сотник — похмурий, міцний, як віл, мовчазний і лютий — підвів жінку, посунув на Гнатюка, і той позадкував до столу, шукаючи в кишені наган. Нарешті витягнув, тицьнув дулом Сотникові в груди, загорлав люто: "Назад, куркульська мордо, бо покладу на місці!"

"Я куркуль? — засопів Сотник. — Цю землю мені сільрада дала в двадцять першому, коли всім ділили. На їдоків тобто, по десятині… То я — господар, — підвів важкі кулаки, — розумієш, господар, я зі своїх десятин щороку снопи возив, а ти у сільраді горло дер та самогоном заливався. На воли я сам отягнувся і на коня також, усе село знає, а ти як був бидлом, так бидлом і лишився!.."

"Поїдеш у Сибір із своїми цуценятами, — зловісно посміхнувся Гнатюк, — аби не пив нашу незаможницьку кров і не шкодив трудовому селянству!"

"Я і на Соловках не пропаду, — пообіцяв Сотник, — але якщо не сам, то дітям накажу, щоб повернулися і тебе, сволоту, зничтожили".

Сокиркові тоді не було шкода ні Сотника, ні інших чорногородських куркулів. Усі вони однакові, дбають лише про себе, про власне збагачення, заважають суцільній колективізації, а партія закликає саме до цього. Щоб незаможники, сільська біднота, об’єднувалися, колективно перетворювали село, а куркульню слід ліквідувати раз і назавжди, вирвати, як бур’яни з майбутніх чистих колгоспних ланів.

Тому й відповів твердо, чесно дивлячись заступникові наркома у вічі:

— Важко не важко, партія наказала — хто, крім нас, зробить? Хіба вам було легше, коли брали Гайового?

— Правильно міркуєте, товаришу Сокирко, — звузив очі Онищенко. — Ми з вами на передньому краї, і від нашої витримки та принциповості залежить багато.

— Вчимося у вас, старшого покоління, — сказав Іван, зиркнувши на орден Червоного Прапора на Онищенковій гімнастерці.

— Я голосував за вас, коли приймали в партію. Бо певен, що не схибите.

Іван опустив очі, проте одразу підвів і мовив, дивлячись віддано:

— Можете не сумніватися.

— Знаю вашу принциповість, тому й викликав, — сказав Онищенко сухо, та Іван уловив у його тоні якусь непевність. — Коротше, вам доручили вести справу Романюка. То прошу

врахувати! Романюк член парти з великим стажем, колись ми воювали разом.

Сокирковим обличчям майнула тінь, і це не пройшло повз увагу заступника наркома.

— Боронь боже, я не хочу, щоб ви потурали Романюкові. Але розберіться у справі без упередження, — чи то попросив, чи то наказав. — Ми не можемо дозволити собі знищувати досвідчені й загартовані партійні кадри.

Іван на знак згоди нахилив голову, розмірковуючи: і Бухарін, і Риков та іже з ними також були досвідчені й загартовані, а виявилися звичайними шпигунами іноземних розвідок. Але ж порівняно зовсім недавно і сам товариш Сталін сказав, що не дозволить розправу над Бухаріним. Отже, Сталінові стали відомі додаткові факти. А ми знаємо, як можна організувати такі факти, подумав нараз і сам жахнувся своєї думки…

Проте навіщо фальсифікувати? Факти повідомлені в листі, а той, про кого пишуть, може визнати їх або відкинути. От Бухарін сам визнав, що шкодив Радянській владі, брав участь у прямих заколотах проти неї, якщо ж нікчемний Романюк визнає, що був завербований польським генштабом, хто сумніватиметься в цьому?

Як домогтися цього визнання?..

Й не таких притискали, подумав Сокирко, але, впіймавши напружений погляд Онищенка, вирішив: певно, не треба…

Від заступника наркома залежить, чи одержить він чергову шпалу, то чи варто псувати з ним стосунки?

— Можете покластися на мене, — сказав. — Гадаю, хтось хоче звести рахунки з товаришем Романюком, от і наклепав на нього.

Сокирко побачив, як пом’якшали риси обличчя в заступника наркома, й остаточно утвердився в своєму рішенні. Кому потрібен той Романюк? Працівник середнього рангу, й навряд чи сам нарком пам’ятає про свою резолюцію. Таких резолюцій товаришеві Балицькому доводиться накладати щодня по декілька, і, якщо з розумом обгрунтувати своє рішення, Романюка можна випустити через тиждень чи навіть раніш. Раніш, мабуть, не варто, поспішливість кине тінь на нього самого, а тиждень — достатній строк, щоб розібратись із звичайним наклепом.

Але що каже Онищенко? Іван навіть не повірив власним вухам.

— Завтра чи післязавтра, якщо матимете вільний час, увечері зайдіть до мене додому. Колись ви були в мене, пам’ятаєте квартиру? Поп’ємо чаю, погомонимо, бо тут, — заступник наркома обвів руками кабінет, — стільки справ і стільки відвідувачів, що й дихнути нема коли…

Сокирко прямував до дверей, спиною відчуваючи Онищенків погляд. Тримався прямо, мало не марширував, а хотілося стрибати: завтра увечері він чаюватиме із самим заступником наркома у кімнаті з шаблею на килимі. Треба натякнути Онищенкові, що управління кадрів зволікає з наданням йому чергового звання.

Носити тобі шпали, товаришу Сокирко, подумав, і хвиля радощів перехопила дихання.

2

— Давай так, тату: цілком одверто.

— Давай, — погодився Онищенко.

Антон усівся на тахті, спершись спиною на килим.

— Днями редактор доручив мені написати статтю про шкідників з Наркомату комунального господарства…

— І правильно вчинив.

— Я також не заперечував. Але почав розбиратися у справі — хотів написати аргументовану й злу статтю, — бачу, нічого не виходить. Бо емоцій проти шкідників у Наркоматі доста, люті також, а доказів жодних.

— Докази з’являються під час слідства.

— І ви просто так, без вагомих аргументів заарештовуєте людей? — здивувався Антон.

— Маємо очистити країну від внутрішніх ворогів.

— Двадцять років минуло після революції, невже ти справді віриш, що ворогів побільшало?

— Я — боєць партії і мушу виконувати її накази.

— Виходить, я — молодий незагартований комуніст і зовсім не розуміюся на тому, що відбувається у нас…

— Виходить.

— Але ж я, хоч і незагартований, свято вірю в соціалізм. І хочу тільки добра для країни.

— Маємо виконувати волю й рішення Центрального Комітету. Партія не може помилятись і якщо висунула гасло, що в міру просування країни до соціалізму класова боротьба загострюється, так воно і є. А що таке боротьба? Не треба пояснювати?

— Маєш на увазі, що вороги підводять голову?

— Звичайно. А з ворогами одна розмова!

— До стінки?

— Кожен одержує по заслугах.

— А чи не здається тобі, що саме у вашій парафії досить вільно трактується поняття вини?

— Згоден, бувають помилки, проте ми з усіх боків оточені ворогами — іноді краще перегнути палицю.

— Але ж і Ленін, і Дзержинський вимагали суворо дотримуватися законності.

— Ми намагаємося діяти тільки в рамках закону.

— Намагаєтеся… В міру можливого… І хто ж саме визначає цю міру?

— Партія.

— В особі керівників?

— І ти ставиш це під сумнів?

— Однак, тату, НКВС почав заарештовувати й керівників.

Онищенко дістав цигарку, закурив, глибоко затягнувся, випустив дим і сказав:

— Виходить, і серед керівників є зрадники. Справа Каменева та Зінов’єва свідчить про це.

— А я не можу повірити, що Бухарін — шпигун. Ну, помилився, ну, схибив, але стати на шлях прямої зради!..

— Він сам визнав це.

— А скажи мені, тату, тільки відверто, серед твоїх підлеглих нема таких, хто міг би витягнути з нього це зізнання?

— Скоро ти не віритимеш і мені.

— Ні, ти зліплений з іншого тіста.

— Ми з тобою, сину, обидва комуністи, й тісто має бути високого гатунку.

— А чи не припускаєш, що до партії пролізли кар’єристи?

— Заперечуєш сам собі. Від таких ми й звільняємось.

— І у ваших органах можуть бути люди нечесні. Маючи в руках необмежену владу, вони примусять людину казати все, що їм вигідно.

— Не уявляю, хто б міг примусити мене!

— Я ж кажу: ти з іншого тіста. Інші ж не витримують…

— Припини недостойні розмови! — спалахнув Онищенко. — І уважно подивись навколо! Якщо можеш, звичайно… Народ зібрав усі сили, країна індустріалізується, самі Магнітка й Дніпрогес чого варті, я вже не кажу про інші заводи — хто міг навіть уявити, що всього за кілька років ми досягнемо таких успіхів? Власні автомобілі, літаки, трактори, військова техніка — тепер ми спроможні дати відсіч будь-якому ворогові. Хіба це не доказ правильності лінії партії? І особисто товариша Сталіна?

— Вважаєш, кількістю гармат і танків можна виправдати безпідставні арешти?

— У нас в Наркоматі надійні кадри, й ми розбираємося в кожній справі.

— Із Романюком розберетеся?

— Я вже дав вказівку.

— Тату, ти знаєш Романюка краще, ніж мене. Він твій друг, ви разом з’їли пуд солі. Ти ж ніколи не повіриш, що Микола Олексійович ворог!

— Я ж кажу: з Миколою розберуться…

— І як тобі не соромно, тату. Дав вказівку — розібратися… Замість того, щоб негайно звільнити Романюка. Своєю владою, хіба ти вже не заступник наркома? І твої вказівки не обов’язкові для підлеглих?

— Романюка заарештовано за наказом самого наркома.

— А ти не міг піти до Балицького й поручитися за Миколу Олексійовича?

— Тобі невідомі усі нюанси роботи нашого апарату.

— Мені до шмиги всі ваші бюрократичні нюанси, якщо заарештовують чесну людину!

— Ліс рубають — тріски летять…

— І ти кажеш це з чистою совістю?

— Країна стала дибки, — роздумливо мовив Онищенко. — Пам’ятаєш гоголівську трійку? І як порівнюється вона з Росією? А тепер у нас масштаби стократ більші. Розгін і масштаби — що ж, можливо, хтось випадково і потрапить під колеса…

— Ні! — Антон підвівся на тахті, сперся спиною на шаблю, розпростав руки, поклавши долоні на ефес та піхви, вигукнув: — Сто разів — ні! Тобі цю шаблю дали, щоб рубав ворогів, тільки ворогів, і сам Дзержинський сказав: в органах мають працювати люди з’ холодною головою, палким серцем і чистими руками. А хіба можна чистими руками піднімати зброю на невинних?

— Перебільшуєш.

— Хотів би… Але вчора, збираючи матеріал про шпигунів у Наркомунгоспі, не видобув жодного переконливого факту. А там заарештували кількох відповідальних працівників. Кажуть: шкодили… А як конкретно? Так скоро й до самого наркома Голуб’ятникова доберуться… А він, як і ти, із старої гвардії, працював у Харкові, потім головою Чернігівського губвиконкому. Невже й він ворог?

— Ні, не ворог, і Центральний Комітет не допустить знищення партійних кадрів.

— А скажи, Сталін не може не знати, що робиться в країні?

— Ти що! — жахнувся Сидір Гаврилович. — Звичайно, Сталіну все відомо, і я гадаю — він наведе порядок. Дуже скоро. Так, як було з колективізацією: наламали дров, поки товариш Сталін не втрутився. І зараз можливі перегини на місцях…

— А чи не вважаєш ти, що саме колективізація призвела до голоду?

— Якщо б ти не був мій син, — жорстко сказав Сидір Гаврилович, — і я не знав тебе, як самого себе, міг би подумати, що ти став ворожим рупором.

— Я читав Леніна, він застерігав проти поспішливості у проведенні сільських реформ.

— Отже, ти неправильно зрозумів Леніна. Володимир Ілліч ставив питання про кооперування на селі, й заслуга товариша Сталіна, що він провів ленінську ідею в життя.

— Але ж ти, тату, зовсім не розумієшся на економіці. Хоч це визнаєш?

— Так, у мене не було ні часу, ні умов для навчання, — з гіркотою визнав Сидір Гаврилович. — З вісімнадцятого по двадцятий весь час на фронтах, а з двадцять першого — у ЧК. Сам учився, ну, курси різні… Але ж ти закінчив університет, ми з матір’ю мріяли про це, шкода, не дожила… Однак зарубай собі на носі: учила тебе Радянська держава, і мусиш їй вірно служити.

— Служити — значить мислити!

— Виконувати волю й накази партії.

— А якщо бачу, що не туди йдемо?

— Ми йдемо до комунізму. Що б не трапилося. Шлях наш визначений на багато років уперед.

— На якійсь стадії можливі й відступи. Чи просто помилкові рішення.

Сидір Гаврилович різко повернувся до сина, обпік поглядом.

— Цить! Щоб я ніколи такого не чув!

— Тату, і відступи, й помилки неминучі. Це — діалектика.

— Не діалектика, а безвідповідальне базікання.

— Скажи ще — вороже…

— Так би й сказав, якби почув не від тебе.

— І санкціонував арешт? — Антон знову сів на тахту, підвів на батька запитальний погляд. — Але ж я хочу всім нам, розумієш, країні, трудящим тільки добра, а якщо за колективізацією прийшов жахливий голод, то чи не помилилися ми, переінакшивши село? Навіть за проклятого царату не було таких катастроф: загинули мільйони, а ти, заступник народного комісара, невже збайдужів?

— Але ж підвела природа…

— Яка природа? Що б не траплялося, Україна завжди годувала себе, а ми підмели селянські подвір’я, не залишили й зернини, хіба це правильно?

— Була безвихідь…

— А може, головотяпство? Чи навіть більше — ворожі підступи?

— Чиї?

— Над цим я і думаю.

— Усі найважливіші питання вирішує Центральний Комітет.

— Знаю: а там помилитися не можуть… І все, що скаже Сталін, — істина!

— Так, товариш Сталін веде нас ленінським шляхом.

— Згоден. І шлях цей не торований, в ім’я кінцевої мети неминучі жертви. Та невже такі? Мільйони загиблих від голоду лиш на Україні…

Сидір Гаврилович сів біля Антона, поклав йому на плече руку, повернув сина до себе, зблизька зазирнув у вічі.

— У тебе похитнулась віра, — сказав із жалем. — Це погано. Навіть дуже погано. А віри я ніколи не втрачав. Ми починали ще з Леніним, а тепер бачимо, що діло його в надійних руках. Не можна жити без віри. Ми переборемо труднощі, може, я не доживу до перемоги, але ж ти побачиш усе на власні очі. Тоді згадаєш нашу розмову і збагнеш: в ім’я великої мети усе можливе.

— Тату, але ж це гасло єзуїтів!

Сидір Гаврилович невдоволено поморщився.

— Під час громадянської війни ми розстрілювали біляків, не з’ясовуючи їхніх провин. Уяви собі, іноді навіть трибуналу не мали часу скликати. Можливо, серед них були люди, які б, зрештою, перейшли до нас, проте час диктує свої закони. І тепер ми набираємо розгону, і тепер не маємо часу, наш поїзд мчить без зупинок, а ми стрілочники й маємо забезпечити йому вільний шлях. Головне, досвідчений машиніст, а у товариша Сталіна тверда рука, ясний зір і мудра голова. Він сам знає, коли пригальмувати, коли перепочити, проте, упевнений, не скоро, та й не вимагаємо перепочинку, є ще порох у порохівницях і у нас, старих, а у вас енергії має бути принаймні ще на п’ятдесят років.

— Чого-чого, а енергії вистачає.

— От і закінчимо цю розмову… — Сидір Гаврилович подивився на сина уважно, й тривога майнула в його очах. — Без розмов, — попередив, — маємо робити свою справу без зайвих розмов.

— Здогадуюсь…

— Сьогодні до мене має прийти твій ровесник. Тямущий хлопець, із сільських комсомольців, заочно навчається, а вже слідчий. Наша зміна — колись, може, стане наркомом.

— І він не сумнівається ні в чому?

— На нього можна покластися, і я сам клопотатимусь про присвоєння йому наступного звання. Капітан у неповні тридцять років, хіба погано?

— Чотири шпали? — не повірив Антон.

— Він заслужив їх.

— У вас секретна розмова?

— Старшому лейтенантові Сокирку доручено розслідувати справу Романюка.

— Тоді я залишусь. Ми домовилися з Ольгою піти в кіно, але кіно сьогодні відкладаємо, хочу побачити твого мудрого слідчого — можливо, мені вдасться переконати його, що чесніших і відданіших за Миколу Олексійовича просто не існує.

— Я просив Сокирка розібратися об’єктивно.

— А наказати вже не можеш?

— Романюк — мій друг, і незручно…

— З якого часу стало незручно захищати друзів? Дивна логіка: можна клопотатися за будь-кого, тільки не за друга… А хто ж краще знає людину, коли не друг? На фронті можна затулити друга від кулі, а поручитися за нього незручно?

— Але ж це можуть розцінити як вигороджування… А в моїх руках зосереджено немалу владу…

— Ну й що? Я б силою своєї влади звільнив друга.

— Не так це просто.

— Чекай, чекай, — перервав Антон. — А цей Сокирко знає, що ти протегуватимеш йому?

— Хочеш сказати, що саме цим я намагаюсь вплинути на долю Миколи Олексійовича?

— Якщо подивитися збоку…

— Не знає й не знатиме. Я не використовую свого службового становища…

— Ти в мене найкращий, — цілком серйозно ствердив Антон, — і що більш я набираюся досвіду, то більш хочу бути схожий на тебе. У твердості й незламності: заздрю, як це не дивно, твоїй прямолінійності — ми виховані трохи інакше…

— Шкода. Я намагався виховати тебе справжнім солдатом партії.

— Найкращий солдат той, хто усвідомлює наказ.

— І беззастережно виконує його.

— Ми вже балакали про це…

— Бо в цьому — сенс нашого життя.

— Проте зараз прийде твій Сокирко, а заступникові наркома якось несолідно самому ставити чайник…

— Мені казали, що тільки лакеї соромляться подати пальто гостеві.

Задзеленчав дзвінок, і Антон зауважив не без єхидства:

— Добре, що літо… А то б я подивився, як ти намагаєшся зняти шинелю зі свого підлеглого і як він відбивається від тебе.

Сокирко повісив кашкет у передпокої, долонею пригладив русяве волосся й запитально глянув на Онищенка. Той висунув наперед Антона.

— Знайомтесь, старший лейтенанте, це мій син Антон. Працює в молодіжній пресі…

Відчувши міцний потиск, Антон пройнявся до гостя приязню, хоч і настроївся скептично. Гадав: комсомольський висуванець, таких вистачало й у них в редакції — не вміють написати й замітки, зате із сількорів, раніш за них усе

переписували, тепер самі навчають. Проте Сокирко, хоч і був у гімнастерці зі шпалами, анітрохи не дер носа, всміхався доброзичливо, але в очах у нього, як здалося Антонові, зачаївся переляк. Зрештою, так воно й мало бути: заступник наркома для простого слідчого — бог, звик бачити його у формі з ромбами, а тут — у самій сорочці з короткими рукавами й легких парусинових штанях…

— Ви не дуже поспішаєте, Іване Макаровичу? — запитав Онищенко.

Сокирко подумав: коли б запізнювався на поїзд або на побачення з коханою, все одно ніколи б не признався. Поїзд завжди буде ще один, а з дівчатами також нема проблем — не одна, то друга, а от побути в Онищенковій квартирі, попити з ним чаю, порозмовляти, увійти в довір’я — такий шанс випадає тільки пестунчикам долі. І ще слід ближче роззнайомитися з Онищенковим сином, можливо, потоваришувати, он як батько дивиться закохано, певно, ні в чому не відмовляє, і, якщо розумно вести себе, можна швидко просунутись по службі. Принаймні обійти Сашка Попова й Миколу Суярка — цікаво, якими очима дивитимуться, коли очолить їхній відділ?

Та й що відділ — це тільки трамплін, а як добре попрацювати ліктями, можна видряпатись на самісіньку гору.

Нараз Сокирко уявив себе на місці самого Онищенка Й подумав, що це — не така вже й безнадійна мрія. Адже товариш Сталін сказав: кадри вирішують усе… Геніальна думка, а він, Іван Сокирко, наче створений для просування. Чистюсінька біографія: сільський комсомолець, з бідняків, активіст, непримиренний і послідовний, має класове чуття, можна просвічувати як завгодно й де завгодно, роздивлятися під мікроскопом, ніхто не знайде жодної плямки.

Від цієї думки Іванові стало тепло, й він подивився на Онищенка відданими очима, як на батька. Втім, чого так на власного батька дивитися? Старий пияк, пропах самогоном, хоч і лізе на всі трибуни, починаючи від сільрадівської: вивчив сотню правильних слів і маніпулює ними вже літ п’ятнадцять. Єдина батькова заслуга в тому, що Іван з чистою совістю пише в анкетах: із селян-бідняків, а в автобіографії обов’язково наголошує; його батько, Макар Сокирко, — один з організаторів колгоспного руху на Фастівщині, брав участь у розгромі та знищенні куркульських банд.

— Прошу… — Онищенко показав рукою на двері вітальні.

Іван на мить завмер, помітивши омріяний килим з шаблею, і вмостився на краєчку тахти; боком, з самого краю, вже цим виказуючи поштивість до начальства.

До кімнати зазирнув Антон, по-змовницьки підморгнув Сокиркові.

— Зараз я зварганю чай… їсти хочете?

Іван енергійно захитав головою, їсти справді не хотілось, голодні часи минули, й гастрономи були завалені ковбасою та шинкою, не кажучи вже про цукерки й тістечка. Проте Онищенко, певно, вважав, що молодому й неодруженому ніколи не завадить підкріпитися — наказав синові:

— Зроби бутерброди. У буфеті є сир та ковбаса, лимони, а чай завари міцний.

Антон підморгнув Сокиркові ще раз і зник. Іванові від цієї фамільярності потеплішало, і він вмостився зручніше. А

Онищенко не сів, обперся спиною на одвірок і дивився очікувально.

Зненацька Сокирко зрозумів: оті дві чи три секунди, ота пауза, після якої він почне розмову, справді можуть стати для нього вирішальними. Власне, він уже прийняв рішення, більше того, обставив усе так, щоб комар носа не підточив: зранку викликав на допит Романюка, потім пішов на прийом до свого безпосереднього начальника майора Кушніра й доповів, що, мабуть, справа не варта виїденого яйця. Побачивши, як наколющився Кушнір, Іван не дав майорові ані секунди, щоб висловити незадоволення: зробив таємниче обличчя й повідомив, що, здається, про їхній відділ заговорять в усьому Наркоматі. Вчора він допитував колишнього заступника наркома залізничного транспорту Лівшиця, — ото постать, виявляється (про це вже встигли підзабути), цей негідник — справжній ворог — зумів колись, пролізти в органи, на початку двадцятих очолював навіть Київську губернську ЧК.

Очі в Кушніра загорілися — про Лівшиця слід доповісти найвищому начальству, певно, навіть у Москві візьмуть справу під контроль, можливо, про неї писатимуть газети.

— Лівшицем займусь я сам, — вирішив.

Сокирко спохмурнів: майор видер у нього просто з горла ласий шматок. Однак, може, це й на краще. Раптом у Лівшиця збереглися старі зв’язки в Москві, звідти могли й осмикнути, а чим це закінчується, Іван знав добре.

— Мені здається, — про всяк випадок піддав жару, — Лівшицеві протегував хтось з колишнього керівництва ДПУ.

— Цікавий фрукт! — погодився Кушнір. — Якщо добре притиснути, викладе все.

— А як бути з Романюком?

Проте Кушнір уже втратив інтерес до якогось директора тресту.

— Дивись сам…

Цих двох слів було досить, щоб тепер Сокирко міг сказати заступникові наркома те, в чому був переконаний: Романюк не винний. Але слід було обставити цей висновок, хоч трохи піднести себе.

— Я розібрався в справі Романюка, — сказав Іван, — і вважаю, що його заарештовано даремно. Нема жодних доказів вини, я погодив це питання з Кушніром, і майор думає так само.

Сокирко побачив, як посвітлішали Онищенкові очі, й подумав, що керівникові такого рангу слід мати твердіше серце, не піддаватися емоціям і не захищати навіть друзів. Політика вимагає жорстокості, тим паче політика внутрішня, тут потрібно рубати з плеча, без дипломатичних вивертів.

— Я знав, що Микола Олексійович не винний, — полегшено мовив Онищенко.

"Загримів би твій Микола Олексійович туди, де козам роги правлять, — подумав Іван, — і ти сам би перший відрікся від нього".

Сказав:

— Якщо ви не заперечуєте, завтра я підготую постанову про звільнення товариша Романюка.

— Звичайно.

— Вранці передам вашій секретарці на підпис. Лиш тепер Онищенко остаточно взяв себе в руки.

— Радий, — сказав, — дуже радий, що в нашому Наркоматі є такі принципові працівники.

Сокиркові захотілося підвестися і виструнчитись, але похитав головою і зауважив:

— Маємо чесно виконувати свої обов’язки.

— Саме чесно, — схвалив Онищенко.

Він розстебнув комір сорочки, мабуть, розмова з Сокирком далася нелегко, та все вже позаду, упевненість повернулася до Сидора Гавриловича, повеселішав і сказав гостинно:

— Ви тепер у нас начебто своя людина, то ходімо на кухню, не будемо накривати стіл у вітальні.

— Звичайно… — підхопився Іван. — Та й узагалі, не морочте собі голову з чаями…

— Ходімо, ходімо… — по-дружньому підштовхнув його Онищенко. — Антон хоче з вами познайомитися, йому така компанія не зашкодить. — Зміряв Сокирка чіпким поглядом і сказав відверто, що думав: — Наша гвардія!

Іван сором’язливо опустив очі. Спочатку хотів заперечити, хоча б для годиться: мовляв, яка там гвардія, справжня гвардія — це ті, хто брав владу й бився за революцію, ми ж ідемо торованим шляхом, проте якесь внутрішнє чуття підказало — мовчи і згоджуйся.

— Університет закінчуєте цього року? — запитав Онищенко.

— Іспити незабаром.

— Добре, що закінчуєте. У Наркоматі мають працювати освічені кадри. Я надіюсь на вас.

— Важкувато… Роботи багато, а університетські професори безжальні.

— Ви ще молодий і сил вистачить.

— Ночами не сплю.

— Та й мені рідко коли випадає чаювати з сином.

— Класові вороги не вгамовуються! — сказав Іван і крадькома зиркнув на Онищенка: чи не надто патетично, як на мітингу, але заступник наркома закивав схвально:

— Товариш Сталін дав нам орієнтир: боротьба розгортається, і каральний меч революції не може лежати в піхвах.

Це було мовлено не менш патетично, проте вони залишились задоволені — приязно перезирнулись і пішли на кухню, де Антон уже дзеленчав чашками.

Посеред столу стояла таріль з горою бутербродів і вазочка з печивом. Антон налив усім по повній великій фаянсовій чашці, вмостився поруч із Сокирком, штовхнув його ліктем у бік:

— Я вас з батьком підслухав: ти університет закінчуєш?

— Хай йому грець.

— А я вже два роки — вільний птах.

— Цікаво в газеті?

— Спокійно не поспиш.

— У нас також.

— Батько розповідає…

— Ти щасливий — світ бачиш, а я все в кабінеті.

— У Кривому Розі нову домну почали, на тому тижні поїду. Комсомольська будова.

— Комсомольці тепер усюди попереду.

— Батько казав: ти очолював осередок на селі. Хочеш, напишу про тебе нарис?

— Знайшов героя…

— А що, — загорівся Антон, — відповідальний працівник держбезпеки, із сільських активістів, тепер на передньому краї…

"Нарис — це було б здорово", — подумав Іван. Уявив статтю в газеті зі своїм портретом та заголовок: "Комсомолець-висуванець Іван Сокирко". Або ще краще: "Чекіст Іван Сокирко викриває ворогів". Головне, щоб великими літерами "Іван Сокирко". Після такої статті прямий шлях до наркоматівського парткому. А вже у парткомі…

Сокирко подивився на Антона й закинув гачок:

— Гадаєш, надрукують?

— Про кого ж тоді писати? Залиш мені телефон, завтра погоджу тему з редактором і подзвоню. Тату, ти не заперечуєш, щоб я написав нарис про Івана?

Онищенко тримав чашку обома долонями, з насолодою вдихав аромат китайського чаю і думав про своє. Не одразу збагнув, чого хоче син. Нарешті зміст мовленого дійшов до нього.

— По-моєму, це прерогатива редакції, — мовив стримано.

— Гадаю, редактор не заперечуватиме. А в наркоматі?

— Я також.

— От і домовились.

Онищенко побачив, як Сокирко почервонів од задоволення. Що, ж, усе закономірно: підростає нове покоління чекістів — енергійні, розумні, освічені хлопці. Хіба погано, що і честолюбні? Це він з товаришами під час громадянської, а потім, ліквідовуючи куркульські банди, не думали про чини й посади, ніколи було, тепер інші часи, країна міцніє, ліквідовано голод, розруху, міста почали розбудовувати, можна й про сімейний затишок подбати, і про комфорт, зрештою, про службове становище. Все нормально. Аби тільки честолюбство не взяло гору, бо просування по службі й кар’єризм — різні речі. Однак Сокирка навряд чи можна запідозрити в кар’єризмі: чесний і розумний, справжній чекіст. Он як швидко й правильно вирішив справу Романюка.

Онищенко сьорбнув чаю. Згадав, як тиждень тому на світанку до них прибігла Таїсія Василівна. На ній не було лиця, стояла в передпокої згорблена й почорніла — Сидір Гаврилович навіть подумав: трапилось найстрашніше…

А Таїсія сказала:

"Уночі забрали Миколу…"

Очі в неї запалали гнівом, Таїсія посунула на Сидора Гавриловича, він тільки відступав, поки не наштовхнувся спиною на стіну.

"Хто взяв?"

"Хіба не знаєш? Твої люди! Прийшли вночі, зробили трус і забрали! З НКВС, твої підлеглі…"

"Уперше чую…"

"Гріш тобі ціна, — ледь не закричала Таїсія. — Який ти заступник наркома, коли твого товариша підступно беруть вночі? Хіба не знаєш Миколи?"

У Сидора Гавриловича похололо під серцем. Снаряди падають зовсім близько: якщо заарештували Романюка, директора тресту, члена міськкому партії!.. Якщо обійшли його і санкцію на арешт дав сам нарком, діло серйозне.

"Розберемося..." — пообіцяв, сам відчувши непевність своїх слів.

"Сидоре, — схлипувала Таїсія, — ми разом життя прожили, і ти Миколу як самого себе знаєш! Хіба може він бути ворог?"

"Кажу, розберемося!" — вигукнув раптом Сидір Гаврилович, на якусь мить відчувши безпомічність: він, людина, в руках якої величезна влада, засумнівався, чи зможе захистити друга, якому вірив до кінця.

"Врятуй його, Сидоре!" — заломила руки Таїсія.

"Припини! Якщо Микола не винний, випустять!"

"Якщо невинний?.. Сидоре, що ти верзеш?.."

Проте Сидір Гаврилович сам збагнув, що дав маху.

"Усе буде гаразд, — пообіцяв. — Не хвилюйся".

"Як я можу не хвилюватись, Сидоре?"

Таїсія, звичайно, мала рацію, але ж зараз ніхто не міг дати їй певних гарантій. Сидір Гаврилович з жахом подумав: а чи правильно все робиться, коли навіть він, точно знаючи, що вчинено несправедливість, не може гарантувати, що переможе правда.

"Але ж перемогла", — подумав заспокійливо, вдихаючи аромат чаю і дивлячись, як приязно розмовляють син і Сокирко. Однак десь у підсвідомості жевріла думка, що все, зрештою, залежало від цього симпатичного, розумного і, як виявилося, порядного слідчого, — якби він уперся, нічого б не допомогло, навіть його втручання — могли б і його звинуватити у потуранні ворогам…

Але ж обійшлося…

Онищенко сьорбав чай і думав: він, певно, перебільшує, емоції переважують, а слід бути прямолінійнішим і твердішим, така вже у них професія — захищати завоювання соціалізму, а для цього потрібні рішучість і, чого гріха таїти, ненависть і лють. Так, саме ненависть і лють, м’якотілим в НКВС нічого робити.

Нараз Сидорові Гавриловичу захотілось випити. Взагалі він пив мало, можна сказати, зовсім не пив, іноді в компанії трохи вина, а зараз відчув потребу випити чогось міцнішого. Узяв з тарелі бутерброд з ковбасою і пішов до вітальні, де в буфеті стояла карафка з горілкою, настояною на лимонних скоринках. Налив у склянку й вицідив повільно, як справжній пияк.

Горілка обпалила горло, Сидір Гаврилович заплющив очі, відчув, як розливається по тілу тепло, — позбувся нарешті напруження, яке не покидало з дня арешту Миколи. Узявся,

було, за бутерброд, але дзеленькнув дзвінок, до передпокою метнувся Антон, і Сидір Гаврилович зрозумів: прийшла Ольга.

Антонова дівчина подобалась Онищенкові. Він уже раз чи два починав із сином розмову про одруження, але Антон відмахувався, хоч і не приховував, що батькова симпатія до Ольги йому приємна. Нарешті Антон пояснив: у них з Ольгою все вирішено, весілля відбудеться, тільки-но Ольга закінчить інститут, може, восени, може, раніше, а ще, чи не заперечуватиме батько, якщо Ольга переїде до них — мешкає-бо з батьками й старшою сестрою в одній, хоч і великій, кімнаті.

Звичайно, Сидір Гаврилович не заперечував, тим паче йому недавно пропонували квартиру просторішу — із збільшенням сім’ї це питання вирішувалось саме собою.

Сидір Гаврилович зазирнув на кухню. Дівчина вже сиділа за столом і їла бутерброд. Йому подобалось в ній усе: і скромна одежа — проста вовняна темно-сіра спідниця, легка маркізетова кофтинка, звичайне скляне намисто на шиї, лодочки на низькому підборі; і манера всміхатися, наморщивши ніс, і звичка час од часу поправляти тугу косу, взяту у вузол. А головне, вона нагадувала чимось його Клаву. У них із Клавдією тоді не було нічого, крім кохання: ні квартири, ні меблів. Однак це аніскілечки не засмучувало, знімали кут у будинку на Солом’янці, спали на саморобному тапчані за квітчастою бавовняною запоною. На цьому тапчані Клава народила Антона й через день померла, а він не мав грошей, щоб запросити досвідченого лікаря. Антона виховали дід з бабою, хоч самі ледь зводили кінці з кінцями, Сидір Гаврилович воював тоді у Брусиловській армії, потім на фронтах громадянської, і, коли двадцять першого року назовсім повернувся до Києва, довго не міг звикнути, що той худий

хлопчисько, який дивився на нього спідлоба й відчужено, його рідний син Антон.

Антон знав матір з єдиної фотографії, яку зберегли, а Сидір Гаврилович ніколи не забував Клаву. Ольга трохи нагадувала йому дружину, така ж висока, ніжна й стрімка у рухах.

Сидір Гаврилович мріяв про онука, знав, що в того буде справжнє дитинство, якого не мав Антон. Йому якось приснилося дитинча, яке робить перші кроки, тримаючись за його палець. Сидору Гавриловичу хотілося внука ще й тому, що ніколи не бавився з Антоном, не підкидав його догори, не купував цяцьок, не чув першого слова…

Раптом Сидір Гаврилович перехопив погляд Сокирка на Ольгу — дивився на неї здивовано й напружено. Що ж, подумав, певно, так дивиться на неї не один він.

Ольга таки зачарувала Сокирка. Іван навіть подумав, що таких дівчат ще ніколи не зустрічав. Можливо, Розалія зовні розкішна, одягається вишуканіше, але краса її якась різка й визивна: коли Роза прошкує Хрещатиком, ледь-ледь хилитаючи обтягнутими шовком стегнами, столичні дженджури дерев’яніють — справді розкішна дівчина, і очі в неї мов жарини з вогнища.

А Ольга зовсім інша: очі голубі, великі й сором’язливі, хоч тримається вільно, розкуто, обличчя видовжене, ніс точений, підборіддя заокруглене, а на щоках ямочки, здається, вона завжди усміхнена й взагалі не може сердитись — тендітна, легка, цнотлива. Точно, Розалія шикарніша й більш впадає у вічі, однак — Іван визначив це для себе мало не одразу — чомусь це дівча більше подобається йому, серце тенькнуло, й зробилося шкода, що не зустрів Ольгу раніш.

Настрій зіпсувався, і Сокирко неприязно зиркнув на Антона — щастить молодикові: син заступника наркома, ще й такі красуні бігають до нього…

Але, подумав, може, тому й бігають, що син великого цабе?

Мабуть, навколо цієї голубоокої лялечки крутиться багато залицяльників, та обрала, бач, наркомівського синочка, розрахувала далеко вперед — тепер кожен хоче красиво жити, гарно одягатися, не обтяжувати себе важкою працею, мати зручну оселю — усе це молодий Онищенко подасть їй на блюдечку з голубим окрайцем…

Іван ще раз зміряв поглядом Ольгу і збагнув, що помиляється. Ні, дівчина не схожа на хижачку. Мабуть-таки, у неї з Антоном усе серйозно: хлопець він показний, вродливий, з вищою освітою, журналіст, жвавий і веселий — такі подобаються дівчатам. Але ж, подумав також Сокирко, він теж нівроку — вродливий і розумний, до того ж має три шпали на петлицях, а це переважить будь-яку газетярську посаду.

Мабуть, дівчина прочитала щось у Сокиркових очах — відвернулась і притулилася до Антона, наче шукаючи захисту. Однак і Іванові вистачило кількох секунд, щоб опанувати себе: не можна, вирішив, не маєш права через спідницю та вродливу пичку ставити під удар майбутнє. Онищенко сплавить тебе у якийсь зачучвірений Житомир чи Проскурів — і залицятися тобі, дженджуре, до провінційних красунь…

Крім того, Антон обіцяв написати про нього статтю в газету, отже, псувати з ним стосунків не можна, навпаки, взяти б і домовитись із Розалією та запросити Антона й Ольгу до ресторану повечеряти з коньяком чи шампанським. Там він і розповів би Антонові кілька епізодів зі своєї комсомольської

молодості — яскравих і вражаючих, коли куркулі з обрізами полювали на молодіжного ватажка, а він до останнього набою відстрілювався, і врятувало його лиш чудо. Ні, не чудо, негоже комсомольцеві сподіватись на чудо, він урятувався, виявивши стійкість та мужність, — ще, правда, допомогли сільські активісти: почувши постріли за селом, виручили.

Хто ж, окрім нього, знає, як тікав тоді від розлюченого Сотника? Той, домовившись із таким самим підкуркульником Деркачем, перестрів його за селом. Довелося тікати, Сотник гнав його, як зайця, лиш на узліссі Іван згадав про наган, кілька разів вистрілив, не цілячись, бо руки тремтіли від ляку. Однак Сотник оскаженів, ліз просто під кулі, й тоді Іван дременув у гущавину, заховався у дебру й викараскався з неї, лиш почувши голоси комсомольців, які прочісували ліс.

Сотника затримали лиш через тиждень — переховувався на лісових хуторах, дали йому п’ятнадцять років, як на Іванове переконання, мало — таких треба ставити до стінки…

Подумавши так, Сокирко ще раз упевнився в чистоті та міцності своїх ідеалів. Так, саме чистота й міцність ідеалів — ось що повинно стати стрижнем майбутньої статті про старшого лейтенанта держбезпеки, молодого комуніста Івана Макаровича Сокирка. І добре, що Розалія почує їхню розмову. Розповість Дорфманові про героїчну Іванову молодість, той, правда, старий цинік і навряд чи повірить, проте Дорфманове визнання йому, зрештою, до шмиги.

А ще Іван подумав, що слухатиме його й оця голубоока Ольга, тож не треба шкодувати барв для змалювання подвигів. Проте бісова дівка проникліва й розумна — аби не переборщити. Треба зробити так, щоб Антон наче витягував з нього факти, а він розповідатиме неохоче, соромлячись, іноді, правда, спалахуючи, — тоді виправдані перебільшення та

емоції. Одне слово, до розмови слід добре підготуватися, не раз прокрутити все подумки — стаття має вийти не дуже захвалювальна — всюди є заздрісники, й одразу після публікації нарису варто зайти до парткому, ніби поскаржитися на журналіста, який багато що перебільшив.

Кому приємно, коли хтось поруч висовується? Простити це важко. Проте якщо сам ти скептично ставишся до хвалебних епітетів — інша справа, така позиція влаштовує всіх і розцінюється як вияв скромності.

Однак він, здається, вже засидівся в Онищенка. Сокирко зиркнув на годинник: початок дев’ятої, йому їхати на Печерськ двома трамваями, але ще встигне до Розалії. Іванові до смерті захотілося обійняти Розу і одразу забути цю блакитнооку недоторку. Він підвівся, Онищенко спробував затримати його, та не дуже наполегливо, і Сокирко, не скориставшись ліфтом, збіг сходами до парадного.

3

— Ти підеш до церкви?

Євген Прокопович поморщився: невже за стільки років не можна відвикнути від безглуздих запитань? Невже Танюшик не може зрозуміти: щонедільні відвідини собору — то частка його нинішнього життя, єдине, що наповнює це життя змістом, вселяє надію, очищає і наснажує. Підтягуючи півчим, удихаючи аромат ладану й догорілих свічок, відпочиваючи зором на золотих ризах священиків, він знову відчуває себе справжньою людиною. Не жалюгідним табельником з богом забутого заводика на Теличці. Про той заводик, здається, забули навіть всюдисущі енкаведисти. І слава богу, що не згадують. А то, борони боже, ще зацікавилися б табельником Євгеном

Прокоповичем Черняком, розкопали б весь підспідок його справи. Од самої думки про це Євгенові Прокоповичу ставало моторошно — тепер з такими, як він, не панькаються, бо він в очах червоних типова й суцільна контра, ворог народу, і єдиний шлях його — Соловки чи Колима. І це, зобачте, по-божому, бо можуть і до стінки поставити...

Проте Євген Прокопович волів не думати про те. Майже двадцять літ минуло, як оселився в Києві,— два десятиліття чистої біографії: "починав" як дрібний конторський службовець, тепер — табельник заводу, що виготовляє цвяхи; ледь не робітник, гегемон; випиваючи після зарплати кілька чарок, Євген Прокопович іноді починав куражитись: мовляв, він — господар країни. Але в якій компанії дозволити таке, знав достеменно. Якщо з дядьком Кирюшею, сусідом по двору, або теслею Пилипом — будь ласка, вони вважають його верстатником, як і самі. Коли ж на двір виходить отой молодик з трьома шпалами — зась. Ліпше помовчати, з енкаведистом Євген Прокопович вітався ввічливо, навіть знімав кашкета, демонструючи найвищий ступінь пошани.

А розібратися — перед ким гне спину? Перед бидлом і сучим сином, пронозою, як був хамло, хамло і залишиться.

Усі в дворі знали, що той Сокирко — селюк з-під Фастова, комсомольський активіст, просто доля вихлюпнула на поверхню. Певне, про Пушкіна тільки чув, в театрі буває лиш на їхніх комуністичних засіданнях, а носа дере, сусідам посміхається поблажливо, наче справді пуп землі.

Хоча, коли розсудити по-нинішньому, таки пуп. Приблизно жандармський ротмістр чи трохи менш, як перевести на старий табель про ранги. От що-що, а на жандармських чинах Євген Прокопович розумівся.

Боже мій, як давно і як порівняно недавно це було! Хто знає, що якийсь там табельник цвяхового заводу Євген Прокопович Черняк обіймав посаду товариша прокурора судової палати у такому великому й чудовому місті, як Вільно? Товариш прокурора в неповні тридцять! Перед ним відкривалась блискуча кар єра — бути б йому не лише прокурором — обіймати високу міністерську посаду в самому Петрограді, їздити в автомобілі й мати не одну кімнатку без зручностей, а простору, справді панську квартиру.

Євген Прокопович і тепер, розм’якнувши після першої чарки, згадував з Танюшиком їхнє тодішнє помешкання: п’ять великих кімнат, обставлених різьбленими дубовими меблями; а ще — літня литовка-покоївка Кристина в білому фартусі, службова прольотка, в якій щоденно відвозили його до судової палати.

А тепер в автомобілі їздить хамло, яке вилізло до Києва з-під Фастова. Учора ввечері в дворі розповідали, що за енкаведистом приїхала "емка", і Євген Прокопович мимоволі скреготнув зубами, уявивши цю мерзенну картину.

Танюшик дістала з шафи парадний піджак Євгена Прокоповича. Єдиний пристойний піджак з чудового дореволюційного шевйоту, щоправда, трохи старомодно пошитий, але Євген Прокопович себе в сучасному костюмі не уявляв — куценький піджачок і широкі штани-кльош, як у матросні… Тьху, дивитися гидко…

Танюшик уже двічі чи тричі церувала обшлаги піджака. Ганьба! Раз — носити поцеровані речі, два — Танюшик у ролі кравчині! Колишня відома ледь не на всю Росію зірка оперети Тетяна Власівна Городецька, яку засипали квітами й виносили з театру на руках, церує чоловікові мало не жебрацьку одежу. Євгена Прокоповича пересмикнуло від огиди. Він дістав

накрохмалену манишку, пристебнув комір, манишку одягнув просто на нічну сорочку — що вдієш, навіть тепер, коли в магазинах почали з’являтися деякі товари, пристойної сорочки не купиш. Пов’язав краватку в дрібний горошок, осмикнув піджака, подивився на себе в дзеркало — солідний чоловік років п’ятдесяти, але ще моложавий, чимось схожий на присяжного повіреного, принаймні на старорежимного чиновника середньої руки.

Танюшик глянула на чоловіка просвітлено, перехрестила.

— Не затримуйсь, — попросила, хоч знала, що Євген Прокопович одразу після обідні повернеться. Напередодні була зарплата, й сьогодні в них святковий день. Уже вчора вечеряли з вином: пляшка непоганого на нинішні часи масандрівського портвейну, ароматна шинка й голландський сир. Іще Євген Прокопович купив у гастрономі ікряного оселедця "залом", банку шпротів, півкілограма сухої ковбаси, червоної ікри та пляшку горілки. Він витратив третину зарплати, проте ніскілечки не шкодував. Три — чотири дні після зарплати сім’я шикувала: їли ікру, найсмачніші консерви, купували м’ясо, Танюшик навчилася готувати пристойну печеню та смачні котлети, вони дозволяли собі пляшку — другу марочного вина.

Грошей вистачало ненадовго, тоді, бувало, перебивалися навіть з хліба на воду, чекаючи чергової "собачої" платні.

Річ у тому, що Черняки тримали двох німецьких вівчарок, великих і лютих, які охороняли магазини. За це хазяї одержували зарплату. За Дінго й Джільдою доглядала двадцятирічна дочка Черняків Галина.

Євген Прокопович з Танюшиком знали, що Галина "погулює". Дізнавшись про це вперше, Євген Прокопович

надавав дочці ляпасів, однак добився лиш того, що Галюшик на кілька днів зникла з дому і з собаками довелося порядкувати їм самим: годувати, відводити до магазинів і забирати. Лютий Дінго без Галюшика зовсім оскаженів: ледь не порвав на вулиці перехожого, й довелося прикласти багато зусиль, щоб владнати те діло.

З того часу Євген Прокопович дивився на доччині походеньки крізь пальці — до того ж Галюшик улаштувалась в перукарню, поки що працювала прибиральницею, але збиралася вивчитись на манікюрницю: спеціальність, якщо зважити на більшовицьке пуританство, рідкісна й навіть екзотична — комсомолки вважали догляд за нігтями буржуазним пережитком. Але життя брало своє: жіноцтво починало шикувати в модельних туфлях, прозорих панчохах та шовкових сукнях — поступово приживалася мода фарбувати нігті, й манікюрниці заробляли непогано.

Якось Євген Прокопович випадково зазирнув до Галюшикової сумочки й знайшов там п’ятдесят карбованців. Це було неподобство: мати такі гроші, коли батьки вже другий день сидять на самій перловій каші "шрапнелі". Гроші він негайно конфіскував на пристойну вечерю й пляшку мадери. Коли Галина дізналася, на які кошти та вечеря, влаштувала істерику: виявляється, у неї нема модельних туфель, а колишня її однокласниця, Роза Дорфман, що живе через вулицю, міняє їх ледь не щодня. З цієї нагоди Євген Прокопович виголосив цілу промову про проклятих дорфманів, від яких нині нема життя: лізуть в усі щілини, от і на їхньому заводі директор Шварцман, ця безглузда влада панькається з ними, на свою голову відмінила смугу осілості, схаменеться, та буде пізно.

А все почалося з них, з усіляких троцьких та зінов’євих, тепер навіть слово "жид" заборонене, а як, дозвольте,

іменувати шевця Гершензона, що живе в їхньому дворі? Жид залишається жидом, хоч син його і вчиться в університеті…

Кажучи це, Євген Прокопович скоса зиркав на Галину. Дивно, але його монолог подіяв: обтерла сльози на щоках і налила собі повну склянку мадери. Іншого разу Євген Прокопович негайно поклав би край такому свавіллю, але тепер вимушений був змиритися: пляшку було придбано за доччині гроші.

Пізніше Євген Прокопович ще кілька разів ревізував Галинину сумочку, але безрезультатно: навчена гірким досвідом, дочка надійно зберігала свої заощадження.

Євген Прокопович поцілував Танюшика в щічку й зазирнув на кухню… Помітивши господаря, Джільда замахала хвостом, а Дінго вищирив зуби; Євген Прокопович показав йому кулака, пес у відповідь загарчав, проте не так люто, у вихідні дні Євген Прокопович брав його з собою на Аскольдову могилу, а більшого задоволення, ніж гасати дніпровими схилами, Дінго не знав.

— Удень підемо гуляти, — пообіцяв Євген Прокопович й з утіхою помітив, як радісно ворухнув хвостом собака.

"Кожен хоче гарного життя, — подумав, — навіть пес. Що ж казати про мене?"

Ця думка засмутила Євгена Прокоповича, але ненадовго: він настроївся на приємний день, і могутній бас диякона вже звучав у ньому: "Святий боже, святий крепкий, святий безсмертний, помилуй нас!.."

Євген Прокопович вийшов у двір і на мить зупинився під тополею. Церковний хор заполонив його всього, він ледь не заспівав голосно й урочисто: "Алілуйя, алілуйя, миром господу помолимся!", але помітив навпроти на ганку Ваньку Сокирка — енкаведист чистив свої хромові чоботи. Він посміхнувсь до Євгена Прокоповича, і той вклонився сусідові поштиво, не без задоволення відзначивши, що в його часи жандармський ротмістр ніколи б не взявся за щітку — для цього і тримали денщиків та лакеїв.

Але хто, зрештою, цей Сокирко? Носить три шпали, а, по суті, той самий лакей, вискочень…

— Женюсик, — виглянула у вікно дружина, — я зовсім забула, у нас нема свіжого хліба, купиш, коли вертатимешся, на Московській.

Євген Прокопович скосив око на Танюшика: хоч на мить відчув себе вищим за енкаведиста, а кохана жінка мовби уткнула його обличчям в багно. Однак нічим не виказав свого роздратування, заклав руки за спину, проте не згорбився, навпаки, випростався й мало не урочисто попрошкував з двору.

Євген Прокопович перетнув біля іподрому Суворовську, дочекався вісімнадцятого номера трамвая і доїхав до Бессарабки. Звідти бульваром Шевченка піднявся до Володимирського собору й з трудом проштовхався всередину. Діючих церков у Києві лишилося всього кілька: крім Володимирського собору, ще Видубецький на Теличці, дві церкви на Подолі, здається, ще десь — всі інші позакривали, а деякі й підірвали.

Євген Прокопович ніяк не міг простити більшовикам знищення Микільського собору. Він стояв поряд з арсенальською гарматою, яку червоні винесли на гранітний п’єдестал, увічнивши пролетарське повстання. Проти гармати Євген Прокопович не заперечував: кожен переможець має тішити своє самолюбство, але навіщо ж руйнувати собор? Ну, боретеся проти культу, ну, паплюжите релігію, то закрийте церкву, однак не руйнуйте. Будували ж не ви, а народ — будували два сторіччя тому, ваші пращури, такі ж трудівники, як і ви самі. По цеглині підводили кам’яне чудо над Дніпром — і бані Микільського собору сяяли, як і Лаврські, над дніпровими просторами.

Потім була чутка, що підірвуть і Софію, а відтак і Володимирський собор. Але Ярославову Софію хтось відстояв — все ж не піднялася комісарівська рука на національну святиню — а от Володимирський собор, подейкували, все ж розберуть.

Євген Прокопович вносив і свою частку в поширення цих чуток. Нехай віруючі ще раз пересвідчаться у більшовицькому варварстві — адже Володимирський собор розписували геніальні Врубель та Васнецов…

Цього разу Євгенові Прокоповичу поталанило: проштовхався аж до ікони Миколи-Чудотворця. Він поставив тоненьку воскову свічечку, широко перехрестився і застиг вражений: святий Микола дивився зовсім живими очима, осмислено і якось проникливо. Чудотворець наче підбадьорював Євгена Прокоповича, казав, що всі його житейські злигодні тимчасові, що треба кріпитися і долати труднощі.

"Що ж, нехай я тепер жебрак, — урочисто подумав Євген Прокопович, — але мені відплатиться в царстві небесному,

душа моя потрапить у рай і побачить апостолів, а може, й самого Спасителя!.."

Сама думка про це кинула Євгена Прокоповича в жар. Чомусь він уявив себе разом з апостолами й Христом під час тайної вечері, на столі був тільки хліб та глечик з водою… А на нього сьогодні чекає червона ікра та пляшка горілки — Євген Прокопович засоромився і вилаяв себе, та не дуже сильно: бог милостивий і прощає людям їхні маленькі слабкості.

Євген Прокопович достояв обідню до кінця. Його маленька й найдешевша свічечка давно згоріла, на її місце огрядна тітка в шовковій сукні поставила велику, в палець завтовшки, певно, мала багато гріхів і хотіла спокутувати їх. Але Євген Прокопович вирішив, що полум’я його маленької свічечки вже досягло небес, його маленькі гріхи замолені, а великих не мав — не крав, не вбивав, не прелюбствував; щоправда, не може подолати в собі ненависті, проте це зовсім інше, дивлячись яка ненависть, таку бог благословляє і всіляко підтримує, бо й він ненавидить христопродавців і богохульників-більшовиків усіх рангів і відтінків, комісарів, наркомів, енкаведистів, усіляких парторгів та комсоргів, навіть їхніх підспівувачів з профспілкового комітету їхнього заводу.

"Священна ненависть!" — подумав раптом Євген Прокопович — широко перехрестився і почав пробиратися до виходу.

На душі зробилось легко, наче причастився: що не кажи, а життя все-таки непогана штука.

Чого тільки не натерпілися вони з Танюшиком в останні роки. Євген Прокопович так і подумав — останні, бо ці два десятиліття, відколи червоні ввергли Росію в розруху й

страждання, наче спресувалися для нього в рік чи два. Жахливі дні — довелося тікати з Вільна, прихопивши лиш три валізи. Потім поневіряння по всіх усюдах, надія знову з’явилася, коли доля закинула до Іркутська: Танюшика знову почало засипати букетами доблесне російське офіцерство, а Євгенові Прокоповичу в канцелярії адмірала Колчака пообіцяли прокурорську посаду в одному із звільнених великих приволзьких міст на вибір — Самару. Саратов чи Нижній Новгород. Обіцянка-цяцянка, де нині той Колчак та офіцери його штабу? Добре, хоч дістались до Києва — пристойне місто, і дід Євгена Прокоповича протоієрей Яків Васильович правив колись у тому самому Манільському соборі, який недавно знищили.

За золоту каблучку з недорогим камінцем придбали однокімнатну квартиру на Печерську — можна було б і перепочити, але під час нелегкого кочів я з Іркутська до Києва у Танюшика пропав голос. Чи то житейські потрясіння так вплинули на неї, чи далася взнаки звичайна простуда, але голос катастрофічно сів, і про повернення на сцену не було й мови. За якийсь місяць закотилася зірка опереткової примадонни Тетяни Городецької — лишилися тільки фотографії та афіші у валізі.

Танюшик, правда, довго не здавалася — витратила всі коштовності, що залишились, на консультації у найвідомішої професури, та все марно: голос так і не повернувся.

Влаштовуватись на звичайну роботу Танюшику не дозволяла амбіція — та й що може розбалувана увагою опереткова діва? Зрештою, всі свої сили та уміння Танюшик віддала вихованню маленької Галини, десь у глибині душі сподіваючись, що дочка піде її шляхом.

Який з Танюшика педагог, Євген Прокопович помітив одразу, але не втручався, справедливо вважаючи, що сімейні чвари зроблять їхнє і так невлаштоване життя суцільним пеклом.

Тепер же результати Танюшикового виховання були як на долоні, та Євген Прокопович знайшов виправдання і цьому. Сконструював свою, так би мовити, філософську систему: якщо б Галина справді стала відомою співачкою, кому б це було вигідно? Тільки червоним. Он як носяться з різними Паторжинськими та Литвиненко-Вольгемутами, навіть звання для них вигадали — народні артисти, начеб знамениті дореволюційні зірки співали лише для дворян та імператорського двору! От Шаляпін — то справді був народний, його народ боготворив. А тепер артисти, та й не тільки артисти, усі, хто досяг чогось у житті, служать не народу, а більшовикам, зміцнюють їхню владу, а Галина нехай розмальовує нігті дружинам радянських чиновників, хай розбещує їх, вони, в свою чергу, впливатимуть на чоловіків — нехай хоч трохи підгниває більшовицько-пуританська система.

На Бессарабці Євген Прокопович купив у кіоску газету, на ходу переглянув її і спохмурнів: жодного повідомлення про арешт ворогів народу. А таку інформацію Євген Прокопович вишукував жадібно й читав з насолодою. Що ж це за влада, коли старі революціонери, більшовики з дореволюційним стажем — звичайні шпигуни іноземних розвідок, диверсанти? Не влада, а банда, зграя кар’єристів, пристосуванців, лицемірів, які, виявляється, звалили монархію заради власних шкурних інтересів. Он Зінов’єв і Каменєв видавали себе за справжніх революціонерів, крутилися навколо самого Леніна, а що виявилось? Не те що зрадники — шпигуни…

Кому ж тоді вірити, коли колишні члени більшовицького ЦК готували не тільки переворот, а навіть вбивства?

Євгенові Прокоповичу ставало приємно від цих думок: виявляється, справедливо він ненавидить цю владу — збіговисько шпигунів та вбивць. Щоправда, всі газети горлають, що партія сама викриває зрадників і очищується. Гай-гай… Хіба може бути (та й яка влада допустить це?), щоб один з найбільших воєначальників виявився елементарним шпигуном? Ну, може, один і міг би якось зрадити… Але ж і Якір, і Тухачевський, і ще багато…

Євген Прокопович задоволено потер руки. Хай… хай б’ють одне одного, перегризають горлянки… Гадали — свобода, держава трудящих, демократія і соціалізм, життя не шкодували за цю свободу, вибороли її, а товариш Сталін сказав: вороги, і повели вас. палких революціонерів, до стінки.

Нема правди на світі, подумав Євген Прокопович, і не буде ніколи. Якщо вже більшовики перегризлися між собою — кінець світові. Комісари у шкірянках, які пишалися своїм пуританством, червоні командири в шоломах і з "разговорами" на грудях, котрі йшли, не згинаючись, під кулі, партійні вожді, які одержували однакову для всіх пайку хліба…

І от минуло лише двадцять років від вашої хваленої більшовицької революції.

Якір, який, кажуть, ходив в атаки разом з червоноармійцями, захопив двоповерховий будинок навпроти Пролетарського парку. У Затонської також особняк, у Косіора… Один Постишев ще грає в демократію, — завжди пішки, заходить до гастрономів буває на заводах. Навіть дозволив ялинку…

Тут Євген Прокопович нічого не має проти, навіть заповажав більшовицького лідера.

Але ж Постишев — одинак, і хто його зна, може, завтра чи післязавтра виявиться: його демократичні виверти — окозамилювання, намагання втертися в довіру трудящим, а насправді — шановний Павло Петрович — звичайнісінький агент фашистської Німеччини…

Чесно кажучи, Євгенові Прокоповичу хотілося, щоб Постишев виявився ворогом народу. Таким, як, скажімо, Якір. Якіра він бачив кілька разів. Синок Якіра вчився в одній школі з його Галиною на розі Московської та Різницької, тільки на кілька класів нижче. Іноді батько завозив свого нахабного нащадка до школи в автомобілі, і Євген Прокопович бачив командарма на передньому сидінні чорного лімузина. Крім того, Євген Прокопович, хоч це й заборонялося, мав звичку вигулювати собак в парку саме навпроти Якірового будинку й не раз спостерігав, як сам Йона Еммануїлович виходив на балкон чи сідав у машину Шкода, не довелося побачити, як виводили його з дому й садовили у ту ж саму машину, але вже не з командирськими петлицями на кітелі, а в наручниках…

Що ж, не довелося, то й не довелося, подумав Євген Прокопович, але не засмутився і непоспішливо попрошкував до Бессарабки.

Йому пофортунило: вісімнадцятка, яка ходила не дуже часто, саме підійшла, вдалося навіть захопити сидяче місце, і Євген Прокопович розпростав ноги, відпочиваючи після церковної служби. А трамвай, натужно гуркочучи, піднімався вгору по Круглоуніверситетській. Євген Прокопович уже бачив стіл, застелений білою скатертиною, вазочку з червоною ікрою посередині й пляшку холодної, з погреба, горілки. Душа співала — біс із ними, більшовиками, меншовиками, денікінцями, колчаківцями, під три чорти всі уряди й революції, коли є затишний дім і смачна їжа.

Здається, лихоліття вже минуло. Відійшов голодний тридцять третій, картки відмінили, й зараз він купить цілий буханець свіжого хліба — слава богу, більшовики не розучились пекти хліб! Євген Прокопович вийшов з трамвая на зупинку раніш, купив у булочній на розі Московської та Бутишевого провулка не тільки хліб, а й дві "французькі" булочки. Петльований хліб можна їсти навіть з борщем, не кажучи вже про шинку й консерви, а до червоної ікри — тільки французькі булочки із свіжим жовтуватим вершковим маслом. Робити такі бутерброди Євгена Прокоповича навчив голова Вільнівськоі судової палати Будрайтіс — великий життєлюб і гурман, він ще вмів незрівнянно готувати зайчатину в червоному вині. Згадавши Будрайтіса, Євген Прокопович скрушно похитав головою. Той, певно, і нині обіймає у Вільні високу посаду, зумів пересидіти революційне лихоліття, пристосувався, як пишуть радянські газети, до загниваючої буржуазії, і по суботах пригощає гостей неймовірно смачною зайчатиною. А він забув навіть її смак…

Почувши кроки Євгена Прокоповича, радісно загавкали пси: передчували — і їм щось дістанеться від недільного обіду. А пляшка вже стояла посеред столу, по прозорому склу стікала від горлечка холодна сльоза, а з кухні долинав запах добре підсмаженого м’яса.

Танюшик з дочкою сиділи за столом, за звичкою чекаючи господаря. Євген Прокопович сам накраяв хліба й розрізав булочки, Танюшик густо намастила ікри, і усі випили по повній чарчині.

Євген Прокопович відклав бутерброд з ікрою, підчепив виделкою шматок оселедця — оселедця з цибулею та картоплею в мундирах вважав за найкращу закуску, ще, правда, фаршировану по-єврейському щуку — єдине єврейське, що визнавав.

Коли вгамували перший голод, Танюшик, яку аж розпирало від нетерпіння, мовила начебто байдуже:

— А у нас, Женюсик, новина…

Євген Прокопович задоволено відкинувся на спинку стільця. Тепер міг послухати й дворові плітки.

— Яка? — підохотив.

— Дядько Кирюша… — почала таємниче Танюшик. — Ти ж знаєш, він зранку в неділю п’є свою чвертку й іде на прогулянку. А тут нагодився до нього гість — такий самий, як і Кирюша, арсенальський слюсар. Певно, чверткою не обійшлось, і потягло їх на подвиги. Чи то повстання своє згадали, чи то сеча в голову вдарила — поїхали на Бессарабку. Щоб випити у якомусь шалмані ще по склянці портвейну.

— Знаю той шалман, — перебив Євген Прокопович, — біля кінотеатру Шанцера в пасажі, зовсім непогане вино подають. Колись мене пригощали там хересом…

— Стривай, я ж тобі про дядька Кирюшу… Скільки вони того портвейну вижлуктили, невідомо. Але після того випхались на середину Хрещатика…

— Не може бути, — не повірив Євген Прокопович, — на Хрещатику завжди міліція, а перехід дозволено тільки на перехрестях.

— Женюсику, але ж п’яні!

— Отож міліція п’яних на Хрещатику не потерпить.

— У тім-то й річ, що міліція лиш дивилась, як наш Кирюша з другом посеред Хрещатика шпацірують. Аж до Думи допхалися, і ніхто не затримав.

— Брехня!

— Не брехня. Дядько Кирюша, хоч і п’яний як чіп, хоч на ногах ледь тримався, а революційні гасла проголошував: "Хай живе товариш Сталін!", "Хай живе товариш Ворошилов!" Дійшов, кажуть, аж до Будьонного. І все це на очах отетерілої м. ліції: спробуй затримати, коли трудяща людина славить самого товариша Сталіна! Не знаю, чим би вгр й скінчилось, якби не згадав дядько Кирюша, що є на Хрещатику ще один винний магазин — звернули туди, а там уже рідна міліція з ними й упоралася. Однак якийсь начальник наказав не забирати, а доставити додому в автомобілі. Побачив би, як висаджували: на ногах не стоять, міліціонер під лікті тримає…

— Свиня твій дядько Кирюша, — заявив Євген Прокопович. — Хоч і гегемон

Євген Прокопович хотів зауважити, що всі ці арсенальські слюсарі, починаючи з дядька Кирюші, хоч і заробляють більше за нього, типові свині, але не став: Танюшик і Галина і так з ним згодні.

Помітивши, що пляшка порожніє, дружина урочисто підвелася й пішла на кухню за печенею. Настав пік їхньої недільної трапези: раз на два тижні після зарплати Танюшик готувала повну каструлю м’яса, і кожен міг їсти, скільки хотів. Потім кістки та залишки печені Галина перемішувала з кашею, і Дінго з Джільдою також мали святковий обід.

Євгенові Прокоповичу їсти вже не хотілося, але Танюшик поклала йому найапетитніші шматки, й він таки доїв усе із задоволенням і випив ще чарчину, залишивши трохи горілки й на завтра. Обід, щоправда, буде не такий смачний, однак пристойний, і чарка не завадить.

Танюшик почала розмову про "Сільву", на яку вони мали йти наступного тижня: завком Чернякового підприємства не без прихованого втручання Євгена Прокоповича придбав для робітників абонемент в оперету, і останні два роки вони могли раз на місяць, іноді навіть частіше, безкоштовно відвідувати вистави. Такі дні, особливо, коли вони збігались із зарплатою, а отже, зі смачним обідом, ставали подвійним святом, хоч догодити Танюшику було важко. Від вистав вона не залишала каменя на камені, нещадно розносила ті, в яких співала колись сама, — "Сільву", "Фіалку Монмартра", "Летючу мишу"… Боже мій, невже тепер існує оперета? Ганьба!..

Євген Прокопович згоджувався з Танюшиком наполовину: звичайно, жодна з нинішніх примадонн не варта й Танюшикового мізинця, але ж вистави, порівняно з іншими, які йдуть на київських сценах, цілком пристойні. Це вам не якась "Диктатура" чи "Загибель ескадри"… Щоправда, кажуть, цей всюдисущий Ісаак Дунаєвський написав оперету "Партком" — про радянську дійсність. Євген Прокопович з Танюшиком щиро реготали, уявляючи сцени з цього більшовицького шедевру: хор комуністів з дореволюційним стажем, дует секретаря парткому і комсомольської активістки, танок кандидатів у члени ВКП(б)…

Євген Прокопович навіть виразно бачив цю сцену: чоловіки з портфелями, в окулярах і розкльошених штанях імітують танок лебедят з балету Чайковського, і йому ставало тепло на серці. Що не кажи, опера та оперета вимагають високих пристрастей, і арія радянського бюрократа викликатиме лише

сміх. Звичайно, сміх прихований. Спробуй обсвистати таку виставу: де опинишся наступного ж дня?

Танюшик почала прибирати зі столу, і Євген Прокопович дивився на неї з сумом. Подалася дружина, посивіла, й зморшки павутиняться під очима. Дався взнаки голодний тридцять третій. Тепер Танюшик знову в тілі, але зморшки не зникають, а на фарбу для волосся завжди не вистачає грошей.

Кляте життя... Танюшик потребує зараз лосьйонів, кремів, фарб, пудри і парфумів — чого тільки не треба жінці в її віці для поліпшення вроди, а грошей ніде взяти — на добру їжу не завжди вистачає, а він — робочий чоловік, і революцію робили для таких, як він тепер... Для трудящих, щоб жилось їм заможніше, он Сталін проголосив: "Жити стало краще, жити стало веселіш", а насправді звичайнісінька брехня.

Раптом Євген Прокопович згадав Танюшика у "Сільві". Тонка, як стеблинка, висока зачіска, намисто на оголеній шиї, очі на півобличчя — у всьому відчувається порода, наче вроджена аристократка. Насправді ж батько її був телеграфіст на залізничній станції під Бобруйськом, і дівчина проявила надзвичайну енергію, поки вибилася в люди.

Євген Прокопович уявляв, яких зусиль це коштувало. У нього не було ілюзій, догадувався, скількох коханців мала Танюшик, але ж пішла за нього, хоч товариш прокурора на ті часи був для Танюшика, можливо, й не дуже престижною партією. Щоправда, він закохався одразу, окрім Танюшика, жінки його не цікавили. Певно, дружина знала це й цінувала — особливо нинішньої ситуації.

Євген Прокопович твердо вирішив: гроші за наступний радіоприймач, який він закінчить тижнів через два і на якого

вже мав покупця, потратить на креми для Танюшика — дав собі урочисту обіцянку, хоч і давав їх не раз: одержавши гроші, не міг пройти повз гастроном.

Думка про радіоприймач трохи засмутила Євгена Прокоповича. Мав купити для нього ще одну лампу й забув. Нічого, гроші ще є, обов’язково купить завтра. А сьогодні ввечері треба посидіти з паяльником, перевірити конденсатори…

Річ у тім, що Євген Прокопович мав два захоплення. Був неперевершений рахівник, ніхто з найдосвідченіших бухгалтерів не міг змагатись із ним на рахівниці: кісточки під його пучками літали як блискавки; Євген Прокопович суперничав навіть зі спеціалістами, що працювали на арифмометрах, і завжди перемагав. А ще скромний заводський табельник виявився чудовим радіоаматором, мав зв’язки з багатьма майстрами, разом вони розробляли та удосконалювали схеми радіоприймачів. Євген Прокопович починав з найпростіших, а тепер закінчував потужний, восьмиламповий, який мав ловити радіостанції всієї Європи. Та й попередній, чотириламповий, брав і Лондон, і Берлін, навіть диктор з далекого Ліссабона промовляв у його квартирі. Іспанської та португальської Євген Прокопович не знав, проте німецькою володів вільно, трохи знав англійську — у межах гімназійного курсу, однак тепер, слухаючи Лондон, удосконалював знання і з задоволенням переповідав Танюшику світську хроніку та пікантні подробиці з життя англійської королівської родини.

Особливо полюбляв Євген Прокопович слухати Берлін. Промови Геббельса та інших нацистських бонз розчулювали його, бравурні марші пестили слух, а загрози покінчити з комунізмом в усій Європі уявлялися такими близькими й

реальними, що Євген Прокопович почав буквально рахувати місяці, коли нарешті німці перейдуть радянський кордон.

Не можна сказати, щоб Євген Прокопович дуже симпатизував німцям. Замолоду важко переживав поразки на німецькому фронті — щоправда, самому воювати не довелось, його звільнили від військової служби, але й після повалення самодержавства рішуче підтримував вимогу Тимчасового уряду довести війну до перемоги.

І ось тепер чекав німців… Тих самих швабів, яких ще недавно так ненавидів…

Що ж, теперішнє життя знає і не такі метаморфози…

Євген Прокопович вирішив після обіду трохи подрімати, та радісно заскавчав Дінго — одержав свою порцію святкового обіду, і хазяїн вийшов до собак. Дивився, як пси жадібно хапають їжу з мисок, і думав: так усе живе на планеті — хапає, як може. Дерева тягнуть із землі соки, намагаючись захопити побільше поживних речовин, корова шукає солодшу й соковитішу траву, якийсь лев у Африці полює на найгладшу антилопу, яструб заклювує курчат… Усе живе знищує щось інше живе — ось і людина…

Однак Євгенові Прокоповичу далі міркувати розхотілося.

— Тату, — попросила Галина, — погуляй із собаками, бо мені треба… — Так і не доказала, куди треба, але Євгена Прокоповича це й не цікавило: мало куди…

— Добре, — погодився, і Галина побігла переодягатись.

Пси вилизали миски. Не треба буде мити, подумав Євген Прокопович, і випустив собак надвір.

Дінго, хоч який був лютий, у дворі нікого не чіпав, навіть дозволяв сусідським дітлахам термосити себе. Тільки коли дуже вже докучали, показував зуби, проте нестрашно, як казав Євген Прокопович, для профілактики. Ось і тепер хлопчаки кидали собаці палицю, Дінго підхоплював її, мчав по колу, не бажаючи віддавати, — діти з реготом і галасом бігали за ним.

З вікна сусіднього будинку висунувся ще не зовсім тверезий дядько Кирюша.

— Наше шанування робітничому класові! — всміхнувсь до Євгена Прокоповича.

Той чемно вклонився й подумав: "Недарма тебе називають не Кирилом, а Кирюшею… Люмпен…"

Проте сусідове звертання було приємне — люди цінують тебе й вважають за свого. А це в його становищі — найголовніше. І треба, щоб пролетарем його вважали всі, особливо той молодик з трьома шпалами, який мешкає навпроти. Вікна його кімнати відчинені, отже, чує все, можливо, навіть спостерігає, що коїться у дворі.

І слід показати йому…

Але що?

Діти, майнула думка, діти — найдорожчий капітал, про це більшовики теревенять на всіх перехрестях. Оце нахабне, бруднувате, розбещене плем’я, яке Євген Прокопович

зневажав усіма фібрами душі. Проте треба довести, що він до нестями любить дітлахів.

— Дінго! — покликав Євген Прокопович. — До мене!

Пес підбіг, дивився очікувально. Дітлахи стирлувалися довкруж. Євген Прокопович нахилився, підставив собаці спину.

— Ап! — скомандував, і Дінго легко перескочив через нього.

Дітлахи захоплено загули, а Євген Прокопович, помітивши у вікні енкаведиста, задоволено всміхнувсь і нахилився знову.

Дінго залюбки перескочив через нього ще двічі, з вікон повисовувались ледь не всі мешканці, і Євгена Прокоповича взяв азарт: нахилився ще раз і скомандував "ап!". Однак псові, либонь, гра набридла, бо, розігнавшись, не перескочив через господаря, а вкусив у туго обтягнутий парусиновими штанами зад.

Євген Прокопович верескнув — не так від болю, як від несподіванки, заточився і мало не впав. Випростався і, почувши регіт, обвів двір суворим поглядом.

— Чого регочете? — похитав головою. — Просто пес розумніший за вас — вміє рахувати. Знає: стрибати треба тричі, а я забув… Може, хтось хоче спробувати?

Проте таких не знайшлося, і Євген Прокопович гукнув пса й статечно попростував додому.

4

Антон з Ольгою сиділи в останньому ряду на стадіоні "Динамо". Сутеніло, спека спала, на стадіоні грав оркестр, і народ поступово заповнював ряди за футбольними воротями. Усі чекали темряви — тоді почнеться фейєрверк, а поки слухали музику, лузали насіння, сміялись.

Ольга поклала Антонові голову на плече, і він вдячно притиснувся до неї.

— Не холодно? — запитав.

Дівчина була одягнута в легку смугасту футболку з шворочками на грудях, парусинову спідницю і такі ж парусинові туфлі, начищені зубним порошком.

— Тепло, вечір гарний і ти поруч.

Антонові захотілось обняти Ольгу, та посоромився. Навколо люди…

— Батько поїхав на два дні до Вінниці, — сказав. Повагався й запитав: — Підемо до мене?

Ольга ще міцніш притиснулась до нього, й Антон ніжно погладив її руку.

— Дівчата в групі заздрять мені, — прошепотіла Ольга Антонові у вухо. — Що залишаюсь у Києві… А Вірка та Ганнуся, навпаки, засуджують. Вірка на Полтавщину в село їде, а Ганнуся аж під Одесу. І я б поїхала, якби не ти… Дівчата кажуть: треба витягати село з темряви, це комсомольський обов’язок.

— Правильно кажуть.

— А мене не відпускаєш…

— Якби в селах редакції були, разом поїхали б.

— І я так гадаю. Та все ж незручно: одні заздрять, інші гніваються…

— Головне — чесно працювати.

— Отож.

Антон трохи відсторонився й мовив ніяково:

— А мій нарис про муляра Лукаша сьогодні на літучці похвалили. І на Червону дошку повісили.

— Скоро ти станеш знаменитий, — сказала Ольга, — і на мене дивитимуться: Ольга Онищенко? Чи не сестра Антона Онищенка, відомого журналіста? А я відведу очі: ні, дружина…

— Кепкуєш?

— Аніскілечки. Ти в мене справді розумний. Дівчата навіть кажуть: талант…

— Вигадують…

— Не вигадують, так і є.

— Редактор запропонував мені поїхати на Донбас. Там у вибоях справжній героїзм, писатиму про стахановців. І про шкідників. Батько казав: на одній шахті цілу ворожу групу викрили. Інженери готували вибух.

— Ні, — мовила Ольга впевнено, — нічого у них не вийде. Не перемогти їм трудящих.

— Але нашкодити можуть.

— Я сьогодні в школі на практиці була. З книжок прізвище Тухачевського викреслювали.

— Днями з батьком розмовляв… — Антон мовив. — Він стверджує: все правильно, до ворогів нема жалю. А мене чомусь мучать сумніви: невже Тухачевський справді ворог? Чому ж не зрадив тоді, під час громадянської, а, навпаки, бив біляків? З царського офіцера став командармом першого рангу! А тут — як обухом по голові: німецький шпигун! Просто не віриться…

— І я чомусь не вірю.

— Батько каже: ми комуністи й маємо виконувати волю партії. А в Центральному Комітеті не можуть не знати правди. Без відома товариша Сталіна Тухачевського не взяли б.

— Це точно.

— Отже, Тухачевський справді ворог. — Від цієї думки Антонові нараз полегшало, до того ж чи варто думати про шпигунів, коли оркестр грає бадьорий марш, а поруч сидить кохана дівчина. Він хот в знову притулитись до неї, але на футбольному полі спалахнула петарда, загорілося й закрутилось вогняне колесо, вибухнули й понеслися в темне небо ракети, розсипавшись червоними й зеленими вогнями.

— Боже мій, яка краса! — Ольга підвела голову, стежачи за ракетами, обличчя в неї змінилося від різнобарв’я вогнів,

Антонові здалося, що Ольжині очі заіскрились, немов жаринки, він поклав дівчині руку на плече, пригорнув до себе — ніхто не дивився на них, усі стежили за вогняним калейдоскопом, і Антон несміливо торкнувся Олиної щоки губами. Дівчина не відсахнулась, засміялася щасливо й поцілувала Антона просто в губи.

Остання ракета спалахнула й розсипалась, а вони все сиділи, притулившись одне до одного, і Антон розчулено думав: яке дивовижне життя. Усі шляхи стеляться перед ними: Ольга стане вчителькою, захоче — піде в аспірантуру, вона здібна й багато знає. Дівчата заздрять їй не лише тому, що має такого нареченого, а й тому, що найрозумніша на курсі — її дипломну роботу хочуть видати брошурою. А його після повернення з Донбасу, мабуть, призначать завідуючим відділом — редактор натякнув сьогодні. Дехто, правда, вважає: авжеж, син заступника наркома, проте сам він добре знає — не за це. Він ніколи не відмовляється від чорнової роботи, починав як практикант, тепер спеціальний кореспондент — найкраща посада в газеті, навіщо йому відділ? Цікавіше їздити й писати, життя так швидко змінюється, уже працює Дніпрогес, виросло ціле нове місто Запоріжжя, тисячі тракторів випускають у Харкові, небачений народний ентузіазм, писати про це легко й приємно, і шкода тільки, що не було іще справжніх випробувань.

Іноді Антон щиро шкодував, що не брав участі в челюскінському чи папанінському рейдах, він би витримав усе й прославив свою соціалістичну Батьківщину — єдину країну в світі, яка освітлює шлях усім трудящим. А в тому, що кожен робітник — англійський, німецький, французький — мріє жити саме в їхній країні, не мав сумніву. Особливо німецький чи італійський: там фашизм, з трудящих знущаються, комуністів заарештовано. Навіть соціалістів — цих угодівців та пристосуванців — упосліджують і тримають у концтаборах.

Антон уявляв себе разом з Ольгою у важкому переході через тундру або тайгу, можливо, пустелю, він рятує її, несе на руках, долає всі перешкоди, та і як може бути інакше? Його покоління, либонь, суціль таке, вони незламні, як Павка Корчагін, і що більші труднощі, то сильніший ентузіазм.

Шкода, що йому доводиться лиш писати про цей ентузіазм.

Антон згадав учорашню телефонну розмову — як він міг її забути, адже розмова стосується й Ольги. Взяв дівчину за лікоть і сказав:

— Завтра нас запрошено на вечерю.

— Куди? — здивувалася.

— Дзвонив Сокирко, і я пообіцяв, що підемо.

— Хто це?

— Забула, татів підлеглий, позавчора до нас приходив.

— А-а… — скрушно зітхнула Ольга. — У нього очі дуже гострі…

— Це погано?

— Мабуть.

— Іван тобі не сподобався?

— І погляд у нього важкий.

— Пусте. Тато каже: хлопець подає надію. Молодий, а вже старший лейтенант.

— Так, я бачила — три шпали…

— Скоро матиме чотири.

— Здається, ти хотів писати про нього?

— Писатиму.

— І він запрошує нас на вечерю? Може, тільки тебе?

— Бачу, Сокирко таки тобі не сподобався. Дарма, простий хлопець, із сільських комсомольців, усе здобував самотужки.

— Може, я і справді помиляюсь… — Ольга заплющила очі й виразно побачила Сокирка: сидить, приліпившись спиною до стільця, дивиться на неї не те щоб дивно — обпалює. Але очі таки недобрі, наче вишукує щось, під його поглядом їй тоді зробилось незатишно.

— Помиляєшся, — мовив Антон, — просто ти дуже вродлива й сподобалась Іванові. Розумієш, звичайний селюк в гостях у заступника наркома — а тут іще ти…

— Не такий він звичайний і простий, коли одержав три шпали.

— Слідчий НКВС. Не оперативник, а слідчий, там кебету треба мати.

— Люди в нас так швидко ростуть…

— Кажеш так, наче це погано.

— У нас в інституті Сашко Пильняк усіх ліктями розштовхав і став комсоргам.

— З Сокирком не те Батько сказав: до органів потрапив за комсомольською путівкою, потім вступив до університету, вже закінчує.

— Ну, працюючи в НКВС, пробитися до університету не так уже й важко.

— Сьогодні в тебе вселився дух протиріччя.

— Ні, — зітхнула Ольга, — просто буває так: покохаєш з першого погляду або навпаки…

І знову Ольга згадала Сокирків погляд: пронизливий, колючий, наче свердлив її, ні, не ужалив, не вколов, а все ж примусив зіщулитись. А може, справді — вчорашній селюк потрапив до наркомівської квартири, наколющився, і треба зрозуміти його.

Ця думка заспокоїла Ольгу, й вона мовила примирливо:

— І куди ж Сокирко запрошує?

— До ресторану.

— Багатий?

— На його зарплату певно, не розженешся, але на вечерю завжди вистачить.

— Добре, підемо.

— Він також буде з дівчиною.

— Чудово!.. — У Ольги відлягло від серця. Тепер зрозуміла, що непокоїло її: Сокирко наче обмацував її очима, і вона зрозуміла, що сподобалася йому. Знала, подобається багатьом, це тішило її, проте Сокирків погляд насторожував і навіть лякав. Однак, якщо в Сокирка є дівчина, це міняє діло. Але ж їх запрошують до ресторану, а в неї й пристойної сукні нема…

Наче вгадавши її думки, Антон пояснив:

— Підемо, звичайно, не в "Континенталь". Дорого й піжонство. Є, виявляється, ресторан на стадіоні "Динамо". Іван каже: там смачно готують і затишно.

— Оркестр є?

— Не знаю.

— Шкода, якщо нема. Потанцювали б…

— Кажуть, Утьосов скоро приїде до Києва.

— Не потрапимо.

— Я через редакцію квитки дістану.

— Тепер мої дівчатка точно помруть від заздрощів.

— Нехай помирають, — благодушно дозволив Антон. Замислився на мить, посовався на лавці й сказав нерішуче: —

Тільки от що. З цим Сокирком, про всяк випадок, не треба бути надто відвертим…

— Чому? Ти ж писатимеш про нього… Сам кажеш, наш хлопець, із сільських комсомольців…

Антон згадав недавню бесіду з батьком, і якийсь хробачок ворухнувся під серцем. Вирішив: ліпше ухилитись од цієї розмови, але одразу подумав: з ким з ким, а з Ольгою не має права. Вона ж — часточка його самого.

— Не бачиш, що робиться в країні? — запитав.

Ольга пильно глянула на нього й відповіла серйозно:

— Бачу.

— І як?

Тепер навколо них не було нікого, і все ж дівчина відповіла пошепки:

— Погано.

— Недавно заарештували Романюка, давнього батькового товариша. Комуніста з дореволюційним стажем. Тато тому й запросив додому Сокирка: Іван вів Романюкову справу.

— Ну й що?

— Випустили.

— Чого ж боятися Сокирка? Виходить, порядний.

Антон знизав плечима.

— Не можу тобі пояснити… Відчуваю: щось не так, однак, може, помиляюсь… І знаєш, що мене найбільше гнітить: навіть у колі своїх не кажу того, що думаю. Чи то боюсь… Але ж ми не повинні нічого боятися, ми — господарі країни! Партія проголосила це, і товариш Сталін стверджує… Вороги мають боятися, шкідники й вороги, а я за наше діло життя віддам!..

— Ти в мене такий! — вихопилось в Ольги.

— Гаразд, — зітхнув Антон, — вважай, не починали цієї розмови.

Ольга на мить замислилась.

— Я розумію тебе. У нас в інституті Івана Петровича заарештували. Іван Петрович Гомашевський, доцент кафедри української літератури. Виявляється, націоналіст. Так оголосили, й усі промовчали. І що найстрашніше — всі знають, що це неправда. Ніякий він не націоналіст. Іван Петрович у Пушкіна закоханий, ну, може, Шевченка більше любить, то й що? Пушкін усе ж з дворян, навчався в ліцеї, а Тарас Григорович у козачках бігав. А написав як: "Возвеличу отих рабів малих, німих. Я на сторожі коло них поставлю слово"! Я проти Пушкіна нічого не маю, але скажи — хіба написав би так Пушкін? Хіба це націоналізм, як Шевченка сповідуєш? Хіба за це можна заарештовувати?

— Як, ти сказала, прізвище Івана Петровича?

— Навіщо тобі?

— Запитаю в батька.

— Запитай… Іван Петрович Томашевський. І всі ми знаємо — чемна людина. Так і скажи Сидорові Гавриловичу — Ольга за нього ручається.

— Якби тільки від тебе залежало!..

— А від кого? От у нас усі мовчать, а я поручусь. Якби ми всі поручились за чесних людей… Може, я не права, але нас учили, що чекісти завжди з народом і його волю виконують — усе в них відкрито… А тепер засекретили, паркан який навколо Наркомату спорудили! Краще б вони перед тим, як Івана Петровича заарештовувати, до нас прийшли й розпитали…

— Але ж сама кажеш: усі промовчали…

— Велика різниця: спершу в нас би запитали, а то — націоналіст, ворог. Дехто гадає: органи компетентні, задарма не посадять. І я кажу: компетентні, бо твого батька знаю…

— Тато чесний, але не все від нього залежить.

— Від кого ж? Заступник наркома!

— Овва, який там апарат!

— І один з них — Сокирко…

— Який запрошує нас на вечерю.

— А знаєш, мені дуже хочеться піти до ресторану.

— От і добре: погомонимо, в компанії люди розкриваються.

— Хочеш Сокиркові в душу зазирнути?

— Не від того.

— І я не від того, — погодилась Ольга. — Пішли.

— До мене? — Серце в Антона застукало.

— Звичайно, до тебе, — просто мовила Ольга. — Я люблю тебе й хочу до тебе…

5

Сокирко подзвонив тричі і, почувши за дверима легкі кроки, задоволено гмикнув. Розалія відчинила, не знявши ланцюжок, та, помітивши Івана, заспішила.

— Нарешті!.. — аж засвітилась.

Сокирко затримався на порозі. Йому приємно було дивитись на Розалію, приємно й радісно: шикарна дівчина, молода, вродлива, палка…

Розалія відчула, що думає Іван, — обняла його долонями за шию, пригорнулась, потерлася щокою об плече.

— Чому не приходив?

— Так тільки ж позавчора…

— Два дні! Ціла вічність…

— Скучила?

— Ще питаєш!

Сокирко легко підхопив Розалію, підкинув, як дитину.

— І я скучив.

Двері за спиною клацнули, Іван сполохано озирнувсь — здалося, хтось стежить за ними, але Розалія заспокоїла:

— Протяг…

Іван опустив дівчину, відійшов, роззираючись пильно, наче вперше.

— Що? — почервоніла. — Негарна? Вибач, я зараз причепурюсь, не чекала…

Розалія спробувала шугнути до ванної, але Іван затримав.

— Дуже гарна, — сказав. — Ти мені більш подобаєшся така, не намазана.

Подумав: Роза таки вродливіша за ту Онищенкову… Ольга, правда, також гарна, але зовсім інша. У Рози циганська врода, очі темні, вирласті, вії довгі, обличчя смугляве, з легким рум’янцем, ніс зовсім не єврейський, навіть трохи кирпатий, як кажуть, точений, а губи пухкі, червоні, й цілувати їх завжди солодко.

Сокирко нахилився й міцно поцілував. Роса не пручалась, пригорнулася — так вони стояли довго, цілуючись, Іванові було добре, як ніколи. Забув усе на світі: вчорашній довгий, до третьої ночі, робочий день, коли довелось допитувати

контрика, який проліз до Наркомату освіти. Сокирко притис його з усіх боків, але контрик так ні в чому й не зізнавсь…

Цілуючись, Іван забув, що прийшов до Дорфманів з конкретною метою: дістати гроші, аби пригостити в ресторані Онищенкового сина й остаточно впевнитись, що нарис про нього буде. Та хіба можна про щось думати, коли задихаєшся від поцілунків, коли пестиш таке пружне, ніжне й бажане дівоче тіло?

— Коли прийде батько? — запитав нарешті. Роза щасливо засміялась.

— Дві години маємо…

Іван нетерпляче почав розстібати горішні гудзики на кофтині, та Розалія несподівано вивільнилась од його обіймів.

— Зачекай… — вона позадкувала до їхньої кімнати, що виходила вікном у двір. Тут стояла широка тахта, яку Дорфман придбав у якогось перекупника, не сучасний ceратовий диван з дзеркалом і поличкою на спинці, а старорежимна тахта з м’якими пружинами, оббита плюшем. Розалія власноручно виготовила дві подушки під колір оббивки, і Сокирко любив тут ніжитись, підмостивши подушку під бік. Навпроти тахти стояло трюмо, а на ньому різні флакончики, баночки, тюбики — мазі, парфуми, креми, Іван так і не міг второпати, навіщо одній жінці стільки і як можна запам’ятати, чим і коли треба мазатись. Особисто він віддавав перевагу одеколонові "Шипр". Купував приблизно раз на місяць флакон і щоденно освіжав шкіру після гоління.

Поряд з трюмо притулилась етажерка з книгами — Розалія полюбляла дореволюційні жалісливі романи, особливо Чарську,

вважала її за першокласну письменницю й щиро дивувалась, не знаходячи її прізвища серед російських класиків.

У кімнаті ще стояли комод червоного дерева й така сама шафа із сукнями й костюмами. Велике вікно й балконні двері запинали шторою, це було зручно — із сусіднього будинку вже не підгледиш, що діється в кімнаті.

Розалія почала з того, що запнула штору. Повернулась до Івана, розчервоніла й збуджена, простягла до нього руки, обнявшись, вони впали на тахту, забувши про все…

Потім Іван за звичкою підмостив під бік подушку, вони лежали знеможені й ліниво перекидались словами. Здавалося, минуло лиш кілька хвилин, але Розалія раптом схопилась і почала одягатися.

— Ти що? — потягнувся до неї Іван.

— Зараз батько прийде.

І всміхнулась щасливо: хіба не приємно, коли чоловік забуває з тобою про час.

Іван уже підперезався поясом і статечно влаштувався в кріслі, коли в передпокої клацнув замок і зайшов Дорфман. Він прискіпливо оглянув квартиру, подивився на Сокирка якось відчужено, поклав на стіл туго набитий портфель і сказав дочці:

— Я дещо прихопив у гастрономі, а в нас гість — доречно… Збери на стіл, голодний… Та й ти, — зиркнув на Сокирка, — мабуть, не відмовишся…

Він називав Івана на "ти" вже давно. Сокирко не мав сумніву, що Дорфман знає про їхні стосунки з Розалією, але дивиться на них крізь пальці.

— Я, власне, до вас, Юхиме Марковичу, — сказав Іван про всяк випадок. — Розалія повідомила, скоро будете, от і вирішив дочекатись.

Дорфман глянув на Сокирка проникливо-іронічно, під цим поглядом Іван зіщулився, проте заради п’яти сотень, які збирався витягти в старого пронози, варто поступитись власними амбіціями.

Розалія почала розпаковувати портфель, поставила на стіл консервні бляшанки й пляшку вірменського коньяку, решту заорала на кухню. Дорфман дістав із шафи білу лляну скатертину, застелив і розпростував на ній бганки, потім поставив на стіл чарки, фужери й тарілки. Робив усе повільно й статечно.

— Поки Роза зготує обід, — пояснив, — ми вип’ємо по маленькій і трохи погомонимо. Зачекай, я зараз… — Він виніс на кухню консервні банки й повернувся вже з відкритими — в кімнаті смачно запахло шпротами, й Сокирко подумав, що Юхим Маркович має рацію: розмова на голодний шлунок рідко коли буває розважлива.

Вони випили по чарчині, Іван запитливо зиркнув на Дорфмана, але той жував з відчуженим виглядом, на Сокирка не дивився, наче й не запрошував його до розмови. Вгамувавши перший голод, налив ще по чарці, проте не випив, накрив чарку долонею і запитав:

— Гроші знадобились?

— Звідки знаєте?

— А я догадливий. У твоєму віці і з твоїми запитами завжди гроші потрібні. І я тобі трохи дам. Проте з умовою…

— Як завжди, розписку…

— Твоїми розписками тільки у вбиральні користуватись.

— Даремно ви так, Юхиме Маркевичу. Одержу наступне звання, тоді й розрахуюсь.

— Зайва шпала зайвих витрат вимагає. І амбіції в тебе зростуть. То скільки треба?

— П’ятсот.

— Ну-ну… — скривився Дорфман. — Апетити зростають.

— Така справа: завтра до ресторану треба вести одного чудика. Потрібна людина. Син заступника наркома, журналіст, і про мене в газеті писатиме. Я і Розалію хочу запросити.

— Це добре, — поплямкав губами Дорфман, розмірковуючи. — Діло варте того, щоб витратитися. Гроші дам.

— Я завжди вірив у вашу чуйність.

Дорфман. не запрошуючи Івана, спорожнив свою чарку. Закусив маслиною, втупився в Сокирка вирластими, всерозуміючими очима, сказав по паузі:

— Це добре, що ти мене дочекався. Давно хотів порозмовляти з тобою, але не випадало. Отже, так: ти слухай мене уважно й не перебивай. Бо розмова буде серйозна, я такі рідко веду, можна сказати — вперше. Тобто скажу тобі все, що думаю і що хочу…

Сокирко насторожився, але нічим не виказав цього, навпаки, всміхнувсь догідливо й зауважив:

— Мені дуже приємно…

— Помовч. Приємного буде мало. — Дорфман знову поплямкав губами, зиркнув на пляшку, Іванові видалося, хоче ще хильнути, але Юхим Марковим чарку відсунув, очі в нього звузились і погострішали. — Отже, так. Ти хлопець розумний, я в цьому переконаний, а витримці тебе робота навчила. Так?

— Сподіваюсь.

— Тоді слухай уважно. Гадаєш, не відаю, чого до Рози ходиш? Гадаєш, старий Дорфман тюхтій і вуха розвісив? Однак не розвісив Дорфман вуха, і про те, що ти з Розалією зробив, я знав одразу, коли з Лук’янівської повернувся. Бо все це у вас на пиках написано, у тебе і в Рози. Гадаєш, це мені було приємно? Коли якийсь пройда у ліжко до дочки заліз?

Сокирко хотів було заперечити, але Дорфман насварився на нього пальцем.

— Помовч і слухай далі. Я Розу люблю і для неї на все готовий. Вона в мене одна, і цим усе сказано. А тобі зараз і хочеться і колеться. Це я точно знаю. Бо вродлива дівка й розумна, проте боїшся прогадати. Ти уперед хочеш зазирнути, а це не зовсім вдається. Я тобі допоможу. Бо досвідченіший і

розумніший за тебе. Вважаєш, — по очах бачу, — старий єврей почав повчати, плювати, й не таких бачили, нехай базікає, а я по-своєму вчиню — точно так думаєш, і я б так думав на твоєму місці. Отже, уперед хочеш зазирнути… А попереду, як мене слухатимешся, чекає на тебе довге й забезпечене життя. Довге тому, що молодий і здоровий. Одразу видно селянську кістку, серце в тебе міцне, м’язів багато і, якщо рак не звалить або під кулю чи ніж не потрапиш, жити тобі ще років п’ятдесят, не менш.

— Який би дурень заперечував… — самими очима всміхнувся Сокирко.

— А ти не дурень і під кулю не полізеш, — ствердив Дорфман. — Бо куля — дурна і не розбирає, в чиє серце влучає. Знаю, ти й без моїх порад побережешся і не ризикуватимеш, бо ризикують тільки відчайдухи або дуже ідейні, що заради революції на кулемети пхалися. Але ідейних ви потихеньку вистрілюєте, а відчайдухам крила обрізаєте, кому ж передні місця займати?

Іван застережливо підвів руку, але Юхим Маркович сказав жорстко:

— Не перебивай, ніхто нас не чує і досить придурюватись. Ти у своїй енкаведі придурюйся й ідейного корч, а в нас розмова чиста й відверта, ти мене очима не лякай, я вже давно наляканий і захищатися вмію. Ось ти зараз зважуєш, чи варто старого Дорфмана закласти, тобто капнути, донести, зробити ворогом народу. Та нічого в тебе не вийде. Знаєш, скільки ти в мене перебрав!.. І на кожний карбованець дав розписку. Я чого в тебе оті папірці брав? Гадаєш, сподівався, що віддаси? І гадки такої не мав, просто я тебе на гачок підсік, розписки твої у вірної людини зберігаю, і, в разі чого, твій нарком одразу листа одержить: ось хто у вас у слідчих ходить — людина

ідейно незагартована, у розкрадача соціалістичної власності гроші брав, в інтимний зв’язок з його дочкою вступив. А копію листа — до парткому. Для прозріння, так би мовити, широкої енкаведистської громадськості. А дехто з цієї громадськості тобі давно й люто заздрить. Та й чого не заздрити — скільки шпал на петлиці почепив у тридцять років… З’їдять тебе, Сокирко, за кілька днів, і кісточки перемелють.

— Побійтеся бога, Юхиме Маркевичу. Та я за вас…

— Ти за мене, я за тебе… Облиш, даремно у цьому світі ніщо не робиться. Слухай далі. Я тобі житейські обрії малюватиму, а ти все на вуса намотуй. Почнемо от з чого… — Дорфман підвівся і причинив двері на кухню. Утупився в Сокирка пронизливо. — Отже, почнемо з того, що ти одружуєшся з Розалією. Чи маєш інші плани?

— Я люблю вашу дочку, — відповів Іван зовсім щиро, бо цієї миті думав саме так.

— Любиш — не любиш, про це мова зараз не йде. Одружуєшся чи ні? Особисто я раджу тобі одружитися. І ось чому. Одержиш ти чотири шпали, вірю, що зовсім скоро підуть ромби і, якщо розумно вестися, можеш ти, Сокирко, високих чинів досягти. Тобто матимеш шану й становище в цьому соціалістичному суспільстві. А суспільство це надовго, це я точно кажу, ми, євреї, нюх маємо та зазирати вперед навчились. Отже, суспільство це має майбутнє^ не все в ньому гарне й нам підходить, але яке вже є… Ти мені не заперечуй і не агітуй, я ж сказав, Дорфмана у вороги не заштовхати, та й невигідно це тобі. Чому невигідно, зараз збагнеш. Виходить, ромби тобі світять і високі посади. Однак недолік цього суспільства в тому, що навіть за високі посади мало платять. Ну, звичайно, більше, ніж якомусь слюсареві, проте менше, ніж потребує людина з розмахом. А потреби в справжньої людини

зростають невпинно і завжди чомусь випереджують можливості. Що ж виходить? Уявімо таке: чин у тебе високий, громадське становище також, а грошей малувато. А ти вже не такий, як всілякі їхні Дзержинські та Кірови, які пару взуття два роки носили, тобі вже перський килим хочеться, чи не так?

— Припустимо…

— Не припустимо, а точно. Тепер врахуй: перський килим, такий, як я в Розиній кімнаті повісив, не менш ніж на чотири наркомівські зарплати тягне, а може, й більш…

— І куди ж ви гнете?

— А туди, друже, що навіть ромби, про які мрієш, поступаються перед звичайними грішми. Не думай, я не проти ромбів, однак гроші визначають усе.

— Помиляєтесь. Маркс учить, що гроші згодом взагалі відімруть.

— У туманному майбутньому.

— Ми будуємо соціалізм ударними темпами.

— От коли збудуєте, тоді й погомонимо. А ти в мене сьогодні п’ятсот карбованців просиш. Слухай старого Дорфмана: матимеш гроші, будеш незалежний, і всі з тобою рахуватимуться.

Сокирко подумав: отут у вас, шановний проповіднику, перший прокол. Де б ти був зі своїми незаконно нажитими грішми, якби не його, Сокиркові, розписки? І якби Розалія не постукала йому у вікно того вечора? Виступав би ти зараз не

перед старшим лейтенантом, а десь на Колимі, перед такими ж, як і сам, зеками. Бо гроші, звичайно, в їхньому суспільстві, хоч і приємна річ, хоч і можуть прикрасити життя, та все ж фактор не визначальний. Проте, подумав також, не такий вже й дріб’язковий. От і завтра ресторанна вечеря обійдеться в кругленьку суму, а від цієї вечері залежить багато, можливо, його просування по службі. Тому й не став перечити Дорфманові, на знак згоди схилив навіть голову.

А той вів далі:

— Отже, Сокирко, кажу прямо, Розалія принесе тобі і щастя, й гроші. Щастя — бо кохає, ти сам це знаєш, а про гроші вже я потурбуюсь. Маючи за спиною такого зятя, як ти, старий Дорфман зуміє розгорнутись. Бо соціалізм, дай боже йому здоров’я, в міру його поступового переростання у комунізм, як твердять великі вожді Маркс, Енгельс, Ленін і Сталін, відкриває для людей ініціативних деякі приховані можливості.

— Коротше, крастимете?

— Я не люблю таких слів, — спохмурнів Дорфман. — І не хотів би чути їх від тебе. Та й хіба тобі буде затиш-ніше й приємніше від того, що знатимеш: завтрашню вечерю оплачуєш краденими грішми? Ні, Сокирко, я роблю гроші, я — ділова людина, коли хочеш, комерсант, мені непогано було б і в капіталізмі, який ви тавруєте на всіх перехрестях. Це я кажу тільки тобі, не бійся, на вулиці не горлатиму. Знай лиш: ідеї у Дорфмана є, і непогані, тобто гроші будуть завжди.

Юхим Маркович зробив паузу й перевів подих, бо висловив, мабуть, найголовніше. Наповнив чарки, цокнувся л Іваном і випив з задоволенням. Облизнув засмаглі губи й запитав, дивлячись уважно:

— То як?

— Я ж сказав: люблю Розалію.

— Отже?..

— Готовий одружитись навіть завтра.

Дорфман полегшено зітхнув.

— Я чекав від тебе саме такої відповіді. Виходить, не помилився. Але завтра одружуватись не треба: весілля має бути пристойним.

Сокирко застережливо підвів руку.

— Без купецьких надмірностей! У нас в Наркоматі пуританські звичаї. Виділятись не варто.

— Розумію, і дуже добре. — Очі в Дорфмана потеплішали. — Ще раз бачу — не помилився у тобі. Влаштуємо весілля в два заходи. Перший — скромна вечеря для найближчих наркоматівських співробітників. Скажімо, в якійсь кав’ярні. Другий — для родичів та моїх друзів. За найвищим розрядом. Витрати беру на себе.

— Гаразд… — без особливого ентузіазму погодився Сокирко. Знав можливості свого відомства й не був упевнений, що про бучну ресторанну гулянку не донесуть наркоматівському керівництву. Але завжди можна пригасити небажані чутки. Зрештою, він тепер на короткій нозі із самим Онищенком… — Гаразд, — повторив упевненіше.

— А як гаразд, — вдоволено всміхнувся Дорфман, — то решта питань знімається. Розо!.. — гукнув голосно, аби дочка почула крізь зачинені двері. — Накривай, Розо, на стіл!

Розалія внесла овальне блюдо з підсмаженою картоплею та відбивними, кімната наповнилась ароматом гарячого м’яса, лаврового листа й перцю — Дорфман полюбляв усе гостре й наперчене, і Сокирко подумав, що смаки майбутнього тестя мало різняться від його власних. Нараз він подивився на Дорфмана зовсім іншими очима — чужа й колись навіть ворожа людина за лічені хвилини стала зовсім близька, родич, ледь не батько, це було дивно й трохи неприємно, але факт залишався фактом, і його слід було сприймати спокійно. Принаймні гіршим його життя не стане, вирішив Іван, навпаки, Дорфман має рацію: тепер у нього можуть відкритись перспективи, і з них треба скористатися.

— Розо, — зупинив Іван дівчину, яка повернула до кухні, — зачекай, Розо, я щойно розмовляв з твоїм батьком і сказав йому, що ми хочемо побратися. Якщо ти, звичайно не передумала.

Розалія застигла на порозі, обличчя в неї витяглося і зблідло, очі забігали злякано.

— Ти не хочеш за мене, Розо? — збентежився Сокирко: чого-чого, а такої реакції не чекав.

Але кров уже прилила до щік дівчини. Очі налилися слізьми, вона притисла долоні до грудей, прошепотіла:

— Я люблю тебе, Ваню, невже ти не віриш? — Губи в неї затремтіли, обличчя стало ображене. — І ти в мене питаєш?

— Отже, порозумілись, — мовив Дорфман весело. — Бажаю вам щастя, діти. — Він урочисто підвівся, підкликав Розалію і вклав її пальці у велику Сокиркову долоню. — От і всі справи, — додав полегшено, — і з цієї нагоди… — Налив усім повні келихи. — Сідай, дочко, вип’ємо за ваше майбутнє.

Роза пила маленькими ковточками й дивилася на Івана, все ще не вірячи в своє щастя.

— Весілля через місяць, — оголосив Дорфман.

— Але ж ми можемо зареєструватися хоч завтра, — заперечив Іван.

— Ви мені вашими радянськими шлюбами голову не морочте, — пробуркотів Юхим Маркович. — Я тітці Сарі у Мозир повинен написати? Повинен. І дядькові Шльомі у Бердичів… А як обійтися без Арона, Ізі та тьоті Берти? Це вам не шалтай-болтай, а весілля, і його готувати треба.

— Тату, — попросила Розалія, — може, обійдемося без тьоті Берти? Вона ж і слова нікому не дасть сказати…

— Ну й що, на те й свято, щоб побазікати, — не згодився Дорфман. — Берту не можна позбавляти цієї приємності.

А Сокирко подумав: "Нехай… Нехай збирають все це кодло, великий кагал, нехай базікають і вихваляються одне перед одним, але ж, кажуть, нема нічого міцнішого, ніж єврейські родинні (й не тільки родинні) зв’язки, всі ці берти, шльоми та ізі можуть і мені згодитися".

Всміхнувся заспокійливо й сказав:

— Чого поспішати, Розочко? Місяць мине, й не зогледишся.

Він підморгнув непомітно Розалії, натякаючи, що в їхніх стосунках нічого не зміниться, навпаки, тепер вони любитимуться майже легально — не ті нині часи, назавжди підійшли звичаї, коли наречена мала зберігати цноту до шлюбної ночі.

А Дорфман, відкинувшись на спинку стільця, помахав виделкою, закликаючи до уваги. Коньяк і ситна їжа зробили його благодушним, розв’язали язика — хотілося балакати, напучувати молодих. Хай цей енкаведист і вважає себе за дуже розумного, але нехай послухає, повчиться, як треба жити. Нехай вони оголосили соціалізм, нехай їхні газети й дзвонять щоденно про ентузіазм та патріотизм, хай вважається найкращою книжка про якусь сталь, котра гартувалася чомусь у життєвих незгодах, але розумна людина знає, що життя прожити треба з користю для себе. У цій же книжці про сталь, кажуть, проголошується, що жити треба так, аби не було нестерпно соромно за даремно прожиті роки. Гасло це Юхим Маркович вважав у принципі правильним — але як розуміти ці даремно прожиті роки? Той їхній комсомольський молодик ходив голий і босий, надривався з лопатою, себе під кулі підставляв за робітничо-селянську державу, ну й що? У молоді роки потратив здоров’я, а життя, сам же казав, одне… Ні, він не бажає своїм дітям такого. Жити слід легко й красиво, дбати про себе, а робітники з селянами якось переб’ються.

"Хай їм грець, — подумав Дорфман, — надто вже їх багато… На Україні, правда, кажуть, під час голоду загинуло понад три мільйони, але ж і лишилося ще скільки, нехай працюють, нехай орють і косять, нехай зводять заводи і фабрики, копають землю, коли нема кебети в голові…"

— Я вам скажу, — почав Дорфман, — жити треба з розумом. Як сам про себе не подбаєш, ніхто тобі не допоможе.

І ільки ніжку підставить, це я вам точно кажу, бо набачився всього. Єдине корисне, що зробила ця робітничо-селянська держава, дала волю євреям, заборонила називати нас "жидами" й висунула наших людей на високі посади. Он Лазар Мойсейович Каганович — соратник самого товариша Сталіна, а Свердлов, Луначарський… багатьох іще можна назвати. Дехто з них, правда, забув про свій народ, то біс і а ними. Головне, нема клятої смуги осілості й навіть останній з євреїв може жити хоч у Києві, хоч у самій Москві… — Дорфман затнувся і вів далі: — Але, здається, я трохи того, ухилився… А хочу сказати вам, діти, особливо тобі, Іване — маєш дбати лиш про себе та Розочку, плювати на всіх — хто тебе підтримає, якщо впадеш?

Сокирко подумав: а цей старий проноза таки має рацію. За рідкісними винятками, так воно і є. Люди із задоволенням топлять одне одного, їхній Наркомат буквально засипали доносами, не вистачає оперативників, щоб провадити арешти, не кажучи вже про обслуговування в’язниць. Ущент набиті, а скільки ще ворогів гуляє на свободі, не відаючи, що дамоклів меч уже висить над їхніми головами…

— Бачу, ти згоден зі мною, — сказав Дорфман. — Ти, Сокирко, справжня людина, і я покладаюсь на тебе…

"Але про всяк випадок тримаєш розписки в надійному місці…" — подумав Іван.

— Однак маю сказати тобі й от що, — мовив Дорфман. — Признайся мені, Іване, у тебе багато друзів?

Сокирко задумався: хто ж у нього друзі? Може, ті сільські комсомольці, які прийшли на допомогу, коли куркуль Сотник переслідував його? Харитон Гапочка та Семен Шаповал? Але ж забув їх, забув одразу, тільки-но поїхав із села. Та й навряд чи підставляв би заради якогось Шаповала себе під кулі…

А в Наркоматі?

Є хлопці, яким симпатизує більш, іншим — менш…

Хто ж друзі?

Ну, приємно побазікати з Сашком Козловим, Сашко додому його запрошує на свята, а Вірка, його дружина, найсмачніші шматки в тарілку підкладає.

Ну й що? Біс з ним. Козловим. Якщо стане в нього на дорозі, відсуне без жалю…

— А навіщо вам? — підвів на Дорфмана очі. — Навіщо вам мої друзі?

Юхим Маркович урочисто підвів руку з міцно затиснутою виделкою.

— А для того, що мені не все одно, чи зможеш ти в разі потреби переступити через друга.

"Зможу, — подумав Іван без вагання. — Справжній чоловік з мене вийшов, а цей старий проноза, здається, висловлює слушні думки…"

— А ви б змогли? — запитав. Дорфман переможно всміхнувся.

— Не тримаю я біля себе друзів. Партнери є, ворогів багато, а друзів не потребую.

— А як же бути з тіткою Сарою і дядьком Шльомою?

— То родичі, а родичів слід триматися. Проте й Шльому, якщо стане на дорозі, усуну.

— А не боїтеся, що й через вас переступлять?

— Оце нарешті справжнє запитання. Звичайно, боюсь, та роблю все, щоб цього не сталося. Завжди треба вперед дивитися.

— Але ж не роздивились: добре, я трапився, а то сидіти б нам, Юхиме Марковичу, у таборі.

— Недовго, — заперечив Дорфман, — я б і звідти виплутався.

— Натрапили б на ідейного начальника табору…

— А там ідейні рідко бувають. Там саме життя вчить і ламає. Роза б йому дві тисячі в конверті піднесла, дивись, через рік я знову в Києві.

— Однак рік на тюремній баланді…

— Людина, мов птах, літає і падає. Але ж хто хоче падати? Тепер ти мене захистиш, бачиш, як усе добре влаштовано!

— Проте самі кажете: треба вміти переступити через друга.

— Якщо він тобі непотрібний. А так — тримайсь його, ходи в гості, роби подарунки, присягайсь у дружбі — може, пін дурніший за тебе й підтримає, коли спіткнешся. Тебе мають любити, а ти — вибірково й до пори до часу.

— Гарно ми з вами порозмовляли, — сказав Іван. — І пообідали гарно. Спасибі.

— Гарно, якщо зрозумів мене правильно.

— Зрозумів, — ствердив Сокирко. — Добре зрозумів.

6

Євген Прокопович повертався додому в поганому настрої: знову на вечерю "шрапнель" з маргарином, а до зарплати ще тиждень. Кляте життя — без жодного просвітку. Єдина втіха — покрутити приймач, впіймати Париж чи Берлін, з Парижа можуть передавати оперету, тоді й Танюшику радість.

Євген Прокопович постояв на Суворовській, похмуро втупившись у довгий паркан іподрому. Тепер іподром працював, Радянська влада спорудила трибуну й відкрила тоталізатор. Дядько Кирюша хвалився, що зірвав на "дублі" за трояк мало не дві сотні. Що ж — дурням щастя...

Згадавши дядька Кирюшу, Євген Прокопович віднайшов хоч якусь душевну рівновагу й сумно почимчикував додому. Біля воріт їхнього двору стояв чоловік у бавовняному піджаку й такій самій кепці. Стояв і лузав насіння, випльовуючи лузгу на недавно заасфальтований тротуар.

"Хамло, — подумав Євген Прокопович, — для тебе ж рідна влада на асфальт витратилась, про твої зручності турбується, а ти смітиш..."

Він неприязно зиркнув на чоловіка, хотів обминути, але той примружився, стрельнув у Євгена Прокоповича очима й запитав:

— Товариш Черняк, якщо не помиляюсь?

— Не помиляєтесь.

— Євген Прокопович?

— Так.

— Чи не могли б приділити мені кілька хвилин?

— Ні, — відповів Євген Прокопович різко: навіщо розмовляти з якимось люмпеном, тільки час гаяти. Та й хотів їсти, а перлова каша, коли нема нічого ліпшого, також їжа. — Не маю часу.

Проте чоловік у кепці не відступив.

— На іподромі є буфет і, здається, зараз працює, — пояснив. — По кухлю пива нам би не завадило.

Євген Прокопович уже й забув, коли пив пиво: віддавав перевагу горілці й вину. Але чому б на шармак не побавитись "Жигулівським"? А до пива на іподромі подають раків і тараню...

— Однак не маю честі бути знайомим… — почав нерішуче.

— Головне, я вас знаю, — всміхнувся чоловік доброзичливо. — І зараз усе поясню.

— Звідки?..

— Пеко Пилип Петрович… — чоловік торкнувся пучками козирка кепки.

— Не чув.

— Не дивно, бачимось уперше.

— Звідки ж мене знаєте?

— Зволили служити товаришем прокурора судової палати у Вільно?

Євген Прокопович відчув слабість під коліньми.

— Помиляєтесь… — пробелькотів. — Ви мене з кимось переплутали.

— Не треба, шановний: маю до вас розмову…

Євген Прокопович глибоко зітхнув — тремтіння в колінах припинилось і серце відпустило. Зміряв незнайомця уважним поглядом. Якщо б енкаведист, поводився б зовсім інакше — тоді за ним прийшли б додому і вже не відпустили. Але звідки з явився цей тип у бавовняній кепці? І що йому треба? Зрештою, іншого виходу немає — треба йти з цим Пеком на іподром, там усе з’ясується.

— Добре, — погодився. — Ходімо пити пиво. З раками, — додав про всяк випадок. — Тільки, на жаль, платня у мене через тиждень.

— Нехай це вас не турбує.

— Тоді із задоволенням.

На іподромі справді подавали пиво з раками. У буфеті було порожньо, й вони влаштувалися в кутку за окремим столиком далі від стойки, і Євген Прокопович з насолодою розломив великого ароматного рака.

— Уважно слухаю вас, Пилипе Петровичу, — сказав. — То звідки ви мене знаєте?

— А нерви у вас в порядку, — схвалив чоловік у кепці. Він так і не зняв її в буфеті, навпаки, насунув мало не на брови. — Інший би при згадці про Вільно не тільки б моє ім’я забув, своє вискочило б з пам’яті.

— Але ж шановний товариш не з НКВС, — пояснив Євген Прокопович, — і це найголовніше.

— Справді, енкаведисти з вами так би не розмовляли. Принаймні про пиво не було б і мови.

— Здогадуюсь.

— Потребуємо вашої допомоги, Євгене Прокоповичу.

— І хто ж це потребує, дозвольте дізнатися?

— Скажу відверто: не прихильники Радянської влади.

— Про це я чомусь подумав.

— Отож ставитесь до нас прихильно?

— Уточніть, хто ви.

— Організація, яка працює проти Рад. І домагається їх повалення.

— Мета поважна.

— Ми догадувались, що ви навряд чи змиритеся з існуючим ладом.

— Для цього не треба особливої проникливості. Але чим ви можете довести, що представляєте одну із солідних організацій?

— Вам передавав вітання Геннадій Ілліч Гуляєв.

— Вибачте, призабув…

— Ну, як можна? А Геннадій Ілліч вас добре пам’ятає. Вас і вашу дружину. Згадайте Іркутськ.

— Полковник Гуляєв?

— Той самий.

Євген Прокопович згадав іркутські вечори, успіх Танюшика і одного з її палких шанувальників полковника колчаківської контррозвідки Гуляєва.

— Отже, живий Геннадій Ілліч! Приємно чути. І де ж він тепер обертається?

— У Берліні.

— І ви звідти?

— Ну, не зовсім… Нині, знаєте, сісти на поїзд Берлін — Москва й дістатися сюди без особливих формальностей не так просто.

— І чим займається тепер Геннадій Ілліч?

Пилип Петрович зі смаком відсьорбнув пива, але сказав, скривившись:

— Навіть пива порядного зварити не можуть…

— Звичайно, конкурувати з німецьким!..

— Але біс з ним, з, пивом… — Пеко витримав паузу й мовив, перегнувшись через столик до Євгена Прокоповича: — Усі ми служимо великому рейху.

— Тобто німецькій розвідці?

— Це вас бентежить?

— Ви росіянин?

— З-під Калуги.

— Служили в Колчака?

Очі в Пилипа Петровича невдоволено звузилися.

— Вам про це знати не треба.

— Звичайно. Просто одразу визначив, що ви не німець. Шваб ніколи б не розмовляв так чисто.

— Забудьте це слово, — порадив Пилип Петрович. — Коли війська рейху прийдуть сюди, лише за одне це слово можна потрапити на шибеницю.

— Проти шибениць особисто я не заперечую. І довго чекати?

— Це залежатиме й від нас із вами.

— Від мене навряд... Я простий табельник на маленькому заводику, і військових таємниць не знаю.

Євген Прокопович ковзнув поглядом по новому знайомому й подумав:

"Звичайний шпигун... Шпигун у Києві на Суворовській п’є пиво й закушує раками. А подивитись — наче дядько Кирюша чи токар з "Ленкузні"... Шпигунів у радянських фільмах показують у картатих кепочках, у туфлях на товстих підборах, і вони буквально через кілька днів потрапляють до НКВС, працівники тої безпеки вираховують їх блискавично. Але спробуй вирахувати цього Пилипа Петровича. Російську знає,

як енкаведист, одягнений, як тисячі робітників, а документи, певно, комар носа не підточить... І цей Пеко зараз вербуватиме його, Євгена Прокоповича. в шпигуни. Усе логічно, проте шпигунам мають платити. Це відомо з тих-таки радянських кінофільмів, і не тільки з них. За будь-яку роботу мають платити, а за шпигунську особливо..."

Євген Прокопович так і подумав: "шпигунська робота", і це ніскілечки його не збентежило. Лиш серце тенькнуло — робота небезпечна, й можна потрапити за паркан на Інститутську. Але ж його і як царського прокурора не помилували б. Щоправда, шпигунів, кажуть, розстрілюють без особливих зволікань та церемоній, однак чи пан, чи пропав — двічі не вмирати. До того ж навіть маршала Тухачевського оголосили недавно шпигуном...

Уявивши себе в такій компанії, Євген Прокопович не міг утриматися від посмішки, і вона не пройшла повз увагу Пека. Пилип Петрович наморщив чоло:

— Нам і простий табельник, як зволили висловитися, потрібний. Для всіх знайдеться робота. Тим паче, ви ввійшли вже до товаришів у довіру, маєте п’ятнадцять років безперервного стажу. А я сьогодні бачив оголошення: "Арсеналові" потрібні конторські працівники.

— Ви хочете, щоб я перейшов на "Арсенал"?

— Завод випускає гармати та іншу військову техніку, її відомості про це цікавлять рейх.

— Ні! — Євген Прокопович уявив, що його анкету переміряють енкаведисти, й повторив: — Ні, це неможливо.

— Але ж треба! — в голосі Пека з явився метал. — До того ж, що вас турбує? До Вільна НКВС не дістатися, руки короткі. Як ви пишете в автобіографії про вільнівський період життя?

— Працював судвиконавцем.

— Ну от, хто до цього чіплятиметься?

"А й справді, — подумав Євген Прокопович. — Вільно тепер за кордоном, і не надсихатимуть енкаведисти туди запиту".

— Гаразд, — погодився, — я спробую влаштуватись на "Арсенал". Проте, самі розумієте, ризикую головою. А це повинно... — виразно поворушив пучками правиці, стежачи за виразом обличчя Пилипа Петровича.

Думав: "Я б заради святого діла й так, безкорисливо... Бо все, що на шкоду більшовикам, мені на користь. Господи, невже ти почув мої молитви? Невже справді розженуть ненависні Ради? Яку свічку я поставлю у Володимирському соборі! І зроблю все, щоб наблизити чудову мить! За покликом душі. Проте Пеко не повинен цього знати. Бо ризикуватиму, й треба просити якнайбільше. Нічого, рейх не збіднє, заплативши якусь тисячу за військову інформацію... Однак чому тисячу? Можна, мабуть, витягнути й більше, як трохи покомизитись..."

Дійшовши такого висновку, Євген Прокопович раптом схопився за серце.

— Що з вами? — Пеко, однак, не дуже злякавсь, і Євген Прокопович подумав, що йому навряд чи вдасться вплинути таким чином на Пилипа Петровича. І все ж зробив ще одну спробу:

— Серце… — зітхнув. — Серце нікудишнє, і я змушений відмовитись від вашої пропозиції. Зайві хвилювання не для мене.

— Облиште! Зі мною такі фортелі не проходять!

Євген Прокопович похитав головою.

— Ні й ще раз ні…

— Хочете накликати на себе біду?

— Загрожуєте? Не пройде. Та й що ви можете? Людина я непомітна, маленький гвинтик, хто зверне увагу?

— Досить! — спохмурнів Пилип Петрович. — Іншого виходу у вас нема: завтра ж енкаведе знатиме про ваше минуле.

— Але ж самі казали: довести це неможливо. Навіть Москва не має з Вільном прямого зв’язку.

— А він і не знадобиться. Я покладу завтра чи навіть сьогодні у конверт деякі документи, підписані безпосередньо вами, товаришем прокурора, напишу адресу НКВС і кину до поштової скриньки.

— Але ж це шантаж!

— Ну й що?

Євген Прокопович забрав руки від серця, глибоко зітхнув.

— Полегшало? — іронічно посміхнувся Пеко.

— Слава богу.

— Сам господь-бог закликає вас до подвигів на нашому тернистому шляху.

— І все ж ви не відповіли мені…

— Рейх розраховує на ваш патріотизм.

— Звичайно, — погодився Євген Прокопович, — але інформацію з такого важливого підприємства, як "Арсенал", треба заохочувати.

— Так і буде. Все залежатиме від цінності повідомлень.

— Мені сьогодні потрібна тисяча карбованців, — сказав Євген Прокопович і сам злякався своєї зухвалості. Але заплющив очі й додав: — Як справедливий аванс.

— Тисячу? За що!

— Не будемо торгуватись, шановний. Не на базарі.

— Гаразд, — погодився Пеко. — Допивайте пиво, бо з серцем у вас порядок. Прогуляємось до Аносівського парку, там і погомонимо докладніш.

Євген Прокопович підвівся з почуттям радісного збудження. Нарешті сонце зійшло і на його небосхилі. Зараз пін одержить пачку грошей і завітає до гастроному на Московській. Танюшик, правда, хвилюється — він рідко коли запізнюється з роботи, але ж Танюшик усе зрозуміє і благословить його на богоугодні звершення. До того ж

сьогодні в них буде святкова вечеря і взагалі не треба тепер перебиватися до зарплати...

А на "Арсенал" його візьмуть. У кожнім разі можна звернутись до дядька Кирюші, випити з ним чвертку, казав колись, що має у відділі кадрів доброго знайомого.

Але ж хто перевірятиме претендента на посаду якогось непомітного конторника?

Євген Прокопович попрямував до улюбленої лавиці над дніпровими схилами, звідки відкривалась широка задніпровська панорама. Внизу, під самим Аносівським парком, Ланцюговий міст, за ним слобідки, праворуч золоті бані Успенського собору — тиша й простір, лиш дрозди співають поряд у хащах. Кроків за сто можна побачити й безглузду ротонду, яку більшовики спорудили на місці Аскольдової церкви. Стояла маленька, зовсім непомітна ц, срковка, кажуть, проїздив Дніпровим спуском Каганович чи Постишев, ніхто не знає тепер, хто саме, але не порадувала партійне око золота банька в історичному місці, і наказав — ні, не знести, як інші церкви, — а переробити на ротонду.

Євген Прокопович оторопів, коли почув про це. Ну, Микільський собор — теж нема виправдань, проте хоч якось можна зрозуміти більшовиків, однак Аскольдова!.. Навіть (перу написано — "Аскольдова могила", й спорудили тут пращури не бундючний собор, а маленьку, непомітну церковку, увічнюючи трагедію, яка відбулася на дніпрових схилах. Ні, не буде порядку, не вийде в більшовиків нічого, ані малого, ані великого, поки слово однієї людини — закон і поки цій людині буде до шмиги громадська думка.

Трохи примирила Євгена Прокоповича з більшовиками їхня недавня акція в Аносівському парку. Річ у тім, що на місці, де сиділи вони з Пилипом Петровичем, ще недавно було звалище. І возили сюди сміття возами з усього Печерська. А потім усе ж дотумкали: негоже розводити бруд і сморід на одному з наймальовничіших київських місць, ледь не в центрі міста, поряд з Лаврою. Тими ж возами навезли землі, потім посадили дерева, розбили клумби, поставили лави, й тепер Євген Прокопович з Пеком милувались задніпровою далечінню та вдихали трояндові пахощі в одному з найпрестижніших місць Києва.

Пеко нарешті скинув свою робітничо-селянську кепку — чоло в нього виявилось високе й чисте, чуприна русява, навіть сивини Євген Прокопович не помітив. Чоловік хоч куди, але ж з білогвардійців, отже, за сорок, не менш. Усі колишні денікінці та врангелівці осіли тепер переважно у Німеччині, й це закономірно, бо тільки рейх спроможний покінчити з більшовиками.

Євген Прокопович згадав останню промову Геббельса — клятий шваб, подейкують, клишоногий і мало не горбатий, принаймні більшовицькі карикатури зображують його саме таким однак розумний і за словом до кишені не лізе.

"Ми маємо завоювати величезні простори на Сході! І ми вчинимо саме так, зметемо з нашого шляху все, і більшовицькі орди відкотяться за Урал!"

Дав би бог! За Урал, то й за Урал, нехай Україна стане німецька, нехай забирають українську пшеницю й сало, нічого, щось залишиться й тут, для вірних слуг рейху…

Євген Прокопович подивився на Пека, наче підганяючи його: вечоріє, а пиво тільки розбурхало апетит…

Пилип Петрович ніби вгадав Чернякові думки. Дістав блокнот, вирвав аркуш і подав ручку.

— Напишіть розписку на тисячу.

Євген Прокопович написав без особливого задоволення, проте й не перечив. Так прийнято всюди. Гроші люблять рахунок, але ця розписка осяде десь в архівах німецької розвідки. Факт малоприємний, але пережити можна.

Пеко передав гроші в конверті, Євген Пилипович хотів було перерахувати, але Пеко мовив роздратовано:

— Не робіть дурниць, вас не обманюють.

Пилип Петрович мав рацію, і Євген Прокопович заховав конверта до внутрішньої кишені піджака, одразу відчувши, як у грудях потеплішало.

Пеко відкинувся на спинку лавки й мовив стиха:

— Інформація про виробництво зброї на "Арсеналі" нам справді потрібна, та наше першочергове завдання зовсім інше. Більшовики самі дають нам карт-бланш, і не скористатися з цього просто нерозумно. Знаєте, кількох воєначальників вони знищили власними руками? Починаючи з маршала Тухачевського?.. Так от, ми повинні докласти всіх зусиль, щоб вони власноруч порозстрілювали своїх командармів усіх рангів, до командирів полків. І тоді кордон перейде вермахт. Розбити, знищити армію без достатньо підготовлених офіцерів не так уже й важко, мабуть, це зрозуміло й вам, людині цивільній.

— Вашими б вустами та й мед пити. Але як можу вплинути на це з, простий радянський службовець?

— Дуже просто. На заводі "Арсенал" діє військове приймання і очолює його якийсь полковник чи навіть генерал. Працюють вони сумлінно й вимагають, щоб завод поставляв Червоній Армії надійні гармати. А ви, непомітний конторський службовець, берете чистий аркуш паперу й трохи зміненим почерком повідомляєте органи НКВС, що полковник Єгоров чи генерал Лаптєв нехлюйськи ставляться до своїх обов’язків, гармати для героїчної армії йдуть несправні, з недоробками, наводите один — два факти, про які знають на заводі і з якими миряться воєнспеци, бо завжди є незначні відхилення від стандартів — і нема полковника Єгорова: зрадник і ворог народу, до стінки його…

— Однак замість одного полковника знайдуть іншого.

— Не так уже й багато у них полковників. З академією за плечима. Повистріляють спеціалістів, вимушені будуть замінювати полковників лейтенантами, які тільки-но закінчили училища. Відчуваєте різницю?

— Але ж мій лист, написаний трохи зміненим почерком, просто можуть покласти під сукно.

— Навряд, враховуючи нинішню ситуацію. Гарантую дев’ять влучень з десяти.

— Шкурка варта вичинки, коли їх буде навіть п’ять.

— Ось бачите… Далі… На заслужених військових від комкора й вище нам підготують фальшиві документи, які доводитимуть їхні зв’язки, скажімо, з польською чи німецькою

розвідкою, а ми з вами маємо продумати, кому і як підкинути ці матеріали. Бажано завербувати когось з енкаведистів і діяти через нього.

— У нашому дворі мешкає молодик з трьома шпалами… — Євген Прокопович сказав просто так, не маючи на увазі нічого конкретного, повідомив факт — і все.

— Енкаведист?

— Старший лейтенант держбезпеки, а тільки тридцять… Подейкують, слідчий.

Пилип Петрович потер руки.

— А приручити його не можна?

— Не знаю, не пробував.

— Спробуйте.

"Спробуй сам…" — ледь не зірвалося з язика в Євгена Прокоповича, але вчасно згадав про конверт.

— Важко… — зітхнув.

— В нашій роботі легко не буває.

Євген Прокопович покопирсався в пам’яті й згадав:

— Ходять чутки: той слідчий із сусідською єврейкою бавиться. А та евреєчка з моєю Галиною разом школу закінчувала…

— Подруги?

— Не то що подруги, але й не цурались одна одної.

— Нехай ваша Галина й зійдеться з тією єврейкою.

— Накажу.

— Пообіцяйте їй щось, гроші я дам. Може, з цим енкаведистом нічого й не вийде, але спробувати не гріх. Нам би апаратник з НКВС дуже згодився.

— Наживка гарна потрібна, щоб гачок проковтнув.

— Вашими вустами глаголе істина.

"Бо я розумний і хитрий", — хотілося додати Євгенові Прокоповичу, але втримався. Недарма кажуть: слово не горобець, випустиш — не спіймаєш.

— І останнє, — сказав Пилип Петрович. — Зустрічатимемося так: я надсилаю вам листівку, де серед нічого не вартого тексту стоятиме цифра. Вона означатиме дату зустрічі. У цей день о шостій пополудні на цій самій лавочці. Підпис у листівці — три П, це й є наш пароль.

— Пеко Пилип Петрович — три П, — годиться… — сказав Євген Прокопович.

7

Сидір Гаврилович зателефонував Затонському, й той запросив його додому.

Затонський мешкав в особняку навпроти Пролетарського парку. Охоронник, упізнавши Онищенка, відчинив хвіртку й повідомив, що Володимир Петрович чекає в кабінеті.

Затонський сидів на дивані й читав газету. Помітивши гостя, відірвавсь од читання, як здалося Сидорові Гавриловичу, неохоче, провів пальцями по чуприні, та непокірне волосся настовбурчилось знову, Володимир Петрович усміхнувсь ніяково, зовсім по-дитячому. Та в його очах Онищенко помітив настороженість чи глибоко прихований острах.

Але чого боятися Затонському? Втім, він залишивсь ледь не єдиний із старої гвардії українських революціонерів: був член Політбюро ЦК КП(б)У, коли Сидір Гаврилович тільки почав працювати в ЧК. Тоді ж, на початку двадцятих, доля звела їх уперше. Затонський їхав з тодішньої столиці України у відрядження до Києва, і охороняти його доручили оперуповноваженому Онищенку. Близько доби провели вони в одному купе — Сидір Гаврилович дивився тоді на Затонського як на бога, але Володимир Петрович виявився дуже простий, втомлений і мовчазний чоловік, спав мало не впродовж усієї поїздки, у перервах між сном читав якісь папери і пив чай — пригощав Онищенка домашніми пиріжками й ковбасою. Роки були ще неситі, і Сидір Гаврилович, хоч і відмовлявся для годиться, та із задоволенням їв начальницькі бутерброди й пиріжки.

Затонський розмовляв мало, більше слухав та записував, Онищенко виклав йому всю свою нескладну біографію, сподівався запозичити в Затонського щось значне й важливе для свого подальшого життя, почути мало не лекцію про сучасний момент, але Володимир Петрович розчарував його скаржився на вагонний розгардіяш і розповідав про достоїнства китайського та цейлонського чаю. Бляшану

коробочку з чаєм віз з собою в портфелі й заварював окропом, який Онищенко діставав на вузлових станціях.

Сидір Гаврилович дивувався: невже таку знамениту людину справді цікавлять різні способи заварювання чаю, а Затонський засмучувався, що окріп, поки Онищенко дотягне його з перону, холоне і чай настоюється погано.

Якби це був не сам Затонський, Сидір Гаврилович міг би звинуватити свого супутника у дрібнобуржуазній примхливості, адже більшість народу й досі вживала морквяний чай або настої з різних трав, та Володимир Петрович, принаймні в цьому, був поза підозрою — пройшов царські в’язниці й каторгу, а там чаями не пригощали.

І зараз Затонський запропонував Сидорові Гавриловичу чаю. Видно, вони подумали про одне й те саме, бо Володимир Петрович усміхнувся і сказав:

— Тепер мені чай заварює Олена Самійлівна, а вона у цьому ділі великий спец.

Олена Самійлівна принесла їм на розмальованому химерними квітами підносі чайник, фарфорові чашки й цукорницю.

— Без лимона, — попередив Володимир Петрович, — бо цитрина тільки псує смак справжнього чаю.

Сидір Гаврилович кивнув автоматично, хоча дотримувався іншої думки: чай з лимоном смакував йому — не дуже солодкий, з різким присмаком цитринової шкоринки. Але він прийшов сюди не для того, щоб обговорювати достоїнства

чайного листя, будь воно з Грузії чи з самого Цейлону… Взявши з підноса чашку, він сказав:

— Я завітав до вас, Володимире Петровичу…

Сидір Гаврилович помітив, як обличчям Затонського майнула тінь, і знову подумав: невже Володимир Петрович справді боїться? Хоча часи настали такі, що дехто боїться й самого себе, а якщо до тебе з’являється сам заступник наркома внутрішніх справ…

Але ж Затонський!

Він поза підозрою…

І ще майнула в Сидора Гавриловича думка: дожили! Дожили до того, що НКВС став страховищем, що бояться його, чекіста, який працював з самим Євдокимовим.

Проте для цього є підстави, і підстави незаперечні. Зрештою, він і прийшов сюди, щоб розвіяти свої сумніви.

— Завітав, щоб вилити душу, — сказав і помітив, як полегшено всміхнувся Затонський.

Володимир Петрович вдихнув аромат чаю, задоволено примружився і пожартував:

— Хіба я піп, щоб сповідувати?

Сидір Гаврилович ковтнув чаю і мало не похлинувся. Поставив чашку — найкращий чай не смакував би йому зараз, — запитав:

— А я хіба схожий на запеклого грішника?

Затонський глянув на Онищенка якось відчужено.

— Тепер вам краще знати, хто праведник, а хто й грішник.

— Може, й так, — кивнув Онищенко, — от я і прийшов до вас, щоб обговорити саме цю проблему.

— Чого до мене? Ваша парафія має зараз такі права, що не радиться ні з ким. А я звичайний нарком освіти і навряд чи зумію відповісти на ваші запитання.

— Володимире Петровичу, — сказав Онищенко якомога проникливіше, — я хочу чесної розмови. Прийшов до вас як до старого більшовика і хочу знати, що ви думаєте про нинішнє становище у країні.

Затонський взяв зі столу окуляри, одягнув, подивився на Онищенка крізь скельця насторожено й очікувально, сплів пальці, хруснув суглобами, відповів по паузі:

— Гадаю, справи йдуть нормально. Країна ступила на кілька кроків уперед, і в наступній п’ятирічці…

— Володимире Петровичу, невже ви гадаєте, що я не знаю, скільки цього року виплавлено сталі? Хочу про інше… Чи не почали ми… знищувати кадри?

Онищенко помітив, як Затонський одразу посуворішав, потемнішав обличчям. Навіть скреготнув зубами. Проте одразу взяв себе в руки, відповів похмуро:

— І це питає в мене заступник наркома внутрішніх справ? Хто санкціонує арешти: ви чи я? Хто відділяє зерно від плевел? У вас усі карти в руках, так, саме у вас, і, певно, це я маю запитувати: чи не знищуєте ви кадри?

Сидір Гаврилович дивився на Затонського, як учень на суворого вчителя.

— Не все залежить від мене, — сказав, — від мене майже нічого не залежить. Чесно кажучи, останнім часом відчуваю навколо себе якусь порожнечу. Якіра заарештували за наказом з Москви… Декого з наших керівників я намагався захистити — нічого не вийшло. Недавно Балицький прямо заявив, що мені слід позбутися м’якотілості.

— Що ж, наркомові видніше.

— Ви не вірите мені?

Затонський повільно зняв окуляри. Подивився підсліпувато. Подумав: "Якби я міг тепер довіряти кожному! Гак, як було це років десять тому. Але ж саме Наркомат внутрішніх справ зробив усе можливе й неможливе, щоб позбавити мене віри в людину. Країну заполонили інформатори, філери, як їх називали до революції. Я розпізнавав їх колись за версту, а тепер не знаю "стукачів" навіть у своєму Наркоматі освіти. Але ж Онищенкові, здається, ще можна вірити. Якщо навіть не можна, я скажу йому все, що хочу і що давно накипіло на серці".

— Якщо справді прагнете чесної розмови, — мовив, — то маю запитати: що ви зробили з Надзвичайної комісії? Революція створила її для захисту своїх інтересів, для боротьби з ворогами й терористами, партія послала у ЧК найкращих

людей, якщо хочете, і вас. Я пам’ятаю вас ще юнаком, комсомольцем з чистим серцем і високими ідеалами — і ось ви приходите до мене й запитуєте: чи не знищують у країні кадри, тобто такі, як ви самі, ваші товариші, однодумці…

— Але ж товариш Сталін каже про активізацію троцькістів, вони утворили блок, і навіть сам Бухарін…

Затонський відчув, як йому обпекло серце. Бухарін?..

Бухарін за своїми чисто людськими якостями і як партійний теоретик був найближчий йому, з Бухаріним він зустрічався у Москві під час партійних з’їздів та ідеологічних нарад — головний ідеолог партії, соратник Леніна, член Політбюро, редактор "Правды", хіба він міг зрадити революцію, зрадити все, заради чого прожив не таке вже й просте життя?

Володимир Петрович дивився на Онищенка пронизливо.

— А ви вірите у вину Бухаріна? — запитав.

— Бухарін сам визнав, що пішов проти партії.

— Ви не відповіли мені.

Онищенко знітився. Нарешті підвів на Затонського очі й сказав:

— Я сам вимагав відвертої розмови. Ніколи не повірю, що Бухарін і, якщо хочете, Тухачевський шпигуни. Мені лиш важко зрозуміти, чому обвинувачення Тухачевському підписали два інших маршали — Блюхер і Єгоров, як міг Тухачевський зрадити? Бути вульгарним шпигуном, торгувати військовими

таємницями? Він, хто сам створював Червону Армію? Чи можна продати ворогу те, що зроблено власноруч?

— От бачите, і у вас виникли сумніви.

— Але я солдат партії і маю вірити тому, що мені кажуть, — сказав Онищенко. — Маю, та не вірю. Серце не дозволяє повірити, — додав змучено, — як хочете, а не можу збагнути, чому Бухарін став запроданцем. А Манцев, Берзинь, Лаціс… Люди, які керували Надзвичайною комісією, працювали разом з Дзержинським…

Раптом одна думка вразила Онищенка: Сидір Гаврилович заплющив на мить очі — така крамольна була вона. Подумав: а вцілів би сам Дзержинський, якби не помер двадцять шостого року? Чи не горлали б нині на всіх перехрестях: Дзержинський — ворог народу і шпигун? Тільки якої розвідки?..

Їхній Фелікс Едмундович, який хотів бачити всіх чекістів з холодним розумом, палким серцем і чистими руками… Портрет якого висить зараз в його кабінеті…

Але ж слова Дзержинського повторювали і Ягода, і Єжов, усі розбалакували про полум’яне серце й чисті руки, щоправда, останнім часом на ці руки натягнули "єжові рукавиці" й іменем Дзержинського освячували темні діла.

Раптом Затонський підвівся з дивана, пройшовся кабінетом, заклавши руки за спину, зупинився над Онищенком, наче скеля навис над ним, і спитав:

— То чого ж ви хочете? За декілька років ми створили каральний апарат, якому може позаздрити будь-яка реакційна країна світу. І хочете ви того чи ні, однак особисто ви,

товаришу Онищенко, сприяли цьому, доклали до цього руки. Ви добирали кадри НКВС, і саме ці кадри, тобто ваші підлеглі, Сидоре Гавриловичу, слідчі та оперативні працівники, вишукують та викривають нині нових і нових ворогів народу.

— Але ж маємо прямі вказівки з Москви… Товариш Сталін каже, що пролетаріат мусить захищатись…

Затонський згадав останній Першотравень на Хрещатику. Демонстранти несли гасла, що закликали негайно знищити ворогів народу, над колонами заводів "Більшовик", "Арсенал", "Ленінська кузня" пропливали заклики не давати пощади правотроцькістським зрадникам, робітники вимагали розстрілювати їх.

"Але чи справді робітники? — обпекла думка. — Гасла пишуть у парткомах, а слюсарі, фрезерувальники несуть те, що їм дають… Хіба не було так само під час революції, коли й він виступав на мітингах, кидав у маси гасла, вів за собою робітників?"

І ще про одне подумав Затонський, і ця думка раптом злякала його. Пригадав, як у двадцять шостому році виступав на Пленумі ЦК комсомолу республіки, як закликав молодь будувати нову радянську культуру. Він сказав тоді, що справжня культура можлива тільки в соціалістичному суспільстві й що її принесла на Україну Червона Армія під командуванням Муравйова. Так, "муравйовці" звільнили Київ від петлюрівських військ, але саме вони залили тоді кров’ю київські вулиці.

Більш як дві тисячі розстріляних!..

Розстрілювали за те, що вийшов на вулицю у вишиванці, що розмовляєш українською мовою, що носиш козацькі вуса…

Володимир Петрович згадав, як і його вже вели на розстріл, урятувався тод ^останньої миті, показавши мандат, підписаний самим Леніним.

То чим відрізняється нинішня ситуація від тодішньої? Годі стріляли безкарно, так само розстрілюють і тепер…

Чому?

Беззаконня, так, саме беззаконня, вирішив Затонський. У дев’ятнадцятому розстрілювали без суду і слідства, прикриваючись революційними гаслами, зараз інші гасла, але також лише імітація законності, особлива нарада штампує вироки, хіба у неї є час заглибитися в суть справи?

І ще подумав: і ти, Володимире Петровичу, фактично доклав до цього рук. Бо мовчав і мовчиш. Колись ішов на барикади й не боявся нічого. А за царату і на каторгу засилали, вішали. Потім під час громадянської комісари не кланялися кулям, комуністи йшли в перших лавах, ризикували найбільш і вмирали найперші. За владу Рад! За трудящих!

Чому ж мовчать тепер?

Затонський відсьорбнув чаю і знеможено опустився в крісло. А чи не запанів ти, Володимире Петровичу? Займаєш цілий будинок в самому центрі міста, кілька кімнат на одну родину, автомобіль, служниця, персональна дача, лікарня… І це тоді, коли оті трудящі, яких вів колись на барикади, ще туляться в бараках або, в ліпшому разі, в "комуналках". І чи не дивляться вони на тебе, товаришу нарком, як на новітнього

пана, чи не клянуть тебе, чи не вважають тепер саме тебе своїм ворогом? Ворогом справжнім, а не визначеним слідчими з Онищенкової парафії.

Володимир Петрович збентежено зняв окуляри, підсліпувато покліпав повіками й запитав:

— Чи не здається вам, Сидоре Гавриловичу, що ми переступили межу?

— Яку саме?

— Відірвались од народу. Стали для нього чужими.

Онищенко розгублено потер чоло.

— Ось куди ви…

— Ми проповідували свободу, рівність і братерство — й свято вірили в це. А тепер мене охороняє від народу вартовий.

— Якщо в країні справді розгортається класова боротьба, треба берегти народних вождів. Крім того, в усіх країнах світу існує спеціальна служба охорони членів уряду.

— Однак ми перша в історії людства соціалістична держава. Єдина країна, де влада належить народові.

— Ви переконані в цьому?

Затонський зиркнув на Сидора Гавриловича мало не з жахом.

— Що ви кажете?!

"Справді, що я бовкнув? — збентежено подумав Онищенко. — Я, комуніст з дореволюційним стажем, невже взяв під сумнів одну з основних тез партії про диктатуру пролетаріату? Ось і тепер до Верховної Ради обирають робітників, і вони вирішуватимуть державні справи..."

— Вибачте, — мовив, приклавши руку до серця, — здається, я сказав не те...

— А може, саме те, що хотіли? Що думаєте, але боїтесь сказати вголос? Адже, проголосивши владу трудящих, ми фактично відібрали її у них. Усе в країні вирішується не трудящими, а від їхнього імені — мною, вами, на нижчих та середніх щаблях і так аж догори... Сидір Гаврилович ковтнув повітря.

— Ми солдати партії, — сказав чомусь пошепки, — і маємо беззастережно виконувати її волю.

А Затонський вів далі:

— Ви не дослухали мене до кінця. Мабуть, на цьому етапі так і потрібно. Країна оточена ворогами, фашистська Німеччина брязкає зброєю, питання стоїть руба: виживемо чи загинемо. Сьогодні нема часу мітингувати, потрібен сильний кулак і мудра тверезa голова, слід об’єднати всі зусилля на індустріалізацію — тільки в цьому наше спасіння.

— Слава богу, що маємо товариша Сталіна, — мовив Онищенко полегшено. — Може, й справді все правильно: ліс рубають — тріски летять...

— Партія ліквідувала опозицію, яка могла завести нас на манівці. Бачите, вороги не гребують нічим, навіть терором, вони вбили Кірова, кажуть, готували замах і на самого товариша Сталіна.

Раптом Затонський відчув непослідовність у своїх думках, але вирішив, що ліпше не доскіпуватися до першооснови. Тим паче що сидить навпроти все-таки заступник наркома внутрішніх справ. Щоправда, Онищенкові можна вірити і, здається, до кінця, проте часи нині все ж такі, що краще про всяк випадок не вірити нікому. Звичайно, це не позиція, особливо для нього, члена ВЦВКу, між товаришами по партії не може бути таємниць, має бути повна відвертість…

"І все ж… Крім того, здається, я висловив мало не все, що думаю", — вирішив.

— Пийте чай, Сидоре Гавриловичу, — сказав. — По-моєму, ми зрозуміли один одного. Ситуація в країні складна, і те, що залежить від нас, треба робити. Перехльости, звичайно, можливі, та краще без них. Кадри слід берегти, і я не вірю в те, що товариш Сталін націлює нас на їх знищення. Просто він дуже високо, не все знає, а його помічники можуть і помилятися. Тобто перегинати палицю…

— Зрозумів вас, Володимире Петровичу, і стежитиму, щоб працівники НКВС суворо дотримувалися законності.

— Так, закон один для всіх, — ствердив Затонський, — і для малих, і для великих.

Сидір Гаврилович відсьорбнув чаю — напій охолов і зробився несмачний.

"Так само, — подумав раптом, — як і розмова: вийшла якась несмачна і холодна..."

Принаймні він сподівався на іншу, та що вдієш — не вийшла, то й не вийшла...

8

Уранці Сокирко купив у кіоску на Московській газету, розгорнув і на третій сторінці побачив свій портрет. Більш не бачив нічого, лише портрет: молодий, усміхнений чоловік з акуратно зачесаним назад волоссям, і три шпали сяють у петлицях. Акуратні білі зуби й чомусь ямочка на лівій щоці, певно, від усмішки.

Серце мало не зайшлося від радощів, Іван відчув, як затремтіли в нього пальці, зібгав газету, проте одразу опанував себе, склав акуратно й попросив кіоскера ще десять примірників. Той стенув плечима: начеб у сьогоднішніх газетах нічого важливого — жодного повідомлення про арешти чи суд над ворогами народу, та й цікавої кримінальної хроніки нема. Але відрахував, десять примірників, Сокирко засунув їх під пахву й мало не побіг до Пролетарського парку. Всівся на першій же вільній лавці і розгорнув газету.

Назва статті не така, як йому хотілося. Нема в ній його прізвища, просто: "Молодий чекіст". Зрештою, зійде й так. Краще було б, звичайно: "Молодий чекіст Іван Сокирко", та що вдієш, і так видно, про кого пишеться, — портрет великий і посмішка сонячна.

І підпис: Семен Антоненко.

Це добре, навіть дуже добре, що Антон не підписався своїм прізвищем. Розумник, навіщо комусь знати, що син заступника наркома пише про працівників батькового Наркомату? Правда, якщо хтось з їхньої парафії схоче встановити особу автора, зробити це просто, та кому це потрібно? Факти не перекручені, і хто протестуватиме проти розповіді в газеті про працівника держбезпеки?

Іван зиркнув на годинник: мав ще двадцять хвилин і прочитав нарис, не поспішаючи, насолоджуючись мало не кожним словом. Особливо сподобались йому місця, де Антон описував його комсомольські заслуги, безкорисливість, чесність і готовність пожертвувати життям заради успішної колективізації на селі. Про чекістські ж будні — скромніше. Дещо сухувато, іноді навіть скоромовкою. Мабуть, це правильно: робота в нього тепер засекречена й складна, не для широкого загалу — це відчувалося в підтексті. Крім того, менше буде нарікань з боку товаришів по Наркомату, особливо працівників його відділу.

Сокирко поклав газету у портфель, надав обличчю пісного вигляду й статечно попрямував до вулиці 25 Жовтня.

Колеги вже знали про статтю. Першим Сокирко побачив Василя Колісника. Василь завжди усміхнений, обличчя кругленьке, рожеве, ніс кирпатий, здається, уособлення доброзичливості, проте лютий, як голодний пес, і кілька разів добровільно зголошувався розстрілювати засуджених трибуналом. Хвалився, що довелося кінчати навіть якогось наркома. Іван підзабув: чи то легкої промисловості, чи то фінансів, зрештою, список розстріляних наркомів чималий, спробуй запам’ятати всіх.

Колісник займав кабінет поряд із Сокирковим, іноді Іван, йдучи повз його двері, чув зойки та Василеву лайку. Що ж, він і

сам не панькався з надто впертими арештантами — та й що зробиш, ворог є ворог, треба одержати від нього зізнання, тут усі методи годяться.

Колісник приязно розвів руки, немов хотів обійняти Сокирка, сонячно посміхнувся Іванові й вигукнув:

— Ось нарешті й наш герой! Вітаю тебе, Іване, щиро вітаю, маєш сьогодні подвійне свято — везе ж людям…

— А-а… — похмуро пробубонів Іван, — цей журналіст розписав мене так, що самому соромно.

— А ти напиши спростування в газету, — цілком серйозно порадив Колісник.

— Якщо б факти перекрутив… А то — слова…

— Слова про тебе написані дай боже кожному… — сказав Колісник, недобре блиснувши очима, і Сокирко збагнув, що Василь з задоволенням пустив би в нього кулю, як у того наркома. І дав собі урочисту обіцянку: де тільки зможе, упосліджувати Колісника, звичайно, не явно, але за можливості капати на нього і за зручної нагоди підставити ніжку. Аби той відразу зламав голову.

Сказав:

— Я радий, що відзначили мене, та в нас хлопці не гірші, навіть значно кращі. Про них би й писали. От про тебе, Василю!..

Очі в Колісника якось одразу поблякли, а завжди рожеві щоки стали сірими.

— Дочекаєшся… Із шкіри лізеш, себе не шкодуєш, та хто це цінує? — Злякався, чи не бовкнув зайвого, й додав: — Працюємо не заради чинів та посад, і ти, Сокирко, знаєш це не гірш за мене. А тебе я вітаю: це ж треба, в один день і газета прославила, і в чині підвищили…

— Що? — не збагнув Сокирко. Точніше, збагнув одразу, та ще не повірив. — Про що ти?

— А ти не знаєш? Наказ по Наркомату: старшому лейтенантові Івану Сокиркові присвоїти звання капітана держбезпеки.

— Брешеш…

— Собаки брешуть, товаришу капітан. На всіх поверхах тільки й розмов: Сокирко… Сокирко… — Лють майнула в його очах, та одразу погасив її. — Зайди до Кушніра, він на тебе чекає.

Майор Кушнір подивився на Івана з цікавістю. На столі в нього лежала розгорнута газета, й Сокирко дивився з її сторінки.

— Випадково чи організував? — поплескав Кушнір по газеті долонею.

— Юрію Євдокимовичу, — жалісні нотки з’явилися в Сокирковому голосі, й він сам почудувався, як чудово в нього вийшло, — невже ви гадаєте, що якийсь старший лейтенант спроможний організувати про себе статтю в газеті? Просто з’явився до мене додому кореспондент, сказав — питання погоджене з заступником наркома товаришем Онищенком і почав допитувати. Вивідав усе, а написав так, товаришу

майоре, що мені соромно. Слова всякі — героїчний вчинок, подвиг комсомольця; ми про себе ніколи так не думаємо.

— Це точно, Сокирко, — зітхнув Кушнір і заховав газету до шухляди. — Якщо заступник наркома санкціонував — порядок. А тепер, — обійшов стіл і потиснув Сокиркові руку, — вітаю вас. старший лейтенанте, з присвоєнням чергового звання. Гадаю, керівництво прийняло цілком правильне рішення, ти — один з наших найкращих і найпринциповіших працівників: кого, кого, як не тебе, просувати. — Поплескав Івана по плечу й додав неофіційно: — Тепер ми з тобою, Сокирко, у званнях майже зрівнялися, і я ставитиму питання про висування тебе в мої заступники.

— А Бородюк?

— Його призначено начальником НКВС у Полтаву. А може, ти не хочеш?

Сокирко подумав: тільки б дурень відмовився — часи такі, що й самого Кушніра можуть через місяць-другий або висунути, або, навпаки, скинути. Кушнір у органах з початку двадцятих, а старі кадри тепер не у великій шані. Онищенко, Кушнір, ще кілька на весь Наркомат — по пальцях порахувати можна… Отже, все може статися, і він перший претендуватиме на Кушнірову посаду.

— Радий з вами працювати, Юрію Євдокимовичу, — сказав. — У вас я багато чого навчився.

"Так, навчився, — подумав. — Ти старий лис, і дивно, що досвідчені чекісти не розгледіли тебе. А, кажуть, ті кадри були з головою — Манцев, Кравченко, Євдокимов…"

Справді, треба було мати Кушнірову обережність, хитрість і своєрідний розум, щоб обвести навколо пальця стару чекістську гвардію. Пошепки розповідали: колись Кушнір прикидався навіть дурником, не великим дурнем, таких у ДПУ б не тримали, а звичайнісіньким простачком, не дуже освіченим, але ідейним і стійким. Його кілька разів посилали вчитися на курси, потім закінчив заочно чи то технікум, чи то якийсь інститут, нарешті дочекався ромба на петлиці й не вважав, що кар'єру закінчено. Навпаки, носом ловив повітря, вважав — саме тепер настали його часи, й готовий був будь-кого відсунути ліктями.

— Вважай, питання вирішене, — сказав Кушнір, прикинувши: ніхто не заперечуватиме проти Сокирка — молодий і перспективний, от і преса звернула на нього увагу. Крім того, буде під самісіньким боком, а це важливо: молодик зубастий, і ромби йому, певно, сняться. Нехай сняться, нема в цьому нічого поганого, але все тільки після нього. Кушніра, кожен повинен знати своє місце й не дуже висовуватися. А Сокирко, здається, перегнув палицю, і треба його трохи притримати. Нехай доведе свою відданість, тоді подивимось…

У приймальній Кушніра Івана чекали Сашко Козлов та Михайло Цвиргун. Загадково посміхнувшись, Сашко відкликав Івана в куток, розстебнув йому комір гімнастерки. А Михайло дістав шило, проколов петлиці й прикрутив по ще одній шпалі.

Сокирко розчулився: оце друзі, зробили своє діло швидко й справно, без високих слів. Йому стало гарно, може, найкраще за весь цей день, навіть хвилини, коли побачив свій портрет в газеті, були, здається, менш значущими. Обійняв друзів, прошепотів:

— Сьогодні увечері до мене. Відзначимо… Сашко, подзвони Тамарі.

Звичайно, без Сашка й Тамари свято — не свято. А цей поганець Дорфман повчав: хочеш гарно жити — переступи через друга… Спробуй переступити, коли хлопці весь ранок думають про тебе, он як всміхаються приязно.

Із свого кабінету Сокирко подзвонив Дорфманові. Почувши знайомий рипучий голос, мовив:

— Юхиме Маркевичу, це Сокирко.

— Хто-хто? — не впізнав той.

— Ну, Іван, Ваня…

— Будеш ти, Ваню, багатим — не впізнав.

— Буду, — ствердив Сокирко, — принаймні намагатимусь. Допомога потрібна, Юхиме Марковичу.

— Уже?

— Ви газети читаєте?

— Увечері, на дивані, після вечері.

— Гляньте сьогоднішню, — Сокирко назвав газету. — Побачите портрет свого майбутнього зятя.

— Радий…

— Крім того, сьогодні одержав ще одну шпалу.

— Це варто десятка портретів.

— З такого приводу маю пригостити найближчих товаришів з Наркомату.

— Хто ж заважає?

— Сподіваюсь на вас.

— А ти, Ваню, вушлий…

— Свої люди, Юхиме Марковичу, віддячу.

— А якщо віддячиш, то кажи.

— Пакет треба: дві—три пляшки й закуска. Розалії скажіть, щоб печеню зготувала. Або щось інше, у неї смачно виходить. І все це на мою квартиру. У Рози ключ є. Порадьте Розі, нехай оксамитову сукню одягне, вона їй личить.

— Розу, виходить, запрошуєш…

Іван зрозумів натяк, та знайомити старого Дорфмана з наркоматівською компанією ще не випадало. Колись згодом, вигадавши зручний привід…

— Зрозумійте, Юхиме Марковичу, — одповів сухо, — я нашего весілля ще не афішую. Нарис у газеті, нове звання, та ще й швидке весілля — чи не забагато для середньої людини? Мені вже й так заздрять…

— Зрозумів, — прогудів Дорфман, — маєш рацію. Роза все влаштує, можеш не сумніватися.

Уладнавши й це питання, Сокирко розслабився, простягнув вільно ноги, дістав цигарку, але не закурив, тільки розім’яв пальцями. Залишив і пачку, і цигарку на столі й пішов у партком.

Секретар парткому, худий, лисий, з сіруватим обличчям неусміхнений чоловік подивився на Сокирка суворо, і Іван стушувався. Мало хто в Наркоматі знав, що секретарська неусміхненість не від характеру, а від хвороби — його часто мучили напади виразки шлунка, насправді ж Гаврило Миколайович Лук’янов був скоріш людиною м якою — за це й розпрощався з апаратом ЦК КП/б/У, де працював заступником завідуючого відділом. Рекомендував до НКВС його сам Постишев, вважаючи, що зайва доброзичлива людина там до місця.

— Читав… — сказав Лук’янов і дістав із шухляди письмового столу газету. — Гарно написано.

— А-а… — махнув рукою Іван. — Мені незручно перед товаришами, і де тільки газетярі такі слова знаходять?

— Не скромничай, статтю написано правильно.

У Сокирка відлягло від серця: якщо сам секретар парткому схвалює статтю, на інших начхати.

— І все ж мене не полишає відчуття, що похвалили незаслужено.

— А ти сприймай це легше. Як аванс. Працюй краще, щоб совість була чиста. Ми на тебе покладаємось, Сокирко. Бачиш, які справи розкручуємо, тут ясний розум потрібний. А ти,

кажуть, людина чесна й партії віддана. Дорогу ми тобі, Сокирко, відкриємо, аби тільки не спіткнувся і не збочив.

— Намагатимусь, Гавриле Миколайовичу.

Похмуре обличчя Лук’янова несподівано освітила усмішка. Сказав:

— От що пораджу тобі, Сокирко. Хлопець ти ще молодий, гарячий. То завжди добре подумай перед тим, як рішення прийняти. Обережність у нашій справі не завадить.

Іван повертався до свого кабінету, задоволено всміхаючись. Точно сказав Лук’янов: думай і зважуй. Зважуй і думай… От він зважив усі "за" й "проти", відпустив Романюка, і все посипалося на нього як з рога достатку: капітан держбезпеки, стаття в газеті, прихильність секретаря парткому, вища посада… Завтра, мабуть, буде наказ, і він переберється в просторіший і комфортабельніший кабінет заступника Кушніра — що ж, також радість…

Згадав, як гарно посиділи вони тоді в ресторані "Динамо". Розалія викликала справжній фурор. Та й сам він уперше побачив її такою: синя оксамитова сукня, намисто з перлів і золоті висюльки у вухах. Перли, звичайно, штучні, але красиві, і все в Розалії було якесь визивне, впадало у вічі, коротка зачіска, довгі вії, загадкова циганська посмішка. Ольга поруч з нею виглядала мало не Попелюшкою. Всі у ресторані дивилися тільки на Розалію, у цьому Іван міг заприсягтися, і лиш він сам іноді милувався Ольгою. Вона сиділа навпроти, Іван зиркав на неї крадькома, щоб не образити Антона: Попелюшка Попелюшкою, але є щось і в цій

бісовій дівці, а може, його тягне до неї, бо небосяжна? З Розалією все ясно: належить йому до останку, а чоловікові завжди хочеться чогось чужого, недозволеного, недарма ж кажуть — чого невільно, те й кортить.

Так, Роза справді як повна троянда, а Ольга немов лілея — біла, ніжна, пахуча.

І треба ще довести, яка квітка краща. Не випадково ж якийсь поет сказав: "Між контуром і ароматом квітки, хай невловимий, владний є зв’язок".

Сокирко в поезії не тямив, та й взагалі читав вірші не часто, іноді Маяковського й лише тому, що товариш Сталін назвав його найкращим, найталановитішим поетом нашої радянської епохи. Чесно кажучи, Іван не дуже розумів Маяковського, він видавався йому штучним і претензійним. Серед українських поетів Сокиркові найбільше подобався Сосюра, а серед російських — Лебедєв-Кумач, у них все ясно з початку й до кінця, не треба ворушити мізками, доскіпуючись, що саме хотів сказати поет.

Але ці рядки про "владний зв’язок", почуті випадково з репродуктора, чомусь запам’яталися Сокиркові, й він згадав їх тепер, у ресторані, дивлячись на святково одягнуту Розалію і скромнішу, але загадкову Ольгу. Подумав: поетичний рядок, який так уразив його, стосується саме лілеї — з вишуканими формами і незбагненним ароматом.

Вони сиділи не в загальному залі, а на балконі за окремим столиком, танцювати спускалися вниз, і двічі Іван запрошував Ольгу. Роза притискалася до нього, він відчував піддатливість і тепло її тіла, а від Ольги віяло прохолодою і відчуженістю, зрештою, це було закономірно, й Сокирко змирився з цим. Тим

паче що розмова за столиком набирала бажаного характеру, вино розв’язало усім язики, й Сокирко спіймав себе на тому, що іноді перебирає, згадуючи свою комсомольську відчайдушність. Проте одразу заспокоївся, це сприймалося як належне — всі трохи втратили контроль над собою, всім було весело й приємно, Іван з Антоном трохи хизувалися перед дівчатами, але хіба це такий вже й великий гріх?

Антон уже тоді, за столиком, записав деякі факти в блокнот, наступного вечора він навідався до Сокирка додому, просиділи кілька годин — Іван і гадки не мав, що нарис вийде так швидко. Добре, у нього вистачило кебети: запропонував Антонові підписатися псевдонімом, мовляв, у Наркоматі можуть по-всякому поставитися до того, що син заступника наркома пише про батькового підлеглого.

Антон сказав, що й сам думав про це, і тепер Сокирко міг з легкою душею котити бочку на газетяра, який так незаслужено возвеличив його.

Хоча чому незаслужено, подумав. Сам секретар парткому поставився до публікації нормально, більше того, схвалив її.

Сокирко згадав слова Лук’янова: "Дорогу ми тобі, Сокирко, відкриємо..."

"А мені більш нічого й не потрібно, — посміхнувся радісно. — Аби тільки шлагбаум переді мною підняли, щоб зелене світло не згасало, а я вже якось постараюсь не спіткнутися, і даремно ви, товаришу секретар парткому, застерігаєте мене від цього".

Сидір Гаврилович довго не міг заснути, вставав, пив на кухні холодний чай, перевертався в ліжку, подушка здавалася твердою і незручною — нарешті сон зморив його. Сидір Гаврилович заснув, згорнувшись калачиком, та дзвінок розбудив його. Спочатку Сидір Гаврилович вирішив, що дзвонить телефон. Апарат стояв біля тахти, він взяв трубку, та довгий і різкий дзвінок пролунав знову, й Сидір Гаврилович нарешті усвідомив, що дзвонять у Двері. Підвівся, натягнув галіфе, накинув домашню куртку й пішов відчиняти.

Нічний дзвінок не дуже здивував Сидора Гавриловича — звик до невідкладних справ і термінових викликів на службу в будь-який час доби. Але, як правило, раніше дзвонили по телефону попереджали, що машина вже виїхала, — завжди лишалося кілька хвилин, щоб одягнутися і ковтнути з термоса теплуватої кави. Сьогодні ж, певно, черговий не здогадався зателефонувати, й шофер сам піднявся до нього.

Сидір Гаврилович відчинив двері, не питаючи, чекав побачити одного з наркоматівських шоферів, Харитона Гавриловича чи Льошу, та за дверима стовбичили кілька чоловіків у застебнутих на всі гудзики плащах, за ними двоє солдатів з гвинтівками. А перед самими дверима стояв лейтенант Жадов — його Сидір Гаврилович знав, решта були незнайомі.

Онищенко інстинктивно відступив до передпокою — він збагнув усе одразу, та якась частинка надії ще не згасла: запитав, сам відчувши безглуздість свого запитання:

— Що трапилося? І чого черговий по Наркомату не подзвонив мені?

Жадов переступив поріг, подав Сидорові Гавриловичу папірець.

— Ордер на ваш арешт, Онищенко.

Сидір Гаврилович зітхнув: ось і сталося… Не було ані лячно, ані жахно. Просго відчув спустошеність і порожнечу, наче все відсунулося від нього — і стіни передпокою, і Жадов з чоловіками в плащах, і червоноармійці з гвинтівками; все зробилося маленьким, іграшковим, нереальним…

"От і сталося, — подумав. — Прийшла й моя черга. Так, твоя черга, Сидоре. Чесно кажучи, сподівався, що сія чаша обмине тебе… Що ж, сталося, то й сталося, і треба сприйняти свою біду гідно…"

Сидір Гаврилович на мить заплющив очі — цього вистачило, щоб оговтатись. Йому було відомо: багато хто починає доводити, що трапилося непорозуміння, розгублюється, втрачає гідність, випрошує поблажки, мало не стає на коліна — такого від нього не дочекаються.

— Проходьте, — сказав спокійно.

Повернувся і попрямував до кабінету, спиною відчуваючи напружений погляд Жадова. На порозі зупинився — Жадов ледь не наштовхнувся на нього, решта стовбичили в передпокої. Онищенко запитав рівним голосом, намагаючись не виказати смертельну втому:

— Лейтенанте Жадов, може, ви привезли також наказ про зняття мене з посади заступника наркома?

— Мене не уповноважили зробити це. Та не хвилюйтеся, наказ є, вас ознайомлять з ним у Наркоматі.

— Точніше, у в’язниці?

— Мені доручено доставити вас у внутрішню в’язницю НКВС.

— От бачите… — Раптом Сидір Гаврилович усвідомив, що вони говорять зовсім не про те, бо в його житті відбувся такий поворот, з якого вже достойно не виходять. Він знав це абсолютно чітко: життя закінчилося… Він ще існуватиме місяць чи два, можливо, трохи більше, проте тільки існуватиме, тобто серце битиметься й мозок працюватиме, однак все залежатиме не від нього, не від його волі та устремлінь, не від його бажань, а від когось, чужих наказів, розпоряджень, забаганок і примх.

Тільки тепер Сидір Гаврилович згадав, як звернувся до нього Жадов: Онищенко… Без слів товариш чи громадянин, просто Онищенко — і так буде нині до скону, бо тепер він не громадянин, тим паче не товариш, просто Онищенко, ніхто, поки нарешті особлива нарада не проголосить сакраментальне: ворог народу…

От і кінець сумнівам. Ти ж сам точно знаєш, що ніякий не ворог, що цього не було у найсокровенніших думках, що віддав і революції, і її утвердженню, все, що міг і навіть не міг.

Виходить, все у країні пішло навскіс…

А ти сумнівався, ходив до Затонського — виявляється, все так просто.

Несправедливість!

А може, жахнувся раптом, злочин?

Що ж лишається йому?

Найголовніше, вирішив, витримати, не зігнутися, вести себе гідно. Так, це найголовніше — гідно…

Запитав:

— Я можу одягнутися?

Жадов скосив куточки очей на гімнастерку з ромбами, що акуратно висіла на стільці.

— Бажано у цивільне.

— Я ще маю військове звання.

— Тепер ти вже не генерал, Онищенко, — прогудів хтось за спиною хрипким басом. — Тепер ти просто арештант, і досить комизитися!

Сидір Григорович не озирнувся: витримати все, подумав ще раз, бо це тільки початок…

Люди в плащах взялися до звичайної роботи: один витягнув шухляди письмового столу, другий почав перебирати книжки у шафі, Сидір Гаврилович дістав темну сатинову сорочку й парадний костюм, та передумав — повісив костюм назад, натомість зняв з плечиків куртку міцної тканини, яку одягав на полювання. У сатиновій сорочці та куртці він нагадував

звичайного робітника, не вистачало зав’язаного у хустку нехитрого обіду — кілька картоплин, цибулина, кусень чорного хліба й трохи сала.

"Все вернулось на круги своя", — майнула думка, й Сидір Гаврилович усівся на стілець, поклавши долоні на коліна. І в цей час з сусідньої кімнати визирнув Антон. У самих трусах і майці — стояв, схопившись рукою за ручку дверей, дивився і не розумів.

— Що?.. — запитав. — Що тут відбувається?

— Хто? — озирнувся до Антона Жадов.

— Мій син.

— Одягніться, — наказав Антонові лейтенант, — і сядьте тут, — вказав на стілець.

— Невже?.. — жахнувся Антон. — Як ви смієте?

— Заткнись, — сказав той-таки хрипкуватий бас. — Сказано тобі: одягайся і сиди мовчки.

Антон пролопотів босоніж до батька, його худе тіло серед портупей, плащів і гвинтівок виглядало безглуздо, чоловік з хрипкуватим басом збагнув це, посунув до Антона, намагаючись відтерти його до дверей, однак хлопець не дався, схопився за спинку стільця, на якому сидів батько, й вигукнув з відчаєм:

— Невже ви всі не розумієте, що вчиняєте величезну несправедливість? Мій тато працював ще з Дзержинським, і

Фелікс Едмундович, якщо б це відбувалося при ньому, жахнувся б!

— Багато хто прикривається тепер святими іменами… — заперечив Жадов, але якось невпевнено.

А хрипкуватий бас мовив люто:

— Я ж сказав: заткнись! І Берзінь працював з Дзержинським, і Лаціс — пролізли в ЧК, мать їхню, поки ми їх не розгледіли…

Так, подумав Сидір Гаврилович, і Берзіня, і Лаціса, і Петерса, і Манцева — помічників та соратників Дзержинського розстріляно без суду, за рішенням трибуналу, а з кого формувався той трибунал? З таких самих, як цей, у плащі. А потім розстріляли й членів трибуналу. Це він знав краще за інших, але чомусь мовчав, знаходив різні виправдання, вірив у сталінську тезу про те. що з наближенням соціалізму класова боротьба в країні загострюється.

А якщо чесно?

А якщо чесно, визнав раптом, то просто боявся. Так, Сидоре Гавриловичу, ось до чого ти докотився: елементарний боягуз…

Дивно, чому ж так? Був молодий і нічого не боявся. Рубався з біляками, ліз під бандитські кулі, а тоді життя було все попереду й цінувати його мав значно більше. То чого ж не цінував тоді, а тепер засунув голову під крильце? Може, тому, що досяг якихось висот, посад, ромбів, одержав комфортабельну квартиру, не відчував голоду, коли весь народ затягував паски, бачив у очах підлеглих пошану й навіть холопство? З тим звикся, це стало його новим, другим життям,

так жити було зручно, і він сприйняв це життя як норму. І не хотів позбавитися комфорту, привілейованої лікарні, автомобіля, персональних пайків…

А соціалізм передбачає рівність. Рівність усіх в суспільстві. Рівність усіх, хто працює. Звичайно, хто більше працює, той більше і одержує. Але тільки грошей. Без комфортабельних лікарень і пайків. Якщо б вони з Затонським і Постишевим стояли у чергах за хлібом, може, скоріше б ліквідували цю болячку. Але чомусь примирилися з тим, що мають право на привілеї, стали над народом. Порушили рівність, написану на революційних гаслах, стали елітою, новим класом, який став над трудящими. І все це робили, прикриваючись балачками про диктатуру пролетаріату. Стали типовими переродженцями, яких з такою відразою таврував колись Ленін.

Так, вони стали далекими від народу, і народ, певно, ненавидить їх. Його народ — великодушний, поміркований, добрий, схильний прощати, а не карати. А може, і народ заляканий, може, народ, який робив революцію і вмирав на фронтах громадянської, став боягузом?

Справді, вони створили найдосконалішу каральну систему, це він знав точно.

Каральний меч революції!

Увесь час він свято вірив у те, що викувано саме каральний меч трудящих, народу, і вони захищають цей народ від внутрішніх та зовнішніх ворогів. А виходить, цей меч підхопили ті, хто став над народом. І розмахують ним задля власних егоїстичних інтересів.

Ця думка сповнила Сидора Гавриловича глибоким сумом. Але ж є доля і його вини за все, що сталося. І треба розплачуватися. Так, за все слід платити: за те, що жив з напівзаплющеними очима, за те, що знову відкрито не пішов на кулі, не підвів голос проти свавілля і порушень закону Н країні.

Однак і тут зробив спробу знайти виправдання. Були люди не рівня тобі, були Бухарін і Риков, вони стояли на самісінькій вершині, соратники Леніна — то невже стали звичайнісінькими шпигунами, навіщо поливали самі себе брудом? Невже заради того, щоб купити помилування — то ж розумні люди й знали: пощади не буде. Або намагалися купити прощення рідним і близьким? Чи зможе він сам нідректися від усього, підписати будь-що заради Антона?

Сидір Гаврилович підвів невидющі очі на сина, той стояв поруч, спершись на його плече, — єдина рідна й найдорожча людина в світі…

"Хочеш, заради тебе піду на все?" — запитав подумки Сидір Гаврилович.

Знав: Антон не схоче, навпаки, зневажатиме батька, якщо той виявиться слабкодухим.

І все ж навіть ціною власного приниження він би купив синові благополуччя.

Проте щойно ж він прийняв рішення: вести себе гідно на будь-яких обставин, невже батьківські почуття візьмуть у ньому гору?

От Орджонікідзе повівся гідно. Було офіційне повідомлення про його смерть, проте із своїх секретних джерел

Сидір Гаврилович дізнався, що Серго застрелився. Раніше він не міг збагнути — чому, й лише тепер зрозумів ясно й чітко: на знак протесту. Бо усвідомив, що коїться в країні. Бачив усе згори й збагнув раніш, ніж інші. Однак такий боєць, як Серго Орджонікідзе, міг би виступити з відкритим забралом десь на пленумі чи навіть з'їзді…

Але — проти кого?

І знову Сидір Гаврилович жахнувся, бо виходило, що треба виступити проти самого Сталіна. Вождя, який уособлює саму їхню партію. Комуністичну партію, яка розпалила революцію, скинула самодержавство й повела трудящих шляхом перемог. А після Леніна очолив партію Сталін. Мудрий і непогрішимий — він знав і бачив усе, він не міг помилятися. Сидір Гаврилович свято вірив: Сталін усе бачить і скоро наведе порядок.

Однак якщо Серго застрелився, то розумів, що навіть його голос, його протест нічого не дадуть. Товариш Сталін скаже: Орджонікідзе збочив, Серго — ворог, і всі повірять у це, всі аплодуватимуть великому вождеві за те, що він навіть у найближчому соратникові побачив гниле нутро. Честь і слава тобі, товаришу Сталін, і за це!

Сидір Гаврилович нарешті відірвався від своїх думок, обвів кімнату важким і вже мертвим поглядом. Нехай усе котиться у тартарари, йому вже не стати на переп'ят, тепер він уже навіть не пішак — звичайнісінький труп, через який з легким серцем переступить і Жадов, і йому подібні.

Але треба зупинити Антона, невже не розуміє, що машина, яку запущено згори, перемеле все — безжалісно, не лишивши жодного сліду. Так, зупинити Антона, врятувати хоч його.

Сидір Гаврилович схопив сина за лікоть, стиснув міцно, подаючи знак, та Антон не скорився йому, відштовхнув різко, й нараз Сидір Гаврилович усвідомив, що й сам би на його місці повівся так: хто, як не рідний син, повинен захищати батька?

— Не він, не мій батько, — вигукнув Антон, — а ви вороги. Мій батько завоював революцію!

— Розберуться… — сказав Жадов. Він не хотів конфлікту і ухилявся від прямої конфронтації. — Якщо ваш батько невинний, розберуться й випустять, хіба не зрозуміло?

— Ви ж самі не вірите в це, — мало не закричав Антон, — половину українських наркомів вже постріляли, а хіба вони вороги?

— Ну?.. — прогудів чоловік з хрипким басом. — Що ти мелеш?.. — Нараз ступив пружним кроком до Антона й сильно вдарив кулаком в обличчя. — Ти, сучий сину, в мене юшкою заллєшся, сволота паршива!

Антон заточився, та чоловік у плащі, що копирсався у шухлядах, підтримав його. Штовхнув поміж лопаток у спину до дверей сусідньої кімнати.

— Сказано — одягайся!

Антон озирнувся, і в його очах Сидір Гаврилович прочитав ненависть. Ані ляку, ані розгубленості — тільки ненависть і лють.

І правда, подумав, хіба може така кричуща несправедливість викликати щось, крім ненависті?

І все ж примусив себе сказати:

— Спокійно, синку, справді розберуться. Ти ж сам знаєш, я — чистий і доведу це.

— Якщо тебе захочуть слухати! — зблиснув очима Антон і зник у дверях. Слідом за ним ступив чоловік з гвинтівкою, він став, впершись на одвірок, — літній вже чоловік, погано виголений, з утомленими очима.

"А йому, щоночі доводиться брати участь у таких акціях, — подумав Сидір Гаврилович. — Набачився всього й звик до людських трагедій".

Проте хіба можна звикнути до людських трагедій? Мабуть, для цього треба мати особливий склад характеру й кам’яне серце. Що ж, серед людей мають бути й такі — звідки ж, наприклад, беруться кати? Люди, які спокійно підводять гвинтівку й стріляють у людину тільки тому, що ту засудив трибунал. І роблять це з чистим сумлінням — серце в них б’ється в ті секунди нормально, а вночі сплять спокійно.

Антон з явився одягнутий. На верхній губі сліди крові з розбитого носа, а в очах — ненависть.

— Посидь, сину, зі мною, — попросив Сидір Гаврилович, боляче усвідомлюючи, що бачить Антона востаннє. Дивився і намагався запам’ятати — про нього й думатиме, коли розстрілюватимуть. Казали, що дехто під дулами гвинтівок вигукує здравиці Сталіну. Він не вчинить так, облуда спала з очей — цікаво, чи настане час, коли люди прозріють? І чи легше йому буде лежати тоді десь закопаному, як собака, — без могили, без надгробка?

Він думатиме про Антона і там, у землі, бо єдиний, хто пам’ятатиме його і через десять, і через двадцять років — син, його гордість, його надія.

Але Антон не послухався батька й не сів. Видно, одягнутий, відчув себе упевненіш — став посеред кімнати, вказав на килим з шаблею.

— Бачите, — мовив, — шабля за геройство. Сам Будьонний вручив її батькові. Може, й Будьонний ворог? Знаєте, скільки справжніх ворогів зарубав комеск Онищенко?

— Бачили таких… — криво посміхнувся бас. — Усі посилаються на колишні заслуги, а розібратися — брехня собача, тепер кожен себе героєм виставляє, дехто й маршалом став, а виявляється — шпигун. А ти, цуценя, нутром відчуваю, — справжній ворог. Мій внутрішній голос мене ніколи не зраджує. Візьмемо і його? — озирнувся до Жадова.

— Так не було ж вказівки…

— Я ж кажу: мій внутрішній голос… На мою відповідальність, бо ворог і сучий син!

— Як хочеш.

— Облиште! — стріпнувся Сидір Гаврилович. — Невже не розумієте: молоде-зелене…

— Тебе не питають!

Сидір Гаврилович зблід: тепер у нього починається період у житті, коли треба тільки відповідати на запитання. Звичайнісінький арештант, без п’яти хвилин ворог народу,

навіть уже ворог, бо завтра чи післязавтра, не чекаючи закінчення слідства та вироку трибуналу, газети одностайно напишуть: викрито ще одного ворога, можливо, шпигуна, цікаво тільки — якої розвідки…

Але як усе ж уберегти Антона?

Сидір Гаврилович підвів очі на чоловіка з хрипким басом. Якщо б той міг хоч щось прочитати в його погляді, мабуть, змилостивився б. Проте чоловік дивився не те що злостиво — торжество й пиха були написані в нього на обличчі, й Сидір Гаврилович зрозумів: сержант або молодший лейтенант — петлиць не видно з-під плаща, все життя ходить під кимось, має щоденно козиряти, ставати струнко — і раптом одержав владу над самим заступником наркома, до того ж владу необмежену: має право облаяти, обшукати, а якщо дуже закортить, заїхати в пику. Як врізав щойно Антону, до якого ще вчора не смів би й наблизитися.

І все ж Сидір Гаврилович зробив ще одну спробу:

— У вас ордер на мій арешт, — звернувся до Жадова, — чого ж затримуватимете сина? На якій підставі?

Лейтенант знизав плечима: йому, певно, не дуже хотілося арештовувати Антона: доведеться писати пояснення, — але той же чоловік з хрипким басом остаточно поставив крапку:

— Ти чув, Жадов, що він варнякав? Що контра, яку ми розстрілюємо, не вороги… Антирадянську балаканину розвів — я про це доповідатиму!

Ця заява переважила всі сумніви Жадова.

— Збирайтеся обоє, — наказав. — І без розмов… Не дозволено!

10

Галина стояла в підворітті вже з годину, а Розалія не з являлася.

— Вилежується у ліжку на пуховій перині, а ти чекай… — лаялася Галина.

Уявляла, як справді ніжиться Розочка під невагомою ковдрою поруч з трюмо, заставленим флакончиками, й гнів клубком застрягав у горлі.

Колись Розалія запросила Галину до себе. Не пам’ятала вже, з якого саме приводу, але довелося побувати у Дорфманових апартаментах, і все там вразило Галину. По-перше, дві просторі кімнати на двох, ще й ванна й кухня, коли вони утрьох, та й ще з собаками тулилися в одній кімнаті. Крім того, у Розиній кімнаті біля тахти на тумбочці стояла величезна лампа з рожевим абажуром, і чорні ластівки літали по рожевому шовку. Оця лампа найбільше вразила Галину. Тепер вона уособлювала для неї достаток і навіть багатство, приблизно таку ж лампу Галина бачила в закордонному кінофільмі — лампа стояла біля двоспального ліжка, на якому вилежувалася буржуйка у білому прозорому пеньюарі.

"А може, Розка має і пеньюар…" — майнула думка, і від неї Галині стало зовсім погано: паршива єврейка, а батько спекулянт — сидить на хребті робітничого класу, висмоктують соки з трудящих. І це в той час, коли країна жертвує усім заради будівництва соціалізму та швидкої індустріалізації. Галина так і подумала: "заради будівництва соціалізму", і

справедливий гнів заклекотів у ній, хоча сама й пальцем не ворухнула заради тої ж індустріалізації. Більше того, до фені їй і соціалізм, і індустріалізація, а згадувала нона невлаштованість і злигодні робітничого класу лише стосовно лампи з чорними ластівками й дзеркальним гардеробом, який стояв у Дорфмановому передпокої.

З Розиної розповіді Галина знала, що батько її завідує чи то базою, чи то майстернею. Зарплата там, звичайно, невисока, ну, вдвічі більша, ніж батькова, але спробуй навіть за тисячу карбованців у місяць так умеблювати квартиру…

Колись Галина зібралася було піти до робітничо-селянської міліції, розповісти все, що вона думає про Розалію, і вимагати, щоб влада встановила джерело прибутків Дорфмана. Якось розповіла про це батькові, проте Євген Прокопович відрадив: той Дорфман за п’ять хвилин доведе, що все придбане законно. Одержав спадок від бабки з Гомеля чи Мозиря, крім того, позичив у друзів — Галину пошиють у дурні, та й взагалі, що вона матиме, коли в Дорфмана виникнуть неприємності?

"Моральне полегшення", — хотіла пояснити Галина, бо завжди хочеться насолити ближньому, який хоч трохи випередив тебе. Але на тверезу голову вирішила: у цій ситуації краще спробувати хоч трохи урвати для себе. Розалії’ можна натякнути, що знає про батькові справи, Дорфман, певно, злякається, а в такому випадкові старого жмикрута й подоїти не гріх.

У глибині душі Галина відчувала безперспективність цієї ідеї. Такі, як Дорфман, дивляться в корінь, і навряд чи дрібний шантаж сполохає його — тому й відкладала зустріч з Розалією, та раптом сам батько попросив поновити давно втрачені зв’язки з подругою. Треба влізти до неї в душу, бо, кажуть,

енкаведист, який мешкає в їхньому дворі, любиться з Розалією, і треба винюхати про нього все.

Галина одразу збагнула: її плани щодо старого Дорфмана нічого не варті порівняно з татусевими замірами. Однак доскіпуватися до суті не стала — батько все одно не скаже, — але спробувала хоч трохи заробити на цьому. Дивно, проте татусь на цей раз не відбувся туманними обіцянками, а сказав, що купить у магазині на Московській квітчасту сукню за двісті карбованців — саме ту, на яку Галюшик давно накинула оком.

Спочатку Галина здивувалася — звідки в татуся гроші, — та по роздумі вирішила не сушити собі голову. її діло теляче — вительбушити Розку, а це вона зробила б і лише для власного задоволення.

Повз підворітню пройшло двоє хлопців — високі, у картатих кепках, розкльошених штанях і сорочках з комірами апаш. Один з них зачепився оком за Галину, притримав другого.

— Дівчино, — запитав перше, що спало на думку, — де тут п’ятий номер у Еспланадному завулку?

Галюшик зміряла його поглядом з ніг до голови. Хлопець що треба, вродливий, засмаглі груди визирають з розстебнутого коміра. Іншого разу сама б зупинила його, приліпилася б так, що не відв’язався б, проте тепер зайнята: батько нагадував, що з Розалією зволікати не можна.

— Гуляй, — сказала незлобиво, — тут не подають…

Галина з жалем провела поглядом хлопців: такі на дорозі не валяються. І ще більше розлютилася на Розалію — початок одинадцятої, порядні жінки давно вже повернулися з базару та

магазинів, клопочуться на кухні, а ця пані ще й носа з хати не висунула. Звичайно, можна, вигадавши якийсь привід, піднятися до Дорфманів, напроситися в гості, та Розка, мабуть, щось запідозрить. Ні, краще зустрітися наче випадково й не напрошуватися — ініціатива має йти від самої Розалії, тоді вдасться значно легше вивідати всі її секрети.

З сусіднього парадного вийшла жінка, Галина удала, що поправляє панчоху — жінка проминула її, ковзнула байдужим поглядом.

Де ж ця клята Розка?

Нарешті з’явилася і вона. Вийшла з господарською сумкою, не кошиком або "авоською", які нещодавно увійшли в моду, а з парусиновою сумкою, вишитою аплікацією — такі виготовляли приватники й продавали на товкучці, коштували дорого, й носити в них продукти було привілеєм дружин і дочок великих керівників або підпільних махінаторів.

Галина вдала, що випадково заскочила до під’їзду, щоб поправити панчоху, і тут помітила Розалію.

— Привіт, — помахала їй рукою, — куди?

— До гастроному.

— На Московську?

— Куди ж іще?

— І мені туди ж: мамуся загадала купити борошна. — Галина зміряла Розалію довгим поглядом. — А ти — як огірочок… І сукня класна.

— Ну, що ти… Буденна…

— Уявляю, які ж святкові!

Розалія скромно опустила очі. Зустріч з колишньою однокласницею була приємною. По-перше, скучила за товариством — Іван другий день не з являвся, вона даремно чекала на нього в порожній квартирі, нудьгувала й мало не плакала. По-друге, завжди хочеться трохи похизуватися перед подругою, показати свою вищість, похвалитися, а за нагоди й продемонструвати закордонну шовкову комбінацію з прозорим мереживом. За цю комбінацію Дорфман заплатив дорого, не сказав навіть скільки, тільки округлив очі. Батько розумний, татусеві не треба пояснювати, що Іван тепер бачить найінтимніші деталі її туалету, а така комбінація робить її скарби ще коштовнішими.

— Вчора ходила в кіно, — почала розмову Галина, коли вийшли на вулицю. — "Ми з Кронштадта". Класна стрічка.

— Війна, — покривилася Розалія. — Гармати стріляють і моряки в атаку ходять… Мені більш про кохання подобається.

— Мені також. Але наші фільми все про революцію та війну… Тільки "Юність Максима" дивитися можна, там і про любов є. — Галина згадала фільм з жінкою у пеньюарі. — Закордонні картини красивіші.

— Еге ж, — згодилася Розалія. — Але ж подивишся і засмутишся: дами у таких шикарних сукнях — на великий…

— З присипкою, — ствердила Галина. — А зачіски!..

— У нас перманент порядний зробити не можуть…

— Хочеш? — зазирнула Галина Розалії у вічі. — Я в перукарні працюю, є майстер — трохи більше заплатиш, але накрутить класно.

— Заплачу, — очі в Розалії загорілися, — ти мене з ним зведи.

— Зробимо…

Галина справді придбала в гастрономі кульок борошна й дочекалася Розалії. Та накупила стільки продуктів, що сумка відтягувала їй руку, й Галина запропонувала допомогу. Разом почимчикували додому.

Нараз Галина зупинилася, відібрала в Розалії сумку, взяла її за руку, нахилилася над долонею, почала розглядати пальці.

— Ти що? — не зрозуміла Розалія.

— Занедбала ти, дорогенька, свої пальчики.

Розалія не згодилася:

— На тому тижні була в манікюрниці.

— Де?

— У перукарні біля Різницької.

— Одразу видно.

— Чому?

— Халтурна робота.

— Не кажи.

— Халтура, точно. Я тобі зараз такий класний манікюр зроблю — захитаєшся.

— Вмієш? — не повірила Розалія. — Ти?..

— Авжеж, я нині у салоні на Хрещатику працюю. До мене такі дами бігають… Наркомші…

— У салоні? Біля пасажу?

Галина не стала уточнювати, що її допускають обслуговувати лише випадкових відвідувачок — вважала: затирають і що може дати фору найдосвідченішим манікюрницям. Зрештою, так воно й було, але всюди, куди не кинь оком, інтриги, й Галина цілком серйозно обміркувала: можливо, варто звинуватити у шкідництві завідуючу салоном, яка чомусь не дуже симпатизувала молодим спеціалістам…

— Я ж кажу: у нас найшикарніші київські клієнтки. Ти не хвилюйся, я тобі такі нігтики зроблю, що всі чоловіки збожеволіють.

— Комсомолки горлають: міщанство.

— Нехай собі горлають, їм горлати, а нам своє робити. Нам — аби чоловікам подобатися, чи не так?

Розалія уявила, як Іван бере її пальці з червоними нігтями, милується ними. Треба зробити так, щоб поцілував їй пучки.

Серед комуністів це не прийнято, й комсомольці регочуть і вигукують непристойності, коли в закордонних фільмах дамам цілують руки, — проте вона доб’ється свого й примусить Сокирка поступитися більшовицькими забобонами.

Вони повернули на Хрестовий, який не так давно перейменували, певно, борючись із релігією, на Іподромний провулок, і Розалія нагадала:

— То зайдеш?

Галина торжествувала: Розка сама напрошується. Тепер, дурепочка, нікуди не дінешся.

— Забіжу додому, візьму інструмент. Лак маєш?

— Звідки?

— Накажи батькові, щоб дістав. Є польський, непоганий, проте паризький!.. Мрія!

— Накажу, дістане. Він може все дістати, аби в Києві було.

— Батько в тебе голова. Йому б наркомом…

— Не схоче.

— І не треба, — згодилася Галина. — Наркомів зараз садовлять і піф-паф…

— Жах…

— Нині головне: не висовуватися.

— Так, — згодилася Розалія, — жити скромно й непомітно. Як усі трудящі…

"Я б таких скромних і непомітних, — злостиво подумала Галина, — за вухо та туди, де сухо".

— Лак у мене є непоганий, — сказала з підтекстом. — Одна жінка дістала: темно-бордовий, майже чорний. Наймодніший.

— Я такого й не бачила.

— Побачиш.

— Я заплачу, не сумнівайся.

— Що ти… Ми ж подруги…

— І все ж…

— Якось розрахуємось, чекай, я скоро.

Галина справді мала гарний закордонний лак, який потягнула у майстрині, що ловила гав. Та ледь не заплакала, але Галина лише посміхалася: катюзі по заслузі, знатимеш, як дерти носа та упосліджувати молодих спеціалістів.

Розалія жадібно дивилася, як Галина розкриває сумочку із своїм причандаллям. Зазирала через плече й потягнулася до флакончика з лаком, та Галина не зовсім увічливо відвела її руку.

— Гаряча вода є? — запитала.

— Аякже, нагріла.

— Давай…

Розалія опустила пучки в теплу воду, Галина вмостилася за столом навпроти й нарешті відчула себе вищою за цю недолугу, але багату куріпочку. От і дочекалася вона свого зоряного часу. Виходить, не тільки в багатстві щастя. Та й справді: наркомші запобігають перед перукарками, ходять навшпиньки, щоб ті виявили їм належну увагу. Оце, визнала нарешті, перевага нашого рідного соціалістичного суспільства. Бо я тобі такий перманент можу влаштувати, що у дзеркало місяць боятимешся глянути, а можу й справді вродливою зробити — а чого жінка не вчинить заради вроди!

— Ти, Розо, щаслива… — зітхнула. — Усе в тебе є, он парфуми які… І в кімнаті гарно.

— Щаслива, — погодилася Розалія, — але не тому. Я заміж виходжу, Галюшо.

— І за кого ж? — Галина ледь не порізала Розі палець: везе ж людям — і врода, і багатство, а тепер і чоловік…

— Ти його знаєш.

Невже за енкаведиста з їхнього двору? То ж він у Розки в коханцях бігав, хіба не набридла йому? Хлопець справний, молодий, а днями з’явився аж з чотирма шпалами — велике цабе, й машина тепер за ним щоранку приїжджає.

Галина прикинулася, що знати нічого не знає й не відає.

— Я з багатьма знайома…

— З вашого двору — Іван Сокирко.

— Хлопець видний. — Розмова почала входити в потрібне русло, і Галина підкинула жару: — Днями я про нього в газеті читала.

— Сподобалося?

— Дуже. Не знала: сусід, то й сусід, ну, в держбезпеці працює, а виявляється — герой.

— Іван дуже розумний і порядний.

Нараз Розалія згадала, з чого в них почалося з Сокирком і як вона прибігла тоді до Івана — зломлена й нещасна. Однак Іван потім пояснив: не мав іншого виходу — давно був закоханий, а вона навряд чи звернула б на нього увагу. Пробачався, на коліна ставав, і вона повірила. Й покохала — Сокирко справді сильний, розумний і чесний.

Галина побачила, як засяяла Розалія: справді закохана.

— Ти бережи його, — порадила, — гав не лови, на такого хлопця багато хто оком накидає. Загавишся — поцуплять з-під носа.

— Іванові нове звання дали, — з гордістю повідомила Розалія. — Тепер він капітан держбезпеки.

— Бачила, "емка" за ним приїздить.

— А з простих сільських комсомольців, з куркулями воював, його мало не вбили.

— Читала.

— Його начальство любить — сам заступник наркома Онищенко. На чай запрошує.

— Невже?

— Не віриш?

— Чому ж? Завжди приємно, коли начальству подобаєшся, бо від начальства все залежить.

— Іван не такий, він не проситиме.

— Гордий?

— І принциповий.

"Це погано, — подумала Галина, — принциповий татові навряд чи згодиться..."

— У газеті про це гарно написано, — підтакнула. — Чекіст на передньому краї.

— А знаєш, хто написав?

— Читала: якийсь Семен Антоненко.

— Ніякий він не Антоненко, а син заступника наркома. Іванового начальника. Антон Онищенко.

— Звідки взяла?

— Іван Антона з його дівчиною до ресторану запросив. Ми в "Динамо" вечеряли. Шикарний ресторан, не була?

Галина встигла побувати мало не в усіх київських ресторанах, та про всяк випадок збрехала:

— Куди мені...

— Ми там коньяк пили й шампанське. Антон все Івана розпитував: і про комсомольські подвиги, і про нинішні.

Галина уявила, як сидять за окремим столиком: веселі, збуджені шампанським, гарно одягнуті — компанія, яка їй і ільки сниться. її водять у ресторани підстаркуваті клієнти, мало не одразу напиваються, лізуть руками під спідницю, варнякають, а вона повинна все витримувати — бо платять... Зробилося образливо — хіба вона не така ж, як Розалія? Може, й краща! Правильно каже батько: євреї захопили все, рука руку миє, от Розка — дочка злодюжки, а як вареник у маслі катається, такого чоловіка відхопила. Але ж недовго вам лишилося розкошувати: прийдуть німці, наплачетесь... Батько щодня Берлін слухає, німці там своїх євреїв у табори зігнали, й тут за колючим дротом посидите. Це тільки в Кремлі кажуть: битимемо ворога на його території. А фюрер запевняє: більшовики доживають останні роки, ніхто не зможе протистояти військам рейху!..

Руки в Галини затремтіли, та примусила себе посміхнутися. Взяла пензлик, почала мазати нігті лаком.

— Подобається?

— Чудо! Ти, Галюшо, чарівниця. — Розалія затнулась на мить і додала: — Хочеш, я тобі клієнток порекомендую?

— Як можна? Дізнаються в салоні, будуть неприємності.

— Не хвилюйся — могила. І платитимуть не так, як в салоні.

"Чудова пропозиція, — подумала Галина. — Під три чорти, все, що було, ресторанні зальоти, брудні ліжка: якщо Розалія знайде півдесятка багатих єврейок, усі проблеми відпадуть. Ті, у свою чергу, також порекомендують її знайомим — головне, не зарватися: два — три десятки постійних клієнток — цього вистачить з головою. Та й ще більш-менш пристойний заробіток у салоні... Можна буде подумати й про власну квартиру — нехай татусь з мамунею відпочинуть від неї. їх, правда, шкода, колись життя колисало, потім кинуло на дно — сидять біля розбитого корита..."

Розалія розчепірила довгі, випещені пальці з темно-червоними нігтями, радісно засміялася.

— Такого в мене ще не було... — визнала. Галина подумала трохи й сказала:

— Тільки для тебе, Розочко... Зробимо педикюр...

— Що-що?

— Не знаєш, що таке педикюр? Те ж саме, — вказала на пучки, — але на ногах.

— Як це? Ну, що ти!..

Галина ще раз з задоволенням усвідомила свою вищість:

— Темна ти ще, Розочко. Справжні дами на Заході без педикюру не обходяться.

— Але ж соромно. Я ще ні в кого не бачила…

— Ти що, босоніж по вулиці швендятимеш? А тут, вдома, роззуєшся, Іван побачить — помре.

— Може й померти, — цілком серйозно згодилася Розалія. — Він ще неотесаний.

— Ось ти його й виховуватимеш.

— Справді?

— У жінки все має бути красиве.

— Але ж не прийнято…

— Комусь треба починати. Однак не хвилюйся, не ти перша, жінки в нас уже пробують… А в Москві модниці суцільно педикюрені… — відчайдушно збрехала Галина.

Посилання на московських модниць остаточно переконало Розалію.

— Давай… — згодилась.

Потім вона лежала на тахті, задерши ноги, й щасливо сміялася.

Похилитала справді струнками ніжками, поворушила пальцями з червоними нігтями, вигукнула:

— А я ще чомусь сумнівалася! Яка неймовірна краса! Хіба можна ховати таку красу?

— Ось і погуляй босоніж Хрещатиком, — порадила Галина.

— Шкода, — зітхнула Розалія, — Хрещатиком не можна… А от на пляжі… Завтра ж їду на Труханів острів.

11

Дізнавшись про арешт Онищенка, Сокирко не на жарт злякався. Біс його зна, як поведеться Онищенко на слідстві: почне топити всіх, розповість про відвідини Сокирка й звільнення Романюка, дізнаються, хто насправді писав у газеті нарис…

А хто?.. Син ворога народу й сам запеклий ворог… Уранці Жадов розповів, як поводився Антон, цей ворожий вигодованець, під час арешту батька. Про його висловлювання написав доповідну сержант Федюк, і є наказ наркома посадити й Онищенка-молодшого.

Обміркувавши ситуацію, Сокирко дійшов висновку, що треба йому самому негайно засудити колишнього заступника наркома, якому вдалося пролізти до міцно згуртованих чекістських лав. А відвідував він Онищенка тому, що давно запідозрив його у зраді й хотів вивідати справжні плани підступного ворога. Щоправда, Іван відчував хисткість та непевність цих аргументів, але сподівався на прихильність Кушніра, хоча й знав: той може приязно посміхнутися йому, а через чверть години переповість розмову самому наркомові, виставивши свого нового заступника у найгіршому світлі…

Єдина надія: Кушніру це не дуже вигідно. Адже сам кілька днів тому висунув Сокирка в свої заступники: казав про нього усілякі гарні слова й підтримував на всіх рівнях. Виходить — помилився, а таких помилок в їхній установі не дарують.

Кушнір подивився на Сокирка приязно й руку потиснув міцно.

— Чув новину? — запитав. — Хто міг подумати, що Онищенко таким виявиться! Наказ на арешт із самої Москви.

— Сволота, — скривився Сокирко, — я відчував його гниле нутро давно…

Тепер настав час, щоб розповісти Кушніру про зустрічі з Онищенком, та майор сказав таке, що Іван прикусив язика:

— Тобі й карти в руки. Вестимеш слідство у справі Онищенка та його сина. Годилося б мені самому, проте не виходить. Я погодив це питання з наркомом, і він покладається на тебе.

Іван вийшов із кабінету Кушніра з відчуттям, що десь на небі в нього є персональний заступник. Головне тепер, не зволікаючи ані дня, відправити Онищенка під трибунал. І цього недолугого Антона… Брудна свиня, вліз йому в душу, нарис у газету настрочив, ось які підлі методи використовують вороги народу.

Від цієї думки до Івана повернувся гарний настрій: що не кажи, життя чудове — основне, більше не припускатися таких помилок, зважувати на все й ставити тільки на справжню козирну карту.

А чи не робить він нині фатальну помилку, одружуючись з Розалією?

Цей здогад штрикнув боляче, й Сокирко, давши наказ, щоб принесли справи Онищенків, поринув у роздуми.

Звичайно, старий Дорфман робить нечисті гроші… Якась плямка може впасти й на нього. Проте він читав десь, що один дуже мудрий француз сказав: гроші не пахнуть… Гроші зроблять його й так непогане життя ще приємнішим… Однак чи зможе він в разі потреби, по-перше, захистити Дорфмана; по-друге, якщо цей варіант не пройде, швидко й без наслідків відкректися від нього і відмитися?..

Зрештою, вирішив, навряд чи Дорфмана хтось зможе звинуватити у ворожих діях — там єврейська компанія, а вони собі цього не дозволяють. Інша справа, коли за

Юхима Маркевича випадково зачепиться міліція… Проте на міліцію можна завжди гримнути, насваритися пальцем. Мовляв, не лізьте не в свою справу, туманно натякнути: Дорфман — людина держбезпеки, діє за їхніми завданнями, й чіпати його не можна…

Вирішивши так, Сокирко посвітлішав обличчям: тепер у його руках велика влада — слово, натяк, і всі затуляють роти, всім мов заціпило. Отже, можна одружуватися. Тим паче що нині й розлучитися не проблема: якщо старий Дорфман не виправдає сподівань — до побачення, пристойні варіанти в нього завжди знайдуться. До речі, слід поїхати у відрядження до Москви, розвідати, що робиться в союзному Наркоматі, встановити корисні контакти. Москва — не Київ, там перспектив для зростання вдесятеро більше.

Принесли справи Онищенків. Дві звичайні картонні течки. У першій лист колишнього співробітника ДПУ про те, що Онищенко у розмові з ним нешанобливо відгукувався про товариша Сталіна та інших членів Політбюро, натякав, що вбивство Кірова було вигідне кремлівському керівництву, й готував замах на Генерального секретаря ЦК ВКП(б). Для цього кілька разів їздив до Москви начебто в службових справах, сам же вивчав маршрут машини товариша Сталіна з дачі в Кремль, вербував спільників і готував зброю.

Що ж, потер руки Сокирко, цього достатньо, щоб підвести Онищенка під розстріл. Бажано одержати Онищенкове визнання, а там простіш простого. Особлива нарада навіть не слухатиме Онищенка: у них нема ані часу, ані бажання розбиратися з контрою — розстріл, і крапка.

У другій течці лежала доповідна сержанта Федюка. Молодець сержант, подумав Сокирко, слід буде влаштувати йому ставку віч-на-віч з молодим пронозою, так і подумав: "молодим пронозою", навіть гірше, негідником Антоном Онищенком, цього цілком вистачить, щоб цей журналіст одержав років десять ув’язнення у північних таборах. У крайньому разі, взяти свідчення у Жадова. Лейтенант підтвердить усе, йому нема сенсу заперечувати, до того ж висловлювання молодика чули конвоїри. Вистачить тижня, щоб закрити і цю справу.

Усвідомивши це, Сокирко усміхнувся мало не щасливо й розпорядився привести до нього колишнього заступника наркома. Мав хвилин десять, щоб настроїтися на розмову, можливо, програти її в уяві, виробити лінію поведінки. Мабуть, Онищенко заперечуватиме всі звинувачення. Колишній заступник наркома з так званої старої гвардії — впертий, як віслюк. Дехто вважає: пройшов вогонь і воду, царську каторгу й заслання, мовляв, загартований, і ніщо не зможе зламати

його волі. Але ж і ми не ликом шиті, жандарми з вами панькалися, дозволяли перестукуватися в камерах, від жандармів можна було втекти, передавали вам в буханках ножовки, повідомлення з волі, усе це ми знаємо, жандармські прорахунки взяті до уваги, у нашій внутрішній в’язниці не подаси сигнал перестукуванням, день і ніч наглядачі через хвилину — дві заглядають у вічко, а гратів, які можна перепиляти, просто нема — суцільні бетонні стіни…

Сокирко не сумнівався, що донос на Онищенка липовий. По-перше, трохи знав свого начальника: тих годин, що спілкувалися, було досить, щоб зрозуміти характер заступника наркома. Людина справді віддана революції — шаблею за хоробрість задурно не нагороджували, — така людина не може піти проти свого сумління, тим паче зрадити. Та й сам донос, як на те пішло, викликає тільки сміх, їхати до Москви, щоб встановити маршрут машин товариша Сталіна? Та хто не знає цих маршрутів? Мабуть, і московським хлопчакам відомий шлях урядових автомобілів з Кунцева до Кремля, а коли проїжджає машина товариша Сталіна, вживають особливих засобів пересторороги. До того ж їздить вождь у броньованому автомобілі, від кузова якого кулі відскакують, мов горох від стінки…

Звичайно, спільників, про яких ідеться в листі, автор доносу не назве. Щоправда, коли дуже притиснути, все може статися. Згадає чи просто вигадає прізвища — яке це має значення, усіх можна взяти, усіх прилучити до справи. Хіба шкода?

Але ж тоді справа Онищенка ускладниться й розростеться, знадобиться більше часу для слідства, можливо, десь нагорі вирішать влаштувати показовий процес над новою бандою ворогів народу, підуть публікації в пресі — у такому разі не

можна передбачити всіх нюансів, справа вийде з-під його контролю, а це небажано.

Отже, слідство має відбутися в стислі строки з залученням якнайменшої кількості свідків.

Сокирко пройшовся по кабінету, розминаючись. Тепер мав справжній кабінет з великим полірованим столом, двома бронзовими чорнильницями й сейфом у кутку. Попід стінами стояли м’які стільці, а біля вікна потертий, але оббитий справжньою чорною шкірою диван. На ньому Іван не лежав ще ні разу, та про всяк випадок прихопив з дому подушку й ковдру, заховавши їх у тумбу письмового столу. Все може статися, класова боротьба з контрою набирає розмаху, вимагає все більшої віддачі від нього особисто, й, може, доведеться днювати й ночувати в службовому кабінеті.

Постукали в двері — обережно й вибачливо. Так стукати мали звичку досвідчені конвоїри — знали, що слідчого не можна нервувати, й так робота гаряча, для чого ж грюкати?

Сокирко поспішив зайняти місце за столом, утупився її папери й не підвів очей, коли завели Онищенка. Нарешті подивився на нього. Не посміхнувся, не здивувався, дивився й наче не бачив — махнув конвоїрові, щоб вийшов, і знову заглибився в папери.

А Онищенко стояв посеред кабінету. Іван гадав, буде н гімнастерці, вже без ромбів і без паса, як і належить заарештованому, та побачив чоловіка в куртці й темній сорочці, застебнутій на всі гудзики, лише темно-синє галіфе й начищені до блиску хромові чоботи були наркомівські.

Тої невловимої миті, коли Сокирко зустрівся очима з Онищенком, усе ж вистачило, щоб збентежити Івана. Чомусь відчув чи то ніяковість, чи то власну незначущість, ледь подолав бажання підхопитися й виструнчитися.

Але перед ким?

Сокирко одразу взяв себе в руки — злість і гнів заполонили його. Що ж, це було справедливо: ненависть до людей, які пішли проти течії, стали на заваді, зрадили.

Іван відірвався від паперів, зустрівся з Онищенком поглядом, і знову чи то ляк, чи то приниження опанували ним. Бо не прочитав в Онищенкових очах ані краплини остраху чи збентеження. І чомусь, не бажаючи цього, усупереч своїй волі, Сокирко підвівся — тепер стояли один проти одного, схрестивши погляди. Раптом Іван зрозумів: якщо вибухне, підвищить голос, як хотів і планував вчинити, стукне кулаком по столу, одразу ж програє. Тому несподівано для самого себе усміхнувся й сказав:

— Сідайте, Сидоре Гавриловичу.

І усмішка, і запрошення сісти, мабуть, були несподіванкою для Онищенка — смикнувся, хотів щось сказати, та промовчав і сів.

— У чому мене звинувачують? — нарешті витиснув з себе.

Сокирко дістав з течки аркуш, подав. Онищенко прочитав його блискавично, зробив над собою зусилля, прочитав ще раз і відсунув папірець.

— Але ж це сміховинне звинувачення…

— Ви відкидаєте його?

— Невже вам самому це не зрозуміло?

— Прошу відповідати на поставлені запитання.

— Відкидаю рішуче й категорично.

— Радив би подумати…

— Ви що ж, справді сподіваєтесь, що я визнаю ці дурниці?

— Не такі вже й дурниці, як вважаєте.

— Колись я гадав, що ви розумна людина, Сокирко. І доклав певних зусиль, аби ви просувалися по службі. Скажіть, як може людина, котра має хоч трохи здорового глузду, повірити в цю нісенітницю?

І тут Сокирко нарешті вибухнув. Точніше, удав, що вибухнув, насправді ж як ніколи тримав себе в руках.

— Встати! — грюкнув кулаком по столу. — Встати й стояти струнко, коли запитують. Вважаєш, з тобою панькатимуться! — Оцей раптовий перехід на "ти" надав Іванові певності. Він дивився, як повільно підводиться Онищенко, кліпає розгублено очима, й почуття зверхності заполонило його. Нарешті усвідомив свою справжню силу — він вільний карати й милувати, а цей тип, котрий ще позавчора мав над ним владу, просто істота з кісток і м’язів, не людина, а її жалюгідна подоба, яку можна знищити, розтерти по підлозі ногою — ніхто не спитає за це, навпаки, хвалитимуть, підноситимуть і возвеличуватимуть. А слова, що людина в країні найцінніший капітал і що кадри вирішують все, — пусте, демагогія. Плювати

і на окрему людину, і на їхнє скупчення, плювати на мільйони, головне — ідея, головне — вождь, не все одно, скільки й хто загине заради перемоги, адже переможців не судять. І він повинен бути серед переможців, бо йому начхати на все, той же Онищенко навряд чи повівся б так само в нинішній ситуації. Він би спалив листа з течки, бо лист цей справді безглуздий. Онищенко вірить в ідеали, а не у вождя. Зрештою, в ці ідеали вірять мільйони й мільйони, їм брешуть, проте самі вони не відають цього, це невигідно тим, хто нагорі, невигідно і йому, Сокиркові, нехай гадають, що справді скоро прийдуть рай і братерство, нехай працюють, не шкодуючи сил, надриваються — а розумні в цей час, попльовуючи, збиратимуть вершки.

І він. Іван Сокирко, один з цих розумних.

— Усе, розминку закінчено, — сказав Сокирко й посміхнувся злостиво, — бо вона не дала бажаних результатів. Віднині забудь, хто ти був, усе своє минуле забудь, бо тепер ти наш ворог, ворог нашого суспільства, ворог народу! І визнаєш ти це чи ні — однаково… Сам знаєш, що чекає на тебе…

Онищенко стояв, заховавши очі під віями, й думав: головне — не втратити гідність. Так, це головне. Може, мовчати? Справді, якщо обрати таку лінію поведінки? Але як він помилився! Яке право мав на таку помилку! Він, заступник наркома, який вважав себе людиною проникливою, виявився повним невігласом. Певно, він видавав бажане за дійсне, він сам вимальовував образ Сокирка, йому хотілося його бачити чесним і розумним.

Та хіба лише Сокирка?

Ти жалюгідний і підлий боягуз, раптом прошила думка, признайся відверто, тепер вже брехати пізно, признайся хоч

самому собі, адже ніхто не знатиме цього — так, ти боягуз, ти бачив усе, але заплющував очі, виправдовувався тим, що нагорі, на самісінькій вершині помилятися не можуть, знаходив й інші — аргументи, насправді ж боявся. Боявся втратити свою високу посаду, комфорт, сина, його дивовижну наречену, внуків…

Але ж тепер втратив. І тепер боятися нема чого. Тепер усе ясно — тебе принижуватимуть, можливо, катуватимуть і дуже швидко розстріляють. Залишилось тобі жити місяць, два, від сили три, тепер головне — не зламатися…

Чи вистачить у тебе сили не зламатися?

Вистачить, вирішив Сидір Гаврилович, і відразу настав спокій: щойно він зазирнув у вічі смерті, й віднині серце його закам’яніло.

Подумав: але ж і раніш зазирав смерті у вічі, коли йшов в атаку під кулеметною зливою або врубувався у білу кінноту — так, і тоді від смерті його відділяв крок чи два, проте завжди була надія: чи то куля все ж обмине тебе, чи то ворожа шабля не дістане, чи то відбудешся раною. Тепер же не було на що сподіватися — вирок трибуналу може бути лиш один…

— То як ми домовимось? — запитав Сокирко. — Ти відразу підпишеш зізнання чи крутитимеш мені мізки?

— Невже ви вважаєте мене дурнем?

— Шкода, — зітхнув Сокирко, — а я гадав, що ми сьогодні ж розв’яжемо цей вузлик. Тихо й мирно. Що ж, доведеться писати протокол… Отже, з якою метою ти їздив до Москви?

— У службове відрядження. Можна підняти документи…

— Ти мене не вчи, сам знаю, що піднімати. А скажи мені, Онищенко, ти на Красну площу ходив?

— Звичайно.

— От, — урочисто вигукнув Сокирко, — так і запишемо: перебуваючи в Москві, відвідав Красну площу із злочинним наміром розвідати маршрути урядових машин і, зокрема, автомобіля товариша Сталіна…

— Та на Красній площі щоденно бувають тисячі москвичів та приїжджих. Якщо користуватися вашою логікою, всі вони стежать за урядовими машинами.

— Ти мене, Онищенко, не збивай з лінії. На Красній площі порядні люди гуляють, наші радянські трудівники й патріоти. Бо вся країна славить товариша Сталіна, й лише окремі гади виношують свої чорні плани. І серед цих гадів ти, Онищенко. Ти зумів пролізти на високу посаду, ти завжди видавав себе за патріота, насправді ж люто ненавидів робітничо-селянську владу.

— Чому ж я воював за неї?

— Партія та вірні їй органи НКВС викрили й не таких, як ти, Онищенко. Одні вдавали з себе революціонерів, зуміли втертися в довіру до самого товариша Леніна, інші прикидалися, що воювали. Уловлюєш різницю: справжні патріоти воювали, а вороги й шпигуни, як ти, удавали, що воюють, насправді ж готові були будь-якої хвилини встромити ніж у спину революції.

Сокиркові сподобалися власні слова: ніж у спину революції, посміхнувся вдоволено й повторив:

— Так, саме ніж у спину революції… Але не вдалося! І ви причаїлися, вичікували довго, поки партія не розгадала ваші чорні думки, не викрила вас. Та й сина виховав таким, як сам.

Сокирко помітив, як мертвотна блідість розлилась по Онищенковому обличчі, й зрозумів, що влучив у ціль.

"Тепер ми притиснемо тебе до стінки, — вирішив, — скоро ти заспіваєш у мене іншим голосом, пташечко, соловей зальотний, зараз ми пограємось з тобою трохи в кота-мишки… А потім…"

І Онищенко зрозумів, що видав себе. Дарма гадав, що, зазирнувши смерті у вічі, нічого не боїться. Антон… Вони взяли Антона, а син йому дорожчий за все. Але чи посміють засудити Антона? Звичайно, посміють. Хто для них Антон? Пішак, гвинтик, якого можна викинути без жалю, потоптатися й поглумитися. Дурний хлопчисько, навіщо повівся так, навіщо викликав вогонь на себе, лишився б дома — і самому було б легше, і мені також…

Розуміючи, що він здає свої позиції, Сидір Гаврилович сказав:

— Невже у вас зовсім нема серця, Сокирко? Яка ж мати вас народила? Антон був захоплений вами, він розповідав мені про вас, як про кохану дівчину, він написав про вас щиро, невже це забувається?

— Нема в мене серця, — одповів Сокирко рівно. Й справді, серце билося спокійно, не відчував ні жалю, ні вдячності,

взагалі нічого не відчував, тільки ненависть і огиду до цього типа, який намагався пробудити в ньому хоч якісь емоції. І ще трохи ляк за те, що історія з Антоновим нарисом може випливти на поверхню. Отже, слід якнайшвидше закінчити слідство — тепер ми знаємо твоє слабке місце, Онищенко, й зможемо по-справжньому притиснути тебе. — Нема в мене серця, — повторив, — нема жалю до таких, як ти й твій син, ви хотіли купити мене, пригріти, затягнути в свої тенета, щоб використати в своїх ворожих цілях. Однак не вдалося. Ти програв, Онищенко, у тебе є лиш один шанс врятувати сина. Підпиши зізнання, і я зроблю все, щоб твого Антона випустили.

Сидір Гаврилович ступив крок до столу, й хвиля радощів заполонила Сокирка. "Підпис, — подумки підохотив Онищенка, — мені потрібен тільки твій підпис, твоє зізнання… Антонові ж не бачити вільного сонця, як своїх вух, загримить на десять років у місця, де козам роги правлять, у холодні сибірські простори…"

На мить Сокиркове серце сповнилося гордощів за справді неосяжну Батьківщину, де є місця для всього і для всіх. Від чорноморських теплих пляжів, куди вони неодмінно вирвуться скоро з Розалією, до холодної засніженої Колими, де збудовані табори для таких, як син Онищенка. Кожному своє: там тебе навчать справжньої роботи — ліс валити, не в газету писати.

— Давай, Онищенко, — мовив, — полюбовно закінчимо цю справу. Тобі ж вигідніше.

"Чи прийняв би Антон мою жертву? — подумав Онищенко. І одразу дав тверду й категоричну відповідь: — Ні й ще раз ні…"

Дивно: він загартованіший за Антона, виріс у нестатках, та й у зрілі роки життя не колисало його, а син начебто не знав

злигоднів, а у важку хвилину виявився твердішим і принциповішим.

"Але ж усьому цьому навчив його я і маю пишатися цим. Антон прокляне мене, якщо ціною зради куплю йому прощення".

— Ви — сучий син, Сокирко, — сказав Сидір Гаврилович, — ви покидьок, я знаю, що не маю права казати такі слова слідчому, але ж і утриматися не можу.

Сокирко обійшов навколо столу, зупинився навпроти Онищенка, розставивши ноги. Лють тільки на мить закипіла в ньому, одразу оговтався, і серце, як і раніше, билося спокійно. Погойдався на носках і, зиркнувши на Онищенка, дав йому ляпаса. Міг би вдарити сильно, збити з ніг, але зрозумів, що саме цей не дуже сильний ляпас завдасть Онищенкові більшого болю, ніж найжорстокіші катування.

Сидір Гаврилович заплющив очі.

"Ну, ще раз, — попросив подумки, — тоді й в мене серце закам’яніє, і я витримаю все..."

Подивився на Сокирка враз помертвілими очима. Отак безславно закінчує життя Сидір Гаврилович Онищенко. Хай би краще загинув у тому бою, після якого Будьонний вручив тобі шаблю. Співали б про тебе піонери й на могилу твою клали квіти. І чи не міг ти вчора сам застрелитися? Якось обдурити Жадова, приспати пильність чоловіків у плащах, вихопити з шухляди столу браунінг і пустити кулю в скроню? Як вчинив колись Скрипник... Просто й надійно, без допитів, принижень, знущань...

Боже мій, який я дурень, несусвітний дурень, а ще був заступником наркома. Слід було взагалі не розлучатися зі зброєю: побачивши, що прийшли за тобою, стрілятися одразу, без вагань і роздумів. Однак гадав: минеться...

— Це тільки квіточки, Онищенко, — сказав Сокирко. — Вважатимемо сьогоднішню бесіду розминочною. Зараз тебе відведуть до камери — подумай добре, бо чоловік ти не дурний, чи вигідно тобі відпиратися!.. Все одно, заперечуватимеш факти чи ні, бути тобі ворогом народу — навічно бути, бо сам знаєш: нашій державі стояти завжди!

12

Євген Прокопович одержав листівку: "Шановний товаришу! Не забувайте, що ви винні мені 25 карбованців. Прошу повернути. П.П.П."

Двадцять п’ятого о шостій пополудні Євген Прокопович сидів на знайомій лавиці в Аносівському парку. Пилип Петрович ще не прийшов — минуло десять хвилин, і Євген Прокопович почав хвилюватися. Однак довго хвилюватися не довелося — Пеко з явився на бічній алеї, і Євген Прокопович підвівся йому назустріч.

— Сидіть, — зупинив його Пеко, — і не метушіться. Я вас не знаю, а ви мене. Зійшлися випадково, сидимо на лавочці, гомонимо про погоду. Сонячно сьогодні, тепло...

Він заплющив очі й підставив обличчя сонячним променям, наче прийшов сюди справді тільки для того, щоб позагоряти.

Але Євгенові Прокоповичу не терпілося.

— Я вже на "Арсеналі", — повідомив.

— І добре там?

— Не гірше, ніж на Теличці.

— А я що казав: по-перше, з дому до заводу два кроки, по-друге… У зарплаті програли?

— Навпаки, на десятку більше.

— Кілограм польської ковбаси, — резюмував Пилип Петрович, — на дорозі не валяється… А що для мене?

Євген Прокопович подав густо списаний цифрами клаптик паперу.

— Те, що зміг…

Пеко кинув на нього оком, наче сфотографував.

— Не густо.

— Звичайно. Дані за останній місяць.

— Нас цікавитиме все: кількість продукції, номенклатура, плани перебудови заводу, можливість збільшення виробництва в екстремальних умовах.

— Чи не забагато хочете? Я простий службовець у відділі постачання.

— Це дає вам можливість цікавитися проблемами всіх цехів. Встановіть контакти з плановим відділом.

— Гадаю, надто бурхлива діяльність клерка, який щойно прийшов на роботу, може привернути увагу…

— Енкаведистів?

— Кого-кого, а їхнього брата на "Арсеналі", мабуть, не так уже й мало. І краще спочатку посидіти тихо.

— Вважаєте, що за кожним новачком стежать?

— Вони ж не дурні…

— Не дурні, — погодився Пилип Петрович.

— Курочка по зернятку…

— Нема в нас часу орієнтуватися на курей. Мене також на горло беруть. Є відомості, що Червону Армію планують переозброїти новими протитанковими гарматами, й пробні зразки виготовляють саме на "Арсеналі".

— Креслень та іншої секретної документації дістати не зможу.

— Від вас і не вимагають. Довідайтесь хоча б, у якій стадії нині роботи.

— Спробую.

— Оце вже діло! — пожвавішав Пеко. — Ну, а як ваша дочка? Розвідала про енкаведиста?

— Інформація вельми цікава.

— Слухаю вас уважно.

— Спочатку хотів би знати, — обережно почав Євген Прокопович, — як оцінюється моя інформація…

— Не крутіть хвостом, — скривився Пилип Петрович, — і кажіть прямо…

— Прямо то й прямо: маю фінансові труднощі.

— Знаєте, що фінансова прірва найглибша в світі: в неї можна падати все життя.

— Старий анекдот.

— А погодьтеся — точний.

— Ви уникаєте прямої відповіді.

— Уникаю. Бо ваші апетити!..

— Дуже скромні. Поки. Але попереджую, апетит приходить під час їди, сподіваюсь, ви знаєте цей вислів?

— Чув. — Пеко дістав загорнутий в газету пакунок, роззирнувся і, не помітивши поблизу нікого, подав.

— Скільки? — запитав Євген Прокопович.

— Дві.

— Годиться… — Євген Прокопович поклав пачку в кишеню штанів.

— Аванс, — попередив Пеко. — Треба відробити.

— Не скнарте: для рейху це крапля в морі.

— То що з енкаведистом?

— Його звуть Сокирко. Капітан держбезпеки Іван Макарович Сокирко.

— Ви казали: старший лейтенант.

— А у вас пам’ять!

— Чисто професійна.

— Уже капітан держбезпеки. На тому тижні з’явився з чотирма шпалами.

— Зростають кадри, — всміхнувся Пилип Петрович, — у Німеччині військовому, особливо з абверу, щоб одержати в мирний час наступне звання, треба біс його зна скільки лямку тягнути, а тут у тридцять років мало не полковник! Що ж, не дивно, як це в більшовиків кажуть: плинність кадрів… Одних до стінки, іншим чини… То що з цим Сокирком?

— Крім того, що одержав наступне звання, про нього з’явилася стаття в газеті. З портретом. Називається: "Молодий чекіст". І вихваляють нашого Сокирка в ній на всі лади.

— Що ж дивного: червоним мильні бульки подобаються. Про стахановців скільки смороду!

— Проте є пікантна деталь. Ту статтю написав син заступника наркома внутрішніх справ Антон Онищенко.

— У чому ж пікантність?

— Той Антон Онищенко працює в газеті, це моя Галина рознюхала. Сокирко із своєю євреєчкою та Антон Онищенко в ресторані вечеряли. Там про статтю й домовилися.

— Ну й що?

— Газети слід читати, шановний…

— Ну, на цьому я зуби проїв.

— Вчорашні газети повідомили, що заступника наркома внутрішніх справ Онищенка заарештовано.

— Чекайте, я пам’ятаю це повідомлення, тільки от прізвище вивітрилося.

Євген Прокопович хотів зауважити, що розвідники чи резиденти повинні мати бездоганну пам’ять на прізвища, та промовчав. Зрештою, це його не стосується, важливо, щоб добре платили, а судячи з всього, Пилип Петрович у коштах не обмежений.

— Син ворога народу прославив у пресі нашого доблесного чекіста, — сказав. — Підтекст уловлюєте?

— А він як, цей Сокирко? — запитав Пеко. — Живий-здоровий?

— Сьогодні за ним "емка" приїжджала.

— Цікаво... Навіть дуже цікаво.

— Ви обіцяли винагородити труди моєї Галини.

— Дайте їй три сотні... — Пеко поплескав по кишені, куди Євген Петрович засунув пачку з грішми. — За мій рахунок.

— Добре, — одразу погодився Євген Прокопович, — Галина буде щаслива.

— Ви казали: Сокирко мешкає навпроти вашого будинку...

— Третя квартира.

— Якщо побачите мене у дворі, не звертайте уваги.

— Зрозумів.

— Не забувайте: основне наше завдання — вибивати їхні кадри.

— Щодо цього є деякі плани.

— Ну?

"Не нукай, — подумки розсердився Євген Прокопович, — я тобі не лакей". Однак погасив роздратування і пояснив:

— Галюшик училася в одній школі з сином начальника училища зв’язку. Якийсь Орлов, по-нинішньому полковник. Є чутка — з білих офіцерів. Гостинний і компанійський. Можу повідомити шановних чекістів, що на квартирі полковника Орлова збираються підозрілі типи, колишні білогвардійці, обговорюють плани збройного повстання та повалення радянського уряду. І взагалі, Орлов давно завербований румунською розвідкою.

— Чому румунською?

— Для урізноманітнення. Не можна ж весь час одне: німецькою чи польською…

— Годиться.

— Якщо клюнуть, вважайте, через тиждень полковника Орлова не буде. А він один з найкращих спеців училища.

— Звідки знаєте?

— Інформація Галини.

— Ваша дочка, здається, обізнаніша за вас.

— Хіба це погано?

— Будь-яка інформація в нашій справі може згодитися.

— Маєте рацію. Завтра я по заводу пошвендяю. Треба знайомства заводити, та й взагалі, може, око за щось зачепиться.

— Радий… Радий, що ви так сумлінно ставитеся до своїх нових обов’язків, — сказав Пеко. — А тепер, вибачте, поспішаю. Зустрінемося наприкінці того тижня. Усе, як обумовлене: листівка і дата в ній…

— Моє шанування… — спробував підвестися Євген Прокопович, та Пеко навіть не глянув на нього: збіг стежиною на шосе, що вело до Аскольдової могили, і зник поміж деревами.

13

Сокирко сидів біля відчиненого вікна, спершись ліктями на підвіконня і охопивши долонями підборіддя. Перед ним лежав підручник з права: насувалася сесія, і Іван іноді гортав сторінки, намагаючись запам’ятати хоч ази.

Підручник навівав сон, Іван позіхав, і, відганяючи дрімливість, смикав себе за мочку вуха, й тер чоло, та право не лізло в голову — суха, нудна й, зрештою, нікому не потрібна наука.

Сокирко подумав: точно, нікому не потрібна. Автор торочить про якісь правила, нормативні акти, формальності, процедури. А чи потрібно все це зараз? Плювати він хотів на процедури й правила! Важливо примусити того ж Онищенка визнати вину, поставити підпис на папері, і нікого не цікавитиме, як і чому зізнався він. Трибунал розглядатиме Онищенкову справу хвилин десять — п’ятнадцять, не більше, їм начхати на право так само, як і йому… Хіба хоч у когось може виникнути сумнів щодо вироку?

Розстріл!

Так, кожному своє, і коли заарештовують наркома чи його заступника, й дурникові зрозуміло, що на них чекає.

А тут якийсь розумник-професор товче про закони, права людини.

Ще раз плювати…

Нещодавно прийнято Конституцію СРСР, у ній записано, що кожен має право на свободу слова, зібрань, демонстрацій. Справді, має право двічі на рік пройти Хрещатиком у святковій колоні, демонструючи свою відданість Радянській державі. Має право висловлювати вголос любов до вождя, співати хвалу товаришеві Сталіну та його вірним соратникам — скільки завгодно й де завгодно, на мітингах, зборах, у газетах, навіть розмовляючи з дружиною в ліжку. Це не лише право, але й обов’язок кожного трудівника неосяжної Батьківщини, і дійсно, від Москви до самих до околиць усі тільки й роблять, що співають осанну одній великій людині.

"О Сталине мудром, родном и любимом прекрасную песню слагает народ…"— згадалися рядки, і Сокирко замуркотів мотивчик: оце справжня пісня, її можна почути на всіх перехрестях.

Іван з огидою відсунув підручник. Зрештою, те, що потрібно, він знає. На екзамен треба піти у формі: чотири шпали на малинових петлицях — це його непробивний козир, і не знайдеться в університеті недотепи-професора, який би не поставив йому принаймні четвірки. Якщо ж і трапиться такий чудик, то слід придивитися до нього…

Кажуть, доцент Посулько ріже мало не кожного другого, а йому здавати саме цьому доцентові. Проте хай спробує

завалити!.. Бачили й не таких, можна організувати листа, що ворог народу Посулько заважає кадровій революції в країні, ставить палиці в колеса здібним студентам, колишнім робітникам і селянам, які в нелегких умовах опановують знання.

Іван уявив доцента Посулька в своєму кабінеті. Постояв би годин з три — чотири, тоді б знав, як різати заочників. І не такі стояли струнко — от тільки вчора колишній заступник наркома Онищенко, не рівня якомусь доцентові…

Перед Сокирковими очима зримо постала ненависна Посулькова пика: лисий, з борідкою клинцем, сучий син, працює під Леніна, лише за це його треба загнати в далекі сибірські табори — нехай, валячи ліс, доведе свою відданість диктатурі пролетаріату.

Проте, побачивши малинові петлиці й шпали… Певно, не такий він уже й дурень… Зрештою, нехай викладає, адже комусь треба вчити студентів…

Іван подумав, що скоро і він одержить диплом. Знання — тьху, протокол допиту він завжди напише, знання потрібні інженерові, без них міст через Дніпро не перекинеш, а йому вистачить розуму й природної кмітливості. Аби клей був у голові, а методи в їхній парафії визначені наперед. Одного можна зламати за кілька днів, застосовуючи фізичні методи впливу, тут у них найголовніший спец лейтенант Книш — серце має волохате й руку міцну. Іван мимоволі поморщився — все ж від Книшевих методів його нудило, інша справа втелющити якомусь недолугому контрикові два — три ляпаси, потримати його півдня навстоячки, розколоти за всіма правилами, зламати волю, підкорити собі, а вже потім і потоптатися, розтерти по підлозі, як багно.

Для цього диплом не потрібний, він необхідний лише для анкети, це — перепустка в майбутнє, чини й посади з ним здобуваються легше. Партквиток і диплом — разом вони складаються в червону книжечку з визолоченими літерами "НКВС". Найкраща абревіатура в країні, вона вселяє поштивість і жах. Так, Наркомат внутрішніх справ — держава в державі, і хай простаки вірять у байку, що чекісти — вірні слуги народу. Вони — поводирі й наглядачі. Сокирко примружився від задоволення й щастя, яке нараз підкотило до серця. Це тільки пишеться, що партія керівна й спрямовуюча сила народу, справжня ж сила — НКВС, вони вознеслися над партією і над народом, в райкомах, обкомах і навіть в ЦК ніхто не знає, що на них чекає завтра, чи не прийдуть уночі люди з малиновими петлицями, прогупають чобітьми по сходах, подзвонять чи постукають у двері, і завтра стоятиме перед слідчим вчорашній начебто всевладний партійний секретар — жалюгідна нікчема, брудна свиня…

Сокирко мимовільно посміхнувся, закрив підручник і пожбурив його через плече. Потягнувся, розпростовуючись. Вирішив подрімати годинку — другу, та під вікном зупинився сусід дядько Кирюша з бамбуковими вудками й клунком під пахвою. Посміхнувся Іванові запанібратськи й запропонував:

— Пішли, сусіде, порибалимо.

Сокирко автоматично похитав головою: теж мені, компаньйон знайшовся, арсенальський слюсар, шукай собі рівню, он навпроти Черняк або поруч Чибірєв чи Капцевич — це тобі компанія… Але дядько Кирюша не зрушив з місця й дружелюбно дивився на Сокирка.

— Не пошкодуєш, я гарні місця знаю і вчора лящів підгодував, клюватимуть законно.

Сокирко уявив пустельний дніпровий берег і як він витягає здоровенного ляща. Чому б справді й не піти?

— Таж вудки не маю… — засумнівався все ж.

— У мене зайва.

— Пішли! — вирішив Іван несподівано для самого себе. Зрештою, якщо риба й не клюватиме, то хоч скупається. На роботу лише увечері. На ніч заплановано допит Онищенкового сина, фрукт не з легких, і треба відпочити. — А на що ловитимемо? — поцікавився зненацька зовсім по-діловому.

— На схилах черви накопаємо, я місця знаю.

Вони спустилися до Дніпра нижче Аскольдової могили і зайняли місце вище Ланцюгового мосту — до самої води тут приступали верби, і дядько Кирюша вказав Сокиркові на просвіт між ними.

— Клюватиме, — пообіцяв, — я там вчора гороху з глеєм накидав, зараз підкинемо ще трохи, нікуди ці лящі не дінуться. А в мене, — підморгнув хитро, — четвертинка в заначці.

"Усе ж, — подумав Іван, — непоганий чоловік цей Кирюша, і пика в нього симпатична".

Але, незважаючи на Кирюшині запевнення, риба поки що не клювала, і Сокирко простягнувся на піску, підставивши оголені плечі сонячним променям.

— Не спечися, — застеріг дядько Кирюша, — облазитимеш, а це начальникові з чотирма шпалами не личить.

Іван зиркнув на Кирюшу підозріливо — чи не кепкує, — проте Кирюшине обличчя світилося приязню, і Сокирко заліз по горло в теплу воду — справді, що ж це за капітан держбезпеки з червоним облізлим носом?

Скупавшись, Іван зглянувся на Кирюшині поради, накинув на плечі сорочку й помандрував берегом — до початку вечірнього кльову лишалася ще принаймні година.

Нижче за течією усього за кілька десятків кроків від них з Кирилом улаштувалися на березі ще двоє рибалок. Худий довгий чоловік з витягнутим і наче ображеним обличчям у підвернутих вище колін парусинових штанях і засмаглий черевань у чорних сатинових трусах — лисий, кирпатий, із зморщеними, мов печене яблуко, щоками й чолом. Видно, і в них не клювало, бо чоловіки покинули вудки й розкладали із зібраного тут же на березі хмизу вогнище. Прилаштували над вогнем закіптюжений казанок і почали чистити раніше зловлених підлящиків.

Сокирко знічев’я сів неподалік під кущем — чоловік з витягнутим обличчям зиркнув на нього недоброзичливо, та нічого не сказав: дніпровий берег — не власна квартира, і кожен може влаштуватися, де схоче.

Посидівши трохи, Іван простягнувся на піску горілиць, прикривши голову носовичком — наче відгородився від рибалок. Та й вони, зрештою, не звертали на нього увагу: чистили рибу, перемовляючись стиха. Потім засмаглий черевань сказав, видно, продовжуючи раніше почату й чомусь перервану розмову:

— Ну й зчинилася у нас на заводі катавасія: дайош стахановський рух, і крапка!

"Чому ж катавасія? — сонно подумав Сокирко. — Партія закликає до пришвидшеної індустріалізації, Стаха-нов — зачинатель великого почину, а він — катавасія..." І ще подумав, що за таке однісіньке слово можна пришити цьому бовдурові з обличчям, схожим на печене яблуко, контрреволюційну агітацію. Чиста п’ятдесят восьма стаття... Паплюжив визнаний партією стахановський рух, і є два свідки: він, Сокирко, і той, у підкачаних парусинових штанях.

Але ця думка майнула і відразу згасла: чи варто забивати цим собі голову, коли сонце припікає і сон починає змагати його?

— Усюди тепер стаханови... — ствердив довгань, — куди не плюнь. У нас на "Більшовику" токар об’явився. Газети про нього писали, може, чув, і хвамілія підходяща: Переплюйко. То вирішив переплюнути всіх — двісті тридцять процентів плану, його одразу у завком і на Дошку пошани, подейкують, ордена начеплять... А якщо по-чесному? Жене цей Переплюйко халтуру, чистий двохсотпроцентний брак. Я от двадцять з гаком років біля верстата і звик поважати себе, мене колись ще у тринадцятому майстер учив, що у кожного робітника совість має бути... То я більше норми ніяк не витягну, але ж і не партачу. Що ж виходить? У мене тільки норма, але все до мікрона, а Переплюйкові за брак ордена? Ще й галасують: рівняйтеся на Переплюйка, якщо він може за двісті з гаком, то чому інші у хвості? Підняти норму, дайош темпи, дайош п’ятирічку за три роки! От і я почну брак гнати, та совість не дає...

"Ну й проноза, — подумав Сокирко і зсунув трохи носовичка з очей, аби про всяк випадок краще розгледіти довгого рибалку. — Ну й контрик! Тільки за слова "ордена начеплять" тебе треба ізолювати від робітничого колективу, свідомого і славного, який не шкодує сил заради перемоги соціалізму!"

Сокирко так і подумав: "заради перемоги соціалізму", аніскілечки не засоромившись пафосу цих слів. Бо, зрештою, заради чого всі вони живуть? Щоб наблизити світле соціалістичне майбуття. А воно таки наближається: нема вже черг у продуктових магазинах, і недарма сам товариш Сталін сказав: "Жити стало краще, жити стало веселіше".

Виявляється ж, кому краще, а кому й гірше. Знайшов чим хвалитися: норму виконує… У той час, коли в країні поширюється стахановський рух…

Взагалі слід було б підвестися й припинити цю контрреволюційну балаканину. Бо обов’язок кожної радянської людини негайно втрутитися у таких випадках. Лише за невтручання можна одержати п’ять років. Не втрутився, не припинив — виходить, співчуваєш, сам такий, ворог і контрик, і місце тобі на лісоповалі. Сокирко вів кілька таких справ і знав, чим вони кінчаються. Однак сонце пригрівало, вставати не хотілося, крім того, закони, параграфи й правила існують для інших, тільки не для НКВС, у них своє правило: хочу — караю, хочу — милую!

— У нас те саме, — сказав низенький у чорних трусах. — Цегла, значить, державі потрібна, й слід значно збільшити… Головний інженер каже: скорочуйте на годину випал. А дехто й на дві години вимагає… А яка піде цегла — плювати! Треба більше цегли, ще більше, давай і давай… А той кирпич через кілька років розсиплеться, має ж віки стояти. До революції, ще за Петра, кам’яні палаци зводили, й височіти їм вічно. А з нашої цегли тільки клозети складати. Кажу інженерові: нові пічки для випалу будуйте, а він мені: ти що, проти народу? Ну, що скажеш? З нашої цегли новий корпус на "Ленкузні" ставлять, от посиплеться, подивимося, хто проти народу!

Іван непомітно зітхнув: хоч розмова по суті й ворожа, та, здається, цей тип має рацію. Справді, недопалена цегла довго не простоїть. Для чого ж гнати її? Якщо розібратися, ворог той, хто випускає погану продукцію. їх і треба хапати за петельки, виводити на чисту воду…

Проте для чого?

Партія сказала: стахановський рух! А партія не може помилятися. Та партія, членом якої є він, Іван Сокирко. Бо він і вступив до неї, щоб стати безпомилковим. Якщо ні — навіщо партія та комсомол? Зайві клопоти, не кажучи вже про членські внески. Іван не зізнавався в цьому навіть сам собі, але знав, що за партію слід триматися, поки це вигідно. Для чого ж лізти до неї без користі? От Онищенко вступив ще до революції, випхався аж до заступника наркома, та, слава богу, настали інші часи. Скільки їх ще лишилося — із старої гвардії? Скоро не буде зовсім, і правильно. Бо товариш Сталін знає: вони нестійкі, думають, що хочуть, і тягнуть у різні боки. А вождеві потрібна партія слухняна: він — партія, він уособлює її, він наближає відданих, висуває і піклується про них — поки це триватиме, слід бути в перших рядах…

Сокирко поворушився, влаштовуючись зручніше, але ледь-ледь, аби не насторожити рибалок. їхня розмова зацікавила його. Однак замовкли. Іван непомітно зиркнув — миють рибу в Дніпрі, а казан уже парує, і юшка буде готова за кілька хвилин. Захотілося також посидіти біля вогнища, поласувати, обпалюючись, гарячою смачною юшкою, потеревенити з цими бовдурами — отак, ні на кого не озираючись, про все, що завгодно, про життя.

Однак чому вони бовдури? Видно одразу: робітники, звичайні трудяги, можливо, воювали за революцію…

Народ!

— Ні. Товариш Сталін — от хто народ. Він на чолі народу і уособлює його.

Іван раптом подумав: а якщо б не було товариша Сталіна? Але ця думка не засмутила. Не було б Сталіна, знайшовся б хтось інший. Якщо б переміг Троцький, молилися б і Левові Давидовичу. Не все одно кому кланятися й кому співати осанну? Сьогодні Сталін, завтра Молотов.

Однак про що він насмілився навіть подумати? Сокирко відчув, як жах торкнувся його серця. Як добре, що ніхто не може прочитати думки. Що б сталося, коли б Кушнір дізнався, що Сокирко, хоч і подумки, порівняв самого товариша Сталіна з Іудушкою-Троцьким?

Іван посміхнувся ще сонячніше. А він сміє. Більше того, він згодний з цими двома рибалками, які щойно паплюжили стахановців. Та й хіба можна не погодитися з ними?

Проте одна справа погоджуватися подумки, інша — провадити лінію. Написав би хтось на них заяву, й привели б їх до нього! П’ять років, і хай дякують, що дешево обійшлося…

Та біс з ними, рибалками, хай живуть, милостиво дозволив Сокирко. Комусь же треба стояти за верстатом чи випалювати цеглу. Нехай погану, браковану, зрештою, це не дуже відіб’ється на загальній побудові комунізму.

Подумавши так, Сокирко підвівся, посміхнувся рибалкам і попростував до дядька Кирюші: сонце схилялося до обрію, і от-от почне клювати.

14

За вікном світилося, і Ольга постукала обережно, пучками. Фіранка затремтіла, вікно відчинилося, і Сокирко перегнувся через підвіконня.

— Ольго? Ти, Ольго?..

— Відчини.

— Зараз…

Іван метнувся до дверей, відчинив, як був, у майці, галіфе та повстяних туфлях. Стояв на порозі й дивився збентежено.

— Кого-кого, а тебе не чекав, Олю…

— Можна зайти?

Сокирко відступив, і Ольга обминула його, відчувши запах міцного чоловічого одеколону. Пройшла вузьким коридорчиком до кімнати, сподівалася побачити властивий чоловікам бедлам, та в Івановій кімнаті було чисто, нічого не розкидано, тільки гімнастерка з пасом та портупеєю висіла на спинці стільця. Ліжко заправлене товстою вовняною ковдрою, біля цератового дивана на стільці настільна лампа із скляним зеленим абажуром, під нею розкрита книга.

— Вибач, — сказала Ольга, повернувшись спиною до лампи. Затулила світло, й виразу Іванового обличчя не побачила. — Вибач за вторгнення, та не мала іншого виходу.

— Нічого, — промимрив Іван, — я радий… — Потягнувся до гімнастерки. — Тільки одягнуся…

Ольга відвернулася, спиною відчуваючи напружений Іванів погляд. Нарешті шарудіння позаду затихло і Іван сказав:

— Сідай, Олю, я справді радий бачити тебе.

Тепер він стояв за крок від неї — високий, на голову вищий, у гімнастерці, але не підперезаний, і це надавало Сокиркові якоїсь домашності. Він подав Ользі стілець, й сам улаштувався на дивані, поклавши ногу на ногу.

Ольга сіла на краєчок стільця, запитала невпевнено:

— Не здогадуєшся, Іване, що привело мене сюди?

— Здогадуюсь.

— За що арештували Антона?

Сокирко подумав і вирішив сказати правду:

— Під час арешту батька Антон повівся виклично й припустився ворожих висловлювань.

— Хіба не ясно: людина у відчаї. Арештовують батька, от нерви й не витримали…

— Не витримали, — погодився Іван. — Але ж людям, які провадили операцію, це не поясниш.

— Невже їм незрозуміло?

— Є доповідна члена групи: в ній наводяться такі Антонові слова, за які по голівці не гладять.

— Що ж буде?

Сокирко розвів руки.

— Хіба я знаю?

— І все ж?

— Особлива нарада вирішуватиме.

— Невже дійде то трибуналу?

— Я не бог.

— І не можна нічого вчинити? Ти не хочеш поручитися за Антона? Адже добре знаєш його.

— Кажу: я не бог.

— Іване, він так гарно ставиться до тебе! А як написав! Усю душу вклав…

"Отут і заковика… — ледь не вирвалося в Сокирка… — Коли б не писав, ще могли б домовитися. А так…"

Раптом несподівана думка прийшла в голову, і Сокирко уважно подивився на Ольгу. Дівчина все ж краща за Розалію: очі сині, обличчя чисте, і випромінює Ольга цноту. А Розині обійми вже встигли набриднути, до того ж Розалія все одно

нікуди не дінеться, завтра вранці повернеться, поїхала з батьком до Житомира запрошувати родичів на весілля.

Сокирко ще раз обмацав Ольгу поглядом і сказав:

— Правда, коли ті оперативники, які арештовували Онищенка, не будуть такими категоричними…

Раптом Ольга сповзла зі стільця й опустилася перед Сокирком на коліна.

— Прошу тебе, побалакай з ними, Іване.

— Важко.

— І все ж?..

Тепер дівчина мало не притулилася до нього, Сокирко взяв Ольгу за підборіддя, задер голову, зблизька зазирнув у вічі, погладив по щоці, відчувши, яка в неї оксамитова шкіра.

"Зрештою, — подумав, — я все можу, й заради такої дівчини…"

Губи в нього враз зашерхли й ледь витиснув з себе:

— Не знаю…

— Врятуй його, Іване!

Сокирко ще раз провів долонею по Ольжиній щоці.

— Спробую… — Він нахилився і притулився до її вуст, та Ольга відразу одсахнулася.

— Що ти, Ваню!..

Сокирко не випустив її руки, притягнув до себе.

— Я люблю тебе!

— Що ти, Ваню… — повторила розгублено. — У мене ж Антон…

— Нема Антона… І не буде! — Іван притягнув до себе дівчину. — Лишайся зі мною…

Ольжині руки нараз зробилися сильними й жорсткими. Відштовхнула Івана, стала посеред кімнати, гнівно зблискуючи очима.

— Ніколи!

Сокирко повільно підвівся. Дивився на Ольгу — у простій маркізетовій кофті, старій спідниці, розтоптаних парусинових туфлях вона все ж здавалася красунею.

— Олю, — сказав щиро, бо сам зараз вірив у мовлене, — я тільки побачив тебе, одразу закохався.

Ольга згадала напружений і колючий Іванів погляд на кухні в Онищенків — може, й справді не бреше? Але що їй до того? Ще відчувала доторк його губів — він палив, і хотілося витерти губи. Так і вчинила: обтерла тильним боком долоні й сказала:

— А я гадала: ти — справжній…

— Хто ж я?

— А ніщо… — махнула рукою. — Як ти зміг? Я ж прийшла до тебе з відкритою душею, я вірила в тебе!

— Олю, ти справді подобаєшся мені.

— А казав щойно: кохаєш!

— Кохаю, не лови на слові.

— А я кохаю іншого.

— Забудь! — мовив Сокирко жорстко.

Ольга затулила обличчя долонями. Боже мій, що ж вона вчинила! Хотіла допомогти Антонові, а нашкодила. Тепер цей Сокирко зробить усе, щоб Антона не випустили.

— Іване, але ж ти сам сказав: можна побалакати з людьми, й вони не топитимуть Антона.

— Усе залежить од тебе…

— Як це?

— Від тебе… — повторив Сокирко й виразно зиркнув на Ольгу.

Нараз згадав, як вигнала його Розалія і як сама прибігла того ж вечора. Усі жінки однакові, і Ольга неодмінно аабуде свого Антона. Важливо, щоб вона залишилась у ньо-

го, це справедлива платня за послугу, так, треба, щоб залишилась, а далі буде видно. Він хоче її сьогодні, зараз, негайно, і всі способи примусити її виправдані. Можна наобіцяти все, що завгодно, потім Ольга сама не захоче Антона, покохає його, Івана, лишиться з ним.

А як же з Розою?

А-а, біс з нею, відкинув думку, все якось уладнається…

Головне, щоб Ольга лишилася…

Ольга подивилась на Івана з жахом.

— Ти пропонуєш мені?..

— Якщо ти залишишся в мене, я докладу всіх зусиль, щоб врятувати Антона.

— Тобто купуєш мене?

— Для чого ж так грубо?

Ольга позадкувала до дверей, та зупинилася.

А якщо лишитися? Коли вона піде, Антонові справді кінець. Як сказав цей Сокирко? Антон припустився ворожих висловлювань, отже, йому загрожує трибунал. Дадуть десять років чи більше… Десять років нерозумному хдопчиськові, який

намагався захистити батька! Десять років за нізащо, а може, більше? Десять довгих-довгих, безнадійних років. Якщо Антон витримає, а може й загинути, він такий гарячий, неприборканий...

Якщо ж лишитися?

Знову відчула на губах обпік від Сокиркового поцілунку, Ні! Хіба можна такою ціною?

Але ж Антон роками поневірятиметься в таборах. Хіба вона не віддала б заради нього життя? Ні на секунду не задумалася б, вирішила Ольга. Пішла б на смерть — це, певно, легше, ніж до Іванових обіймів.

— Ти знаєш, хто ти? — підвела на Сокирка очі, сповнені ненависті.

— Скажи.

— Падлюка. І це для тебе ще ніжне слово.

— У тобі говорить відчай.

"А може, справді... — подумала Ольга. — Може, він і справді кохає мене? І варто мені тільки зважитися..."

Ні, ніколи! Це все одно що зважитися на самогубство. Одначе піти з життя легше... Он у Іване на стільці пас з кобурою — вихопити пістолет, натиснути на гашетку — і кінець усьому..."

Ольга мимовільно ступила крок до стільця, та одразу схаменулася: раптом Антона все ж випустять… Адже невинний, хіба нема серед енкаведистів людини, яка збагне це? Не всі ж подібні до Сокирка!

Підвела на Івана невидющий погляд. Стоїть, схрестивши руки на грудях, дивиться впевнено, наче уособлює владу, закон і навіть життя.

А що? Від нього таки залежить Антонове життя, а отже і її. І всі там, у НКВС, мабуть, зліплені з одного тіста. Сокиркового. Але ж прийнято нову Конституцію, і в ній проголошено, що радянська людина має всі права.

Можливо, Антона все ж випустять?

Ольга подивилася просто у вічі Сокиркові й прочитала у них відповідь.

А не картатиме вона себе все останнє життя за те, що не врятувала Антона? Чи зможе спокійно спати, знаючи, що він поневіряється у таборах?

Якщо ж стиснути серце?

Ольга відчула, як справді припиняє битися в неї серце, притулила навіть долоні до грудей— настільки реальним було це відчуття.

Точно, кам’яніє, і вся вона одразу закрижаніла.

"Так, — вирішила, — це в мене єдиний шанс, і будь що буде… Ніхто не знатиме, лише я носитиму тягар на серці, але ж воно однаково скам’яніло."

Раптом Ольга ступила на середину кімнати й почала розстібати гудзики на кофті. Розстібала й дивилась у вічі Сокиркові — не відводила очей, пучки машинально бігали по гудзиках, а вона намагалася збагнути, що думає зараз Іван.

І Сокирко не відводив очей. Вони були темні й незрозумілі — Ользі здалося: такі ж колючі, як колись, та одразу усвідомила, що помилилася. Таких очей ще не бачила. Мертві, подумала, ні, не мертві, кам’яні, такими невидющими очима дивляться бронзові пам’ятники.

Іван стояв нерухомо. Ольга скинула кофту, потім спідницю, їй все було однаково, не відчувала ні сорому, ні жаху, не відчувала й власного тіла. Переступила через сорочку, лишилася зовсім без нічого.

І тоді Сокирко потягнувся до неї. Ольга позадкувала, та Іван схопив її за руку, притягнув до себе, підняв, мов невагому, й кинув на диван. Нахилився й вимкнув лампу…

15

Сокирко спросоння солодко сопів, а Ольга, стиснувши скроні долонями, сиділа у кутку на табуреті. За вікном розвиднялось. Ольга навшпиньки обійшла стіл, знайшла туфлі, взулася. Ручка дверей заскрипіла, й Сокирко раптом прокинувся. Ольга притиснулася до одвірка, хотіла закритися портьєрою, та Сокирко помітив її.

— Куди ти?

— Йду…

— Вертайся краще до мене!

— Ні.

Іван сів у ліжку.

— Тільки розвиднюється, куди підеш?

— Коли випустиш Антона?

— Здався тобі Антон…

— Питаю: коли?

— Не хвилюйся, все буде гаразд.

— Завтра?

— Ну, якщо не завтра, то через день-два…

— Прощавай.

Грюкнули двері, Іван зіскочив з дивана, пролопотів до передпокою, намагаючись хоч там затримати Ольгу, та не встиг, а в самих трусах бігти двором не випадало. Хоч тільки розвиднюється, та хтось може й побачити: ото було б сміху — голий капітан держбезпеки вночі за дівкою ганявся…

"Нічого, — вирішив Сокирко, — тепер нікуди не дінеться, сама прибіжить…"

Замкнув двері й пішов досипати.

А Ольга, вискочивши на вулицю, на мить зупинилася. Куди податися? Праворуч Московська, ліворуч Суворова, трамваї ще не ходять, а пішки додому на Брест-Литовський далеко…

А якщо Сокирко доганятиме?

Лише від думки про це стало лячно, і Ольга швидко побігла ліворуч — за пам’ятником Пушкіну парк, за ним дніпрові схили, там сам чорт нікого не знайде.

На розі Суворова зупинилася, перевівши дихання: ніхто не переслідував її, і Ольга, трохи заспокоївшись, швидко попрямувала до парку. Зупинилася над кручею — сперлася спиною на шерехатий стовбур липи, застигла, нараз відчувши безмежжя дніпрового простору. Захотілося плакати, сльози зволожили очі: вона сама, наче одинока птаха над широчінню, небо за Дніпром уже почервоніло, зараз перший промінь визирне з-за обрію, а Антон не побачить цю дивовижну красу…

Ольга притулилася щокою до стовбура й заплакала. Антон, певно, сам у камері, в кам’яному мішку й бачить ще темне небо крізь грати. Коханий Антон і його батько — справжні, надійні чоловіки, чесні й віддані — то чому ж у в’язниці?

Чому?

Ольга захлинулася від сліз, може, уперше в житті збагнувши, яка важка несправедливість. Потім згадала Сокирка, його обійми, важке дихання й відчула, що шкіра в неї досі пече від Іванових доторків.

І тоді Ольга подалася до дерев’яних сходів, що вели до Ланцюгового мосту. Збігла до Дніпра, нижче мосту берег був піщаний, правда, неподалік стояли плоти, та Ольга, вибравши

зручне безлюдне місце, швидко роздягнулася й по горло залізла в річку. Холодна вода обпалила її, та одразу полегшало, й дівчина стояла довго й непорушно…

Потім Ольга вийшла з води й сіла на грубу соснову колоду, яку плотарі викотили на берег. Гадала, прийде очищення, та надії не справдилися, і Ольга збагнула, що, мабуть, ніколи не зможе забути цю ніч.

Але ж, вирішила, може, забудеться, коли вийде Антон? Адже кажуть: час лікує всі рани. Вона сповідається Антонові, й він відпустить їй цей гріх. Бо Антон розумний і милосердний…

Дурепа, подумала одразу, яка ж ти дурепа! Хочеш убити коханого? Поранити на все життя? Антон ніколи не простить Сокиркові, він уб’є його й знову опиниться за гратами. Якщо навіть не дійде до цього, травма лишиться на все життя, і вона сама поранить коханого.

"Ні, — хруснула суглобами сплетених пальців, — ні й ще раз ні, хоч і нема в них з Антоном жодних таємниць, хоч і розчахнуті їхні душі одна до одної, вона не має права відкритися Антонові й сама нестиме цей тягар".

Як не дивно, а це рішення не гнітило Ольгу, навпаки, додавало сил.

"Так сталося, — подумала, — я брудна й погана, я паскуда, я сама віддалася цьому мерзенному типу, так, сама, бо ніхто не примушував, але це горе носитиму лише я, і ділити його з коханим щонайменше підлота. Але ж скоро, дуже скоро, може, завтра чи післязавтра побачимося з Антоном. Він зможе зазирнути мені у вічі й вичитати з них усе, проте очі мої мають бути чистими, й це буде моя єдина брехня. Ми поїдемо з

Антоном у село, тепер йому не працювати в газеті, подамося кудись на Полісся, у глухе село, де ліси довкруж, житимемо над незайманою річечкою чи озером — і це буде щастя…"

Ольга повільно одягнулась і пішла до мосту. Знала, що згадка про нинішню ніч вічно мучитиме її і затьмарюватиме їхнє щастя, але ж була упевнена, що знайде в собі сили, аби винести цей тягар.

16

У двері подзвонили, потім ще раз. Сокирко підсвідомо розумів, що хтось добивається до нього, та все ще не розплющував очі. Вже не спав, але й ще не прокинувся. Перед очима стояв сон, який щойно наснився йому. Сон дивний і, як здавалося, пророчий.

А наснився Сокиркові товариш Сталін. Він сидів у центрі довгого столу й загадково посміхався у вуса. Перед ним стояли пляшки з грузинським вином, Іван бачив їх настільки виразно, що міг прочитати наліпки: "Хванчкара", "Кіндзмараулі", "Мукузані". Праворуч від товариша Сталіна сиділи Ворошилов і Будьонний, ліворуч — Молотов, Каганович та Калінін. І ще якісь дрібніші вожді, їх Іван не запам’ятав.

Сокирко подумав, що він уже десь бачив подібну картину. Напружив пам’ять і згадав. Такий самий довгий стіл, тільки посеред його не вино й фрукти, а глечик з водою і хліб. І сидить не товариш Сталін а Ісус Христос. Поруч з ним не вожді, а апостоли, і картина називається "Тайна вечеря".

Але й тепер тайна вечеря. Товариш Сталін наливає собі повний кришталевий фужер червоного вина і п’є з

задоволенням. Потім обводить своїх соратників проникливими очима й каже:

"Ми зібралися на цю тайну вечерю, щоб вирішити, як остаточно викорінити скверну в нашій неосяжній соціалістичній країні. — Товариш Сталін повільно розпалює люльку, оглядаючи всіх, та вожді мовчать, обожнювально дивлячись на нього. А Йосиф Віссаріонович веде далі: — Бо згідно з моїм ученням в міру просування країни до соціалізму класова боротьба гострішає. Тобто вороги підводять голови й чинять нам шалений опір".

Товариш Сталін зробив паузу й відсьорбнув вина. І тоді підвів руку товариш Ворошилов. Зовсім як школяр за партою.

"Кажи, Клименте", — дозволив товариш Сталін.

"Мало розстрілюємо", — сказав товариш Ворошилов.

Усі вожді загули схвально, а товариш Молотов мовив жорстко:

"Треба встановити державний план по розстрілах і арештах. Бо що ж виходить? Країна наша планова, заводам, фабрикам та колгоспам план доводимо, також усім наркоматам, чого ж робимо виняток для НКВС?"

І знову всі вожді загули схвально, а товариш Сталін затягнувся ароматним димом, підвів люльку в руці, і всі, як по команді, замовкли.

"Правильну думку висловив товариш Молотов, — сказав Йосиф Віссаріонович і зробив паузу. Усі вожді поштиво й очікувально дивилися на нього. І тоді Йосиф Віссаріонович

мовив вагомо: — Ми доведемо план до НКВС. Але є думка, щоб Наркомат виконав його достроково. П’ятирічки за три — чотири роки виконуємо, чого ж тут зволікати?"

Товариш Сталін знову обвів вождів мудрим поглядом, і тоді підвів руку товариш Каганович.

"Є пропозиція різко збільшити виробництво колючого дроту, — сказав. — Щоб надійно огородити всі наші радянські табори. А також зобов’язати належні відомства подвоїти виробництво електроенергії. Через увесь колючий дріт пропустимо електрику, й сидітимуть нерозстріляні вороги народу надійно й комфортабельно. Бо сказано: комунізм є Радянська влада плюс суцільна електрифікація колючого дроту".

Товариш Сталін схвально нахилив голову, і всі вожді зааплодували.

І тоді товариш Сталін раптом поклав люльку на стіл і вкотре вже обвів вождів мудрим проникливим поглядом. Мовив роздумливо, наче розв’язував питання для самого себе:

"А чи нема тут ворогів народу? Серед вас?"

Усі вожді одразу якось поменшали, змарніли, почали ховатися один за одного.

А товариш Сталін посміхнувся лукаво й сказав:

"Добре, я пожартував. Поки що. Бо я все бачу й все знаю, і нічого не можна приховати від мене. Навіть думки..."

Від цих слів у вождів витягнулися обличчя, і Сокирко зрозумів, що не всі кажуть те, що думають, він хотів підказати це товаришеві Сталіну, проте не наважився.

А Йосиф Віссаріонович налив собі вина, зробив знак, щоб усі наповнили фужери, й мовив:

"Продовжуємо нашу тайну вечерю. Вона історична, як усе, що ми вчиняємо, і наші нащадки складатимуть про неї легенди".

Хтось із дрібних вождів заскочив:

"Я завтра ж накажу найкращому радянському художнику втілити нашу тайну вечерю у фарбах. І ця картина буде значно краща за намальовану колись Леонардо. І називатиметься вона "Тайна вечеря великого вождя усіх часів і народів".

Видно, товаришеві Сталіну ця ідея сподобалася, бо всміхнувся поблажливо й сказав:

"Коли намалює, принесеш картину до мене. Для затвердження. І ми відзначимо її Сталінською премією".

"Правильно, — підтакнув Молотов, — і репродукцію з цієї картини нехай повісять усі радянські люди в своїх квартирах".

"Точно, — підтримав хтось із дрібних вождів, — це тобі не якийсь Леонардо да Вінчі, який не мав Сталінської премії".

"А тепер вип’ємо за те, щоб ми виконали п’ятирічку по розстрілах за три роки!" — товариш Сталін підняв фужер, і всі почали цокатися.

Пролунав ще дзвінок, Сокиркові не хотілося розлучатися з таким дивовижним і пророчим сном, та все ж прокинувся. Розплющив очі, скинув ковдру. І кого це чорти принесли? Неділя, щоправда, в їхній установі і в неділю нема спокою, та він домовився вчора з Кушніром, що з явиться лише у другій половині дня — хотілося нарешті відіспатися, потім мав відвідати Дорфманів, побалакати про наступне весілля.

Дорфмани повернулися вчора вранці, але він так і не вибрав часу, щоб зазирнути до Розалії. Чесно кажучи, й не хотілося. Ніяк не міг забути Ольгу. Тої ночі він на хвилину увімкнув світло й побачив, що Ольга дивиться на нього якось дивно: чи то злякано, чи то відчужено. Нічого, подумав, звикне — він поцілував її в плече, дівчина не відсахнулася, і це було гарною ознакою. Іван сказав, щоб завітала через два-три дні, тоді вже будуть відомості про Антона, він пообіцяв, що Антона звільнять, принаймні він вживе для цього всіх заходів, точно знаючи, що вчинить навпаки. І саме сьогодні мав провести перший допит Онищенкового сина.

Подзвонили ще раз, Іван натягнув галіфе й футболку, пішов відчиняти. Сподівався побачити посильного з Наркомату, та на ганку стояв чоловік у бавовняному пожмаканому піджаку й насунутій на брови засмальцьованій кепці. Сокирко зміряв його з ніг до голови зневажливим поглядом — якийсь алкаш переплутав адресу… Але чоловік торкнувся пучками козирка й запитав:

— Іване Макаровичу?

— Так.

— Товариш Сокирко?

— Хто ви й що потрібно?

— Дозвольте увійти.

— Нема в мене часу.

— Вибачте, та я з редакції… — Чоловік назвав газету, в якій був надрукований Антонів нарис.

— Ну й що?

— Для з’ясування деяких деталей.

Сокирко знизав плечима, та відступив. Чоловік зняв кепку, пропхався просто в кімнату й, не чекаючи запрошення, всівся на табурет. Іван залишився стояти біля дверей, дивлячись очікувально й всім своїм виглядом показуючи, що не має часу для пустопорожніх розмов. Але й чоловік не поспішав: поклав кепку на коліна, розгладив її долонею і лише потому сказав:

— Негарна історія вийшла. Іване Макаровичу. Людина про вас нарис у газету пише, а ви її заарештовуєте.

— Ваші документи? — владно простягнув руку Сокирко.

Однак чоловік ніяк не зреагував на цю вимогу. Навпаки, скрушно покрутив головою і зауважив:

— Не з цього починаєте.

— Сам знаю, з чого!

— Звичайно, ви людина при владі й можете притискати трудящих, проте сьогодні не той варіант.

— Зараз я викличу міліцію, вас затримають, тоді й подивимось на варіанти…

— Ви не вчините так.

— Чому?

— Бо це вам невигідно. Та й міліція далеко.

— Усього три квартали — хтось із хлопчаків збігає.

— Поки хлопчина бігтиме, поки наша рідна міліція розкачуватиметься, ми й погомонимо. Та для вас краще без міліції.

— А вам нахабства не позичати…

— Помиляєтеся, шановний, не нахабства, а впевненості.

— У чому?

— У тому, що розмова зацікавить вас.

Сокирко підсунув собі стілець, умостився навпроти пришельця. Поява цього типа у кепці стривожила його, особливо згадка про Антонів нарис. Звичайно, викликати міліцію він не збирався, просто лякав непрошеного гостя. Однак його треба вислухати — без діла з редакції, та ще й в неділю, не прийдуть. Крім того, цей тип не схожий на газетяра: пом’ятий бавовняний піджак, стара кепка…

— Добре, — погодився Сокирко, — я вас слухаю.

— Річ у тім, Іване Макаровичу, що ми потребуємо нашої допомоги.

— Хто це — ми?

— Організація, яка стоїть на дещо іншій, ніж ви, платформі.

— Прошу ясніше.

Чоловік зітхнув і засунув руку в кишеню піджака.

— Гадав, що ви розумніший…

Сокирко почав повільно підводитися. Невже? Невже він нарешті бачить справжнього ворога, який до того ж не криється? Зрадника чи шпигуна, а втім, яке це має значення — головне, ворог, і його слід негайно затримати.

Іван озирнувся, шукаючи пас з кобурою, та чоловік мовив різко й владно:

— Сядьте, Сокирко, браунінг вам не знадобиться. У мене в кишені пістолет, і я за потреби зумію вистрілити раніше.

"Влип, — подумав Сокирко, — і це ж треба — так безглуздо…"

Сів, спершись на спинку стільця, напружився, готовий за слушної нагоди кинутися на непроханого гостя.

А той сказав:

— Називайте мене Андрієм Андрійовичем. Бодун Андрій Андрійович. Так буде зручніше.

— Що ж, слухаю вас, Андрію Андрійовичу.

— Ну, тепер зовсім добре… — Чоловік не витягнув руку з кишені. — Отже, я пропоную вам співробітництво.

— Однак ви щойно сказали, що дотримуєтеся інших поглядів. Платформа в радянських людей одна — будівництво комунізму. Хто проти, той ворог. Я комуніст, і з ворогами не тільки співробітничати, й розмовляти не хочу, не маю права. Слухаю вас лише тому, що присилували.

— Я з задоволенням вислухав ваш монолог, Іване Макаровичу, — ні на мить не стушувався чоловік. — Проте залиште красиві слова про ідейність та відданість для чергових партзборів чи якогось мітингу.

— Як ви смієте!

— Смію, і ви зараз зрозумієте чому. У вас просто нема іншого виходу, ніж працювати на нас. Уявіть собі таке: у союзний Наркомат внутрішніх справ надходить повідомлення про те, що капітан держбезпеки Сокирко тісно зв’язаний з запеклим ворогом народу колишнім заступником наркома Онищенком, а син Онищенка, переслідуючи свої ворожі й шпигунські інтереси, написав про Сокирка в газету статтю. Щоб прославити свого підручного, просунути по службі. Чи не так, Сокирко? Чи не одержали ви завдяки протекції ворога народу знгьня капітана? Подумайте, якою буде реакція керівництва союзного Наркомату на такий лист! Власне, й розслідувати нема чого: вас просто розстріляють, Іване Макаровичу.

"Розстріляють, — помертвішав Сокирко, — розстріляють одразу. Ще й звинуватять у тому, що взяв на себе справу обох Онищенків — аби замазати власні зв’язки з ворогами народу".

В очах потемнішало від ляку, та Іван одразу зумів оговтатися й запитав:

— Гадаєте, усе так просто? Ніхто не повірить вам, я прийшов до НКВС з комсомолу, чистий, мов скло, жодної плямки в біографії.

— І не з такими чистими біографіями розстрілювали, Сокирко, і ви це знаєте краще за мене.

"Знаю, — подумки погодився Іван, — навіть дуже добре знаю. І єдиний мій вихід..."

Він напружився, мов заведена пружина, відштовхнувшись від спинки стільця, впав на підлогу й ногою вибив табурет з-під пришельця. Той заточився, Сокирко вдарив його кулаком у підборіддя, навалився, та чоловік, який назвався Бодуном, вислизнув з-під нього, схопив табурет за ніжку, розмахнувся, але не вдарив. Кинув табурет на підлогу, підвів голі руки, мовив:

— Я пожартував, Сокирко, зброї не маю...

Іван кинувся до кобури, почав розстібати її, та Бодун сказав таке, що Сокирко кинув пас з кобурою на місце.

— Ви можете застрелити мене чи доставити в міліцію, але завтра ж лист, про який я щойно казав, буде де слід.

— Шантажист, — просичав Сокирко люто, — підлий шантажист…

— Отак краще, Іване Макаровичу, обзивайте мене, як хочете, я все стерплю.

— Ви сволота й підлий ворог, я зневажаю вас!

— Приємно чути таке: справді, зараз ми ще вороги, та, сподіваюсь, ненадовго.

— Навічно.

— Що ж, — зітхнув Бодун, — можна люто ненавидіти одне одного, але співробітничати.

— Вам не вдасться!..

— Досить, — раптом підвищив голос Бодун, — досить емоцій, Сокирко, бо ми й так уже витратили багато часу. Беріть папір і пишіть…

— Чи не забагато хочете?

— Не комизьтеся, Сокирко, ви ж уже знаєте, що програли.

"Так, програв", — безнадійно резюмував Іван. Узяв зі столу аркуш паперу, та раптом знайшов вихід:

— Не маю вдома чорнила й ручки… — Хоч чорнильниця й ручка із сталевим пером "рондо" зберігалися за книжками на етажерці.

Бодун дістав з внутрішньої кишені піджака автоматичну ручку. Такі тільки почали з’являтися в Києві, Сокирко мав на роботі подібну, перо тонке, а головне, не треба весь час умочувати в чорнильницю.

"Пелікан", — прочитав Іван на ковпачку з золотим окрайцем. Відкрутив ковпачок і побачив золоте перо — шикарна ручка й коштує недешево.

А Бодун підняв з підлоги табурет, яким хотів проломити Сокиркові голову, сів, спершись ліктями на стіл, і почав диктувати:

"Я, Сокирко Іван Макарович, добровільно зобов’язуюсь з нинішнього дня працювати на військову розвідку німецького генерального штабу абвер…

Іван спіткнувся на останньому слові, підвів очі на Бодуна. Поклав ручку й сказав:

— Далі не писатиму.

— Чому?

— У нас кажуть: утікав перед вовком, та впав на ведмедя. Не сьогодні-завтра наша контррозвідка вийде на мене чи на вас, то краще нехай мене розстріляють чистого.

— Погано думаєте, Сокирко!

— Ні, Андрію Андрійовичу, чи як там вас? Ви ще не стикалися з нашою контррозвідкою, однаково вашу карту поб’ють.

— Тому й не стикався, що ваші бовдури не туди дивляться, — посміхнувся Бодун. — Знаєте, скільки я вже в Києві? То не панікуйте, Сокирко, краще обговоримо умови, на яких працюватимемо.

— Що вимагається від мене?

— Така розмова мені вже подобається. Нічого особливого. Треба сумлінно виконувати ваші службові обов’язки, викривати якнайбільше ворогів народу, особливо серед військових. Кожен сигнал про червоного командира від комполку й вище не повинен лягти під сукно. У Москві заарештовані й розстріляні маршал Тухачевський та кілька командармів. Тут, на Україні, рибка менша, але і її вистачає.

Сокирко посміхнувся самими губами.

— Вчора органи державної безпеки заарештували командарма третього рангу Вовченка.

— Невже? — Бодун аж перехилився через стіл. — Чудова новина! І що йому інкримінують?

— Зв’язки з іноземною розвідкою.

— Розстріляють… — потер руки Бодун. — Дяка богові, цей Вовченко є в моєму списку.

— Навіщо це вам? — здивувався Сокирко. — Брати участь у нашій же боротьбі з ворогами?

— Ми не закінчили писати, Іване Макаровичу. На чому зупинилися? На абвері? Далі… "Зобов’язуюсь сумлінно виконувати всі завдання моїх шефів". Дата… Підпис… Усе,

Сокирко, розписалися? Золотим пером розписалися, Сокирко, й підпис ваш справді золотий. Можете взяти цю ручку на пам’ять. Такі в Києві поки що не продаються.

Бодун підсунув до себе списаний аркуш, уважно прочитав, склав і заховав до кишені. Дивився, як нервово крутить у пальцях ручку Сокирко, тонко всміхнувся, дістав заклеєну хрест-навхрест пачку грошей, підсунув йому.

— Тут дві тисячі карбованців. Аванс, Сокирко, але доведеться написати розписку. Я ж кажу: ця ручка воістину золота.

"Гірка пігулка, — подумав Іван, — та, зрештою, не дуже. Цей мерзенний тип вільно швендяє по Києву, ніхто на ньому ока не зупинить, чого ж лякатися мені? А гроші, справді, не пахнуть".

Написав розписку, а пачку заховав за книжки на етажерці поруч з чорнильницею та пером "рондо". Сказав:

— Я вимушений поставити умову…

— Кажіть.

— Триматиму зв’язок лише з вами і якомога рідше.

— Слушно. Я дзвонитиму вам не частіш як два рази на місяць, можливо, ваш телефон прослуховують…

— Ні, — похитав головою Сокирко.

— Не будьте таким самовпевненим, Іване Макаровичу. Я не здивуюсь, якщо прослуховують телефон самого наркома. Так от, розмова буде зовсім невинна. Доповідає Андрій Андрійович… Ви ж працюєте з агентурою? От і добре. Отже, доповідає Андрій Андрійович: сьогодні я був на вулиці, припустимо, Круглоуніверситетській в будинку тринадцять… І далі якась нісенітниця, нічого не варте повідомлення. Ви запам’ятовуєте тільки цифру. Це — дата зустрічі. У цей день о восьмій вечора біля бічного входу на стадіон "Динамо", вгорі у Першотравневому парку. Там є пивний ларьок, чому не поласувати пивом?

— Однак у мене така робота, що у призначену годину не завжди можу вирватися.

— Назвете цифру. Під якимось приводом. Наприклад, скажете: "Подивіться за вісімнадцятим будинком…" Я знатиму: зустріч відбудеться вісімнадцятого.

— Згода.

— Ваш номер телефону?

Сокирко назвав, Бодун не став записувати, тільки повторив, і це сподобалось Іванові. Він не залишав жодних слідів, крім зобов’язання працювати на абвер і розписки на дві тисячі карбованців.

Запитав:

— Сподіваюсь, ці документи, — тицьнув пальцем на внутрішню кишеню Бодунового піджака, — зберігатимуться в надійному місці?

— Сейф на Принц-Альбрехтштрасе вас влаштовує?

— Цілком.

— Ми вміємо працювати, шановний.

— Бачу.

— Я подзвоню на тому тижні. Поп’ємо пивка, і я дам вам адреси двох чи трьох військових, на квартирах яких працівники НКВС знайдуть компрометуючі матеріали на вищих командирів військового округу. Крім того, на ваш відділ до Наркомату надійдуть листи — трудящі повідомлять про ті або інші прорахунки чи злочини командирів. Звичайно, називатимуться прізвища, вказані мною. Ваша справа добитися, щоб на квартирах цих командирів зробили обшуки. Гадаю, й не дуже досвідчені працівники держбезпеки знайдуть підкладені нами матеріали.

— Як це вам вдасться?

— Ну, я вже сам сушитиму цим мізки. Проте це тільки початок, Сокирко. Бажано було б, аби справи цих командирів потрапили до вас.

— Навіщо? Будь-який наш слідчий, маючи такі матеріали, доведе цих жевжиків до трибуналу.

— Двох — трьох, Іване Макаровичу. Тільки двох-трьох, ну, п’ятьох… І лише такий досвідчений слідчий, як Сокирко, після допиту, як ви зволили висловитися, жевжиків здогадається: у штабі округу діє глибоко законспірована група шпигунів і зрадників. Кожен з заарештованих назве ще кілька прізвищ — не мені вас учити, як одержати такі дані. І ось на вашому

рахунку справа, велика справа, про яку писатимуть навіть центральні газети. А хто розкрутив? Капітан держбезпеки Сокирко. Уявляєте, що це таке? Принаймні не дешевий нарис у дешевій газеті…

— Якби я не знав точно, що ви з абверу, — сказав Сокирко, — сприйняв би за найпалкішого радянського патріота.

— У цьому наша сила, — загадково посміхнувся Бодун і зник за дверима, немов розчинився.

А Сокирко простягнувся на дивані й думав: а може, й справді примара? Намацав на етажерці пачку грошей. Дух не міг залишити дві тисячі, а на ці гроші можна придбати гарний цивільний костюм. Так, без цивільного костюма на весіллі не обійтися. Не личить командирові з чотирма шпалами цілуватися з нареченою. Краще костюм темно-синій з шевйоту чи бостону, а може, сірий?

Сокирко ще раз помацав пачку з грішми. І нараз уявив, що за всіх обставин тепер нема вороття.

Шпигун!

Це слово обпекло так, що застогнав од відчаю. Шпигун, і він сам розписався під цим словом…

Сокирко схопив ручку, яка була свідком його ганьби, хотів зламати, розтоптати, та згадав про золоте перо й поклав на місце. Все одно вороття нема, то слід мати якийсь зиск.

Але ж цей Бодун тільки зовні простак. Мабуть, німецький резидент у Києві. За голову такого резидента наша контррозвідка дала б багато.

Сокирко на мить уявив, як він здає німецького резидента держбезпеці. Слава й шана! А якщо піти й справді здати? Пояснити, що не мав іншого виходу, тому й підписав усе, що вимагав резидент, щоб піддурити його, — той загрожував зброєю, і довелося розпочати гру…

Звичайно, йому можуть повірити, і якби не ситуація з Онищенками!..

Хто зна, як поставиться до цього високе начальство. Можуть наказати тихенько прибрати його — не така вже її персона Сокирко, щоб панькатися: завтра не з’явиться їм роботу, ніхто й не поцікавиться, де він…

Раптом Іван згадав Дорфмана. Як старий повчав його, коли треба, переступити через друга. Переступити через усе, щоб було добре лише тобі й твоїм близьким.

Якщо можна переступити через друга, то чому не можна через Батьківщину?

Та й хіба є в нього Батьківщина? Та, заради якої йшли ма смерть такі, як Онищенко?

Сокирко подумав і вирішив: нема сенсу даремно лізти під кулі. Точно, життя дається один раз, і, має рацію Дорфман, слід прожити його з вигодою для себе.

Ця думка заспокоїла — Сокирко поголився і почав збиратися до Розалії: певно, Дорфмани вже зачекалися.

Зранку Євген Прокопович випив міцного чаю і вийшов надвір. Сів на лавиці біля ганку, насолоджуючись сонцем і ситістю. Згадав, як писав учора анонімного листа на артилерійського полковника Друзенка, котрий приймав на "Арсеналі" готову продукцію і перевіряв мало не кожну гармату. Либонь, заберуть дорогого полковника на тому тижні, умиротворено подумав Євген Прокопович. Сьогодні неділя і навіть енкаведисти відпочивають — що ж, також люди, і нехай їм сняться гарні сни. Щоб з новими силами й новою енергією викорчовувати бур’яни на неозорій та пишній ниві.

Як не дивно, а скомпрометувати полковника Друзенка допоміг Євгенові Прокоповичу його сусід дядько Кирюша. Тепер вони щоранку ходили разом на завод і розмовляли протягом п’яти — шести хвилин — за прохідною Кирило повертав до свого цеху, а Євген Прокопович залишався в заводоуправлінні. Дядько Кирюша й розповів, що доводиться працювати на старому свердлильному верстаті, тому не завжди витримується мікронна точність: це, правда, не зле, навіть військові приймальники не звертають увагу, проте йому самому прикро, страждає його робітнича совість, бо звик робити все бездоганно.

Того ж вечора Євген Прокопович повідомив компетентні органи, що подполковник Друзенко свідомо приймає браковану продукцію і цим підриває оборонну могутність країни. Цього листа Євген Прокопович кинув у поштову скриньку вчора увечері, тобто в суботу. Він оцінив голову полковника Друзенка приблизно в тисячу карбованців, котрі треба стягнути з шановного пана Пека. Звичайно, якщо енкаведисти заметуть полковника, у чому Євген Прокопович, власне, й не сумнівався.

"Мій другий червоний полковник, — мало не з ніжністю подумав він, підставивши обличчя гарячим сонячним променям. — Орлов, Друзенко — хто наступний? Якщо за

кожного одержувати по тисячі?.. Зовсім непогано, правда, коли розібратися, копійки… Той Друзенко, кажуть, був на заводі страховищем, його боявся сам директор, і арсенальські гармати стріляли бездоганно. Нічого, — злостиво посміхнувся Євген Прокопович, — замість Друзенка призначать якогось вчорашнього лейтенанта, який розуміється на техніці, як я в астрономії. Той лейтенант прийматиме брак, і снаряди, випущені з нових арсенальських гармат, не завжди влучатимуть у ціль. І все це за якусь тисячу карбованців, — подумав також. — Фашистський рейх має кланятися мені в ноги".

Євген Прокопович потягнувся так, що затріщали суглоби. Справа Друзенка — тільки початок. Основне тепер прибрати головного інженера Лебединського та ще кількох спеціалістів. Відтяти заводові голову. Ось тоді можна зітхнути спокійно. Що таке сучасне підприємство без кваліфікованих інженерів? А нічого, болото, ковбаня з жабами, які тільки й вміють кумкати. Не працювати, а саме кумкати, базікати, приймати зобов’язання, виконувати й перевиконувати — що ж, це і є справжній соціалізм. Поки інженер Лебединський із своїми помічниками рубатимуть ліс на неосяжних сибірських просторах або прокладатимуть колимську трасу, новоспечені начальники цехів провалять план або виготовлятимуть неякісну продукцію, тобто погані, недосконалі гармати…

"А хто? — звеселився Євген Прокопович. — Хто спричинився до цього, хто, так би мовити, першоджерело? Навіть подумати лячно… Сам вождь і вчитель товариш Сталін, бо саме він, так, саме товариш Сталін, великий і мудрий, почав рубати сучок, на якому сидить сам…"

У Євгена Прокоповича радісно тенькнуло серце.

"Хай живе товариш Сталін! — прошепотів, бо цієї миті щиро думав саме так. — Хай живе й благоденствує разом з товаришем Єжовим. Хай будують колимські табори, хай бешкетує і безчинствує енкаведе, бо скоро саме там, за колючим дротом, опиняться найкращі й найрозумніші…"

Від цієї думки зробилося зовсім гарно. Євген Прокопович влаштувався зручніше, спершись на спинку лавки, й зібрався трохи подрімати, та хтось став перед ним, і Євген Прокопович невдоволено розплющив очі. Розсердився: йому не вистачало тільки дядька Кирюші — затулив сонце, як Александр Македонський Діогенові, стоїть і нахабно посміхається.

"Теж мені новоявлений цар, — подумав із злістю Євген Прокопович, — клятий гегемон, якому начебто належить уся влада! Чого посміхаєшся, буцім і справді стало жити краще й веселіше?"

Проте згадав, як прислужився йому дядько Кирюша і полковником Друзенком, угамував у собі лють і примусив себе усміхнутися дружелюбно.

— Чого розсівся? — запитав дядько Кирюша.

"Яке твоє собаче діло?" — ледь не зірвалося з язика в Євгена Прокоповича, проте відповів чемно:

— Так вихідний… На сонці тепло…

— Пішли на іподром.

— Навіщо?

— Сьогодні рисисті заїзди.

— Ну й що?

— Рубля на "ординар" поставиш, може, п’ятірку виграєш. Новачкам, кажуть, везе.

— А я з державою в азартні ігри не граю.

— Чому?

— Бо держава завжди обшахраїть.

— Ну й дурень. Треба коней знати. Я щонеділі не менше десятки виграю.

"А чому б не піти? — вирішив Євген Прокопович. — І навіть поставити на якусь кобилку? Ну, програю кілька карбованців, то й що? Пеко відшкодує..."

Подумавши так, Євген Прокопович рішуче підвівся.

— Ризикувати то й ризикувати! — заявив самовпевнено. — Пішли, Кириле, ризик — благородне діло...

На іподромі грав духовий оркестр. Власне, більшовики влаштували так, що оркестри грали повсюди: на стадіонах, у парках, по неділях навіть на міських майданах.

"Для підняття ентузіазму, — не без іронії подумав Євген Прокопович. — Якого у трудящих останнім часом значно поменшало. Цікаво, чи грають духові оркестри на Соловках? Певно, грають, бо там нині найкращі музиканти..."

Кирило придбав програму заїздів і почав вивчати. Відмітив олівцем своїх фаворитів і передав папірець Євгенові Прокоповичу.

— У першому заїзді виграє Буян, — сказав Кирило упевнено. — Зараз побачиш його: вороний жеребець — звір! Тут гарантія, і проти Буяна тільки дурень ставитиме. Але ж і виграш нікудишній: руп поставиш, два одержиш. Куш можна зірвати тільки в дублі.

— Що таке дубль? — наївно поцікавився Євген Прокопович.

Дядько Кирюша подивився на нього як на заморське айво.

— Сірість, — махнув рукою, — хіба не знаєш? Це, коли твої коні виграють у двох заїздах підряд. Ставиш трояк, а люди вигравали навіть по п’ятсот. Уловив?

— Уловив, — згідливо кивнув Євген Прокопович. — І від чого залежить розмір виграшу?

— Чим менше поставили на переможця, тим більше грошей. Скажімо, всі визначили Буяна, а ти здуру Румуна. А Румун узяв і обійшов Буяна. За руп в ординарі не менше п’ятнадцяти…

— То я і поставлю на Румуна.

— Дулю одержиш. Румунові Буяна ні в жисть не обставити…

— А раптом?

— Кажу: ні в жисть!

— Добре, — погодився Євген Прокопович, — а в другому заїзді хто переможе?

Дядько Кирюша авторитетно примружився.

— По-моєму, Орлик.

— Й гратимеш дубль? На Буяна та Орлика?

— Можна, тільки виграш буде копійчаний.

— А я що кажу: з державою грати — все одно що з власної кишені гроші викинути.

На іподромне коло почали виїжджати учасники першого заїзду. Буян справді вразив Євгена Прокоповича: довга шия, горда голова, розмашистий крок. Він не промчав повз трибуни — проплив, і пісок вибухав під його могутніми копитами.

"Точно переможе", — згодився з дядьком Кирюшею Євген Прокопович і вирішив поставити на Буяна. Подивився список другого заїзду, око зупинилося на відміченому олівцем Орлику — певно, Кирило має рацію, але ж і виграш буде нікудишній.

А якщо переможе хтось інший?

Під номером п’ятим у другому заїзді було заявлено кобилу під незвичним ім’ям Гулінька, і Євген Прокопович, зважаючи саме на цю незвичність, вирішив поставити в дублі саме на неї. Отже, Буян і Гулінька: Буян виграє точно, Гулінька — під запитанням, певно, як каже дядько Кирюша, — "ні в жисть".

"Ну й біс з ним, програю трояк", — вирішив Євген Прокопович і попрямував до каси купувати квиток.

Буян одразу відірвався од інших рисаків, вже на першому повороті він випереджав сірого в яблуках І рана на цілий корпус і прийшов на фініш з великим відривом.

— Я що казав! — заявив дядько Кирюша. — Буян ще нікому не програвав…

В ординарі виграш справді був мізерний — карбованець, та дядько Кирюша не засмутився.

— У другому заїзді граю на Орлика, — довірчо повідомив Євгену Прокоповичу, — дубль — Буян та Орлик, на цих двох люди ставитимуть, багато не виграєш, не більше десятки, але ж і десятка на дорозі не валяється. Ти на кого поставив?

— На Буяна та Гуліньку.

— Вважай, загубив трояка.

— Губимо й більше.

— Пивка краще попили б.

— На твою десятку й поласуємо.

— Я не проти, — раптом погодився дядько Кирюша, — гуляти, то й гуляти…

В другому заїзді Орлик, як і Буян у першому, одразу вийшов уперед. Білий жеребець з пухнастим довгим хвостом,

розпластаний у повітрі, нісся до перемоги, хижо витягнувши морду й роздуваючи ніздрі. Євгену Прокоповичу здалося, що зараз, як у казці, видихне вогонь, а під копитами спалахнуть блискавки.

Гулінька йшла третьою.

"Програв..." — засумував Євген Прокопович, проте саме в цей час сіра й зовні непоказна кобилка наздогнала гнідого жеребця, який тримався другим, і навіть випередила його.

Євген Прокопович зблід і почав повільно підводитися з лавки.

— Давай... — мовив чомусь пошепки й хрипко, — давай, мила, дорога, кохана! Уперед!..

І Гулінька, наче почувши його, впритул наблизилася до Орлика. А вони вже входили в останній поворот, і на мить Євген Прокопович втратив орієнтацію: бачив тільки витягнуті оскалені кінські морди, Орлик, певно, все ж ішов першим, і жокей у червоному капелюшку оперіщив його батогом.

Проте Гулінька наздогнала білого рисака: останній поворот вони пройшли морда в морду. Євген Прокопович, стоячи, схопився за голову, повторюючи, немов молитву, "дорогенька, мила, любонька...", і сіра кобилка вийшла вперед, спочатку лише на голову, потім ще трохи...

Ударив дзвін, і Євген Прокопович знеможено опустився на лавку.

— Виграв... — пробелькотів, ще остаточно не вірячи. — Кирило, я виграв чи ні?

— А я програв… — невдоволено поморщився дядько Кирюша. — Цілого трояка, чудасія…

У Євгена Прокоповича нараз затрусилися руки, й він, щоб ніхто не побачив, засунув долоні під пахви.

"Скільки ж? — подумав. — Скільки виграв, може, більше сотні?"

— Новачкам завжди везе, — авторитетно пояснив дядько Кирюша, — недарма ж кажуть…

— Дурням щастя? — Євген Прокопович зовсім не образився. — А я чомусь був певен, що Гулінька не підведе.

— Бач, один ти розумний… Тут люди не дурніші за тебе, он Панас Романович, — Кирило кивнув на рудого чоловіка в солом’яному брилі, — все знає, і то Гуліньку не вирахував.

— Виходить, я розумніший за Панаса Романовича.

— А знаєш, — пожвавішав дядько Кирюша, — скільки ти зараз зірвеш! Чекай… — він перегнувся через бильця трибуни, вказавши на чоловіка, який прошкував до дошки, де вивішували цифру виграшу. — Чекай…

Чоловік зупинився біля дошки, дістав з-під пахви дві диктові дощечки, почепив їх там, де великими літерами було виведено: "Ординар".

— Оввa, аж вісімнадцять карбованців! Дядько Кирюша поклав Євгенові Прокоповичу долоню на плече. — Скільки ж у дублі? Скільки-скільки?.. Триста п’ятдесят сім? Ну, ти пан

сьогодні, Євгене! Триста п’ятдесят сім карбованців, бачиш? Мінус трояк, триста п’ятдесят чотири чистими!

У Євгена Прокоповича защеміло серце.

— Не жартуєш?

— Дивись сам…

Справді, під слово "дубль" три диктові дощечки сповіщали, що він, Євген Прокопович Черняк, виграв триста п’ятдесят сім карбованців.

Євген Прокопович витягнув свій квиток, помацав і обережно засунув назад до внутрішньої кишені піджака.

— Гратимеш ще? — запитав дядько Кирюша.

— Під три чорти! — вирішив Євген Прокопович. — Годі, щастя двічі на день не випробовують. Підемо ми з тобою, Кирило, зараз до ресторації і обмиємо мій перший виграш.

— Гарні слова кажеш…

"Так, підемо, — остаточно вирішив Євген Прокопович, — і саме з дядьком Кирюшею. Не шкода, проп’ємо карбованців п’ятдесят чи навіть більше. Але ж сьогодні весь двір знатиме: Черняк зірвав куш на іподромі, під цей виграш можна пеківські гроші розтринькати. І ніхто нічого не запідозрить… Тепер треба регулярно ходити на іподром, чорта з два грати, везе, справді, тільки новачкам та дурням, для проформи витрачати якогось трояка, а пускати чутки, що виграю — тут тобі і повага, і гроші, певно, й заздрість, та скоро поміняти квартиру на кращу — далі від сусідових очей…"

І Євген Прокопович з легким серцем пішов до каси одержувати гроші.

Тут же, за трибунами іподрому, притулився невеличкий ресторанчик, у ньому було ще порожньо, і Євген Прокопович з дядьком Кирюшею зайняли окремий столик. їх обслуговував офіціант у білій куртці, він догідливо посміхнувся, подавши меню, і Євген Прокопович подумав, що офіціанти мало змінилися за роки переможного будівництва соціалізму. Змінилося тільки меню — не було шампанського, та біс з ним, шампанського дядько Кирюша, мабуть, і не пробував, головне, є "Московська". Упіймавши схвальний Кирилів погляд, Євген Прокопович замовив одразу пляшку.

Випили по першій і закусили ікряним оселедцем. Євген Прокопович спробував налити Кирилові півсклянки бор-жому, але той зупинив його руку й відразу знову наповнив чарки. Що ж, у цьому була своя логіка, тим паче що позитивні емоції все ще переповнювали Євгена Прокоповича й горілка підігрівала їх.

Після другої почали їсти. Офіціант приніс салати та заливну осетрину — єдине пристойне, що було в цьому шалмані, — дядько Кирюша недовірливо поколупав рибу виделкою, либонь, удома його не балували делікатесами, попробував. Осетрина сподобалася йому, бо підклав хрону й почав мегелити, а Євген Прокопович посміхнувся іронічно й мовив:

— Революцію робили для того, щоб робітничий клас жер не тільки осетрину, але й ананаси.

— Про ананаси я чув, проте ще не їв, — визнав дядько Кирюша.

Євген Прокопович згадав вірш Ігоря Северянина про ананаси в шампанському. Колись він в "Асторії" вирішив спробувати, виявилося, справді смачно, та ділитися спогадами з Кирилом не став. Натомість зауважив:

— Доживемо до комунізму, поїмо всього.

— Якщо доживемо…

— Не віриш?

Дядько Кирюша знизав плечима.

— Хто ж його зна…

— І не боїшся в цьому зізнатися?

— Чого мені боятися?

— А того, що прийдуть уночі з гвинтівками та в чоботях…

— За мною не прийдуть.

— Це чому ж?

— Бо я робітник, хто гармати робитиме?

— Знайдуться інші.

У дядька Кирюші заблищалі очі. Рішуче налив ще по чарці, випив свою одразу й заявив:

— Революція що оголосила? Землю селянам, заводи робітникам! Мені тобто, я господар, і чхати хотів на всіх. Таких майстрів, як я, на "Арсеналі" троє чи четверо. Мене ще хазяї поважали, від війни ослобонили, бо скажу тобі: гармата без Кирила Безуглого ніяка не гармата.

— Раптом помилишся і не те втелющиш, а хтось скаже — шкідництво…

— Про мене не скажуть.

— Чого ж?

— Бо морду наб’ю.

— Не встигнеш: енкаведе забере.

— Кажу: мене не забере.

— Про ворогів народу чув?

— Але ж я сам народ, хіба можу бути ворогом собі ж?

Євген Прокопович непомітно під столом потер спітнілі руки, подумавши:

"Дулю тобі, арсенальський ветеране… Величезну дулю з маком. Хазяї тебе, може, й поважали, а нині заводській дирекції все до фені. Теж мені — народ знайшовся… Народ тепер — суцільний ворог народу, й лишився один безгрішний! У шинелі і з вусами, на Мавзолеї з підведеною рукою. А на тебе, товаришу Кирило Безуглий, я б завтра написав листа, і подивилися б ми, де б ти опинився на тому тижні. Однак не

писатиму, живи, дядьку Кирюшо, лови у Дніпрі рибу, вигравай на іподромі, працюй на соціалізм, бо й мені це вигідно. Вважай себе незамінимим і навіть гегемоном — до пори до часу..."

Євген Прокопович розлив у чарки залишки горілки, підкликав офіціанта й замовив ще чвертку.

— Подужаємо? — запитав для годиться в Кирила.

Той лише зневажливо махнув рукою, і Євген Прокопович, подумавши кілька секунд, змінив рішення:

— Тягни ще півлітру...

— Робоча в тебе кісточка, — схвалив Кирило.

— Яка вже є...

— Тільки робоча людина може так гуляти!

"Не знаєш ти, як гуляв у Вільні пітерський купець першої гільдії Желудков, — подумав Євген Прокопович, згадавши, як у банкетному залі, куди запросив його Желудков, відкорковували одразу десять пляшок шампанського, зливали у срібне відерце й Желудков висмоктував усе до останку. — А ти мені торочиш про робочу людину... — зиркнув зневажливо на дядька Кирила. — Пролетарі, якщо і об’єднаються, як закликає їх Маркс, і в слід негідні ступити справжньому купецтву. Тим паче робітництво совдепівське — півлітрою заллється і славить товариша Сталіна та інших вождів".

Раптом Євгенові Прокоповичу до смерті захотілося вивідати, як ставляться робітники до кремлівської верхівки. Він налив Кирилові повну чарку й запитав:

— Скажи мені, Кирило, коли тобі краще велося: раніше, до сімнадцятого, чи тепер?

— Мені — раніш. Іншому робітництву тепер.

— Чому?

— Нетямущий ти, Євгене. Казав уже: хазяї мене поважали, сам управитель за руку вітався. І платили вдвоє.

— Коли "Арсенал" повстав, ти за кого був?

— Хіба міг проти своїх піти?

— Проте й за гвинтівку не взявся…

— Не взявся, — похитав головою дядько Кирюша. — А треба було…

— Навіщо: сам кажеш — тобі краще велося.

— А громада?

— Однак є прислів’я: своя сорочка ближче до тіла.

— Проти громади не можна, — заперечив дядько Кирюша й перехилив чарку. — Ніяк не виходить. Бо тепер начебто ми самі на "Арсеналі" хазяї.

— Начебто… — не утримався від іронічного уточнення Євген Прокопович.

— Але ж директор з робітників!

— І ти до нього запросто в кабінет пхаєшся?

— Як можна!

— Бачиш, директор і для тебе, і для мене — велике цабе. Як і раніш. У нього в приймальні секретарка сидить, спробуй пробитися… Що ж про наркома казати!

— Маєш рацію, — згодився Кирило, — для мене і нинішній нарком, і колишній міністр — одного поля ягода.

— А у дворі подейкують, — хитро примружився Євген Прокопович, — що ти серединою Хрещатика пхався і товариша Сталіна славив…

— Так то ж сам Сталін! Усі кажуть: Сталін — це Ленін сьогодні.

— Гаразд, облишмо товариша Сталіна, — злодійкувато роззирнувшись увсібіч, мовив Євген Прокопович. — Але ж ти і про Ворошилова горлав на Хрещатику, і про Кагановича… А вони ж наркоми, тобто ті ж міністри.

— Наркомів багато, — не дуже впевнено заперечив дядько Кирюша, — а Ворошилов та Каганович вожді трудящих. Товариш Ворошилов слюсарем був, таким тобто, як і я. Уловлюєш? Тобто виходить, якщо б у мене тут більше було, — Кирило постукав себе кулаком по чолу, — й менше у чарку заглядав, міг би я і на місці Ворошилова опинитися. Вождем!..

Євген Прокопович лише на якусь невловиму мить уявив собі цю ганебну картину: дядько Кирюша на трибуні Мавзолею, й примусив себе не розреготатися. Але ж, подумав одразу, зустрівся б він до революції в Луганську з Ворошиловим, хіба б

повірив, що отой простий слюсар стане маршалом і соратником товариша Сталіна? Та й сам Сталін хто був тоді? Каторжник, розбійник з великої дороги, бандит, це тепер його називають революційним експропріатором, а судили за звичайний грабунок. Потрапила б тоді йому сталінська справа — вимагав би у високого суду не менше пожиттєвої каторги. А то й повішання…

Євген Прокопович уявив собі це надзвичайне видовисько: жандарми ведуть до шибениці нинішнього вождя усіх часів і народів. Самого товариша Сталіна — батька трудящих і наймудрішого вождя. А що — повісили б без найменшого сумніву, і як би тепер жили народи неосяжної Батьківщини?

Либонь, знайшовся б інший батько: народ — бидло, і без вождя не може. Раніше славив царя-батюшку, тепер вусатого чоловіка в шинелі, он і дядько Кирюша проголошував йому осанну на Хрещатику…

А в Німеччині славлять Гітлера… І вважають не товариша Сталіна, а саме фюрера "третього рейху" істинним вождем і генієм…

Парадокси…

Проте чи варто собі забивати цим голову, вирішив Євген Прокопович. Начхати й на Сталіна, й на Гітлера, головне — аби мені було добре, людина повинна дбати насамперед про себе, і це правильно. Мені ж важливо, щоб якнайшвидше переміг Гітлер…

Євгенові Прокоповичу нараз захотілося підвести вгору правицю й вигукнути "хайль!". Ранувато, подумав, але й ми дождемося свого часу.

18

— Ну що ж, Онищенко, я приготував для тебе цікавий документик, — сказав Сокирко, й переможна посмішка скривила його губи.

Сидір Гаврилович стояв посеред кабінету, розставивши ноги й заклавши руки за спину. Сокирко тримав його годинами стоячи, ноги пухли, й витримувати допити ставало дедалі важче.

Сокирко дістав цигарку, закурив, кілька разів смачно затягнувся, пускаючи дим у бік Онищенка: знав, що й тому до смерті хочеться закурити, й насолоджувався муками Онищенка. Ще раз ковзнув поглядом по Сидору Гавриловичу й раптом загорлав несамовито:

— Як стоїш перед слідчим, свиня! Струнко!

Онищенко, як міг, підтягнувся. Щоденні допити остаточно знесилили його, іноді ловив себе на думці, що чекає трибуналу як визволення.

— Можу я поставити вам запитання? — попросив.

— Давай, у мене сьогодні гарний настрій.

— Що з Антоном?

Сокирко спохмурнів. Антон виявився таким же впертим, як і батько. У Сокирка виник задум оголосити Онищенкового сина головою молодіжної націоналістичної організації, для цього Антон мав назвати хоч три-чотири прізвища однодумців, решта

було ділом техніки, та Онищенко-молодший вперто заперечував усе, навіть реготав із Сокиркових домагань.

— Твій Антон одержить, що заслужив, — одповів Сокирко ухильно.

— Я сам винен, — сказав Онищенко, й Сокирко аж перегнувся через стіл: невже цей впертий йолоп почне зізнаватися? Але Онищенко сказав зовсім не те, чого хотілося: — Винен у тому, що в Наркоматі не знайшлося жодної людини, яка б сказала: досить! Досить знущатися з безневинних!

— Чого ж ти сам не стукнув кулаком по столу, коли був заступником наркома?

— Не вистачило характеру.

— Ні, — заперечив Сокирко зловтішно, — просто ти причаївся, мов гадюка, і вичікував слушної нагоди, щоб нанести нам удар в спину. Зізнаватимешся?

— Я вже сказав: не винен!

— Не винен? Так усі кажуть до часу. Поки не припреш неспростовними доказами.

— У вас ніколи не знайдуться докази проти мене.

— Побачимо... А скажи мені, Онищенко, кому із своїх друзів ти найбільше довіряєш?

Сидорові Гавриловичу не треба було напружувати пам’ять. Одповів одразу й недвозначно:

— Романюкові.

— йому, виходить, віриш?

— Як самому собі.

Сокирко загадково всміхнувся, поліз до шухляди, дістав кілька аркушів паперу, списаних нерівним почерком. Задумливо подивився на них. Гадав: щоб одержати ці папірці, доведеться поморочитися, проте все склалося значно простіше. Вчора він викликав до себе Романюка, годину протримав його під дверима приймальні, щоб "дозрів", як полюбляли висловлюватися в Наркоматі, нарешті запросив до кабінету. Лише подивившись на Романюка, збагнув: якщо директор тресту ще й не "дозрів" остаточно, то скоро впаде, як переспіле яблуко. Повні щоки Миколи Олексійовича обвисли, шкіра на них зморщилася, очі дивилися лячно. Це сподобалося Сокиркові і, щоб остаточно налякати Романюка, він набурмосився, багатозначно постукав пучками по столу й мовив суворо:

— Ми відпустили вас, товаришу Романюк, умовно й завжди можемо повернутися до вашої справи...

— Але ж я ні в чому не винний!

— Дивлячись з якого боку... Якщо дослідити вашу біографію...

— Вона чиста як сльоза.

— Так кажуть усі без винятку. Однак у нас є можливості...

— Звичайно, — швидко погодився Романюк, — я не заперечую…

"Чому він такий перестрашений? — раптом подумав Сокирко. — Біографія в нього справді чиста та й службових прорахунків останнім часом нема. Так, дрібнота, як у кожного керівника. Що ж зломило його? Звідки такий ляк?"

Раптом згадав свій пророчий сон і здогадався. Ляк охопив усю країну. Один боїться втратити посаду, другий за своїх дітей, третій просто звик стояти струнко перед начальством. І все тому, що кожному хочеться жити. Звичайно, кожному по-різному: один може втратити більше, другий менше, проте людина має щодня хоч двічі поїсти, відпочити в теплій кімнаті, відвідати кіно або театр, якось по-іншому заповнити своє дозвілля.

Нема жодної гарантії, що сьогодні вночі за тобою не прийдуть. Це Сокирко знав точно. У новоприйнятій Конституції тільки записані красиві слова про свободу та недоторканість особи. А чхати хотів він, Іван Сокирко, на Конституцію: захоче — випустить Романюка, захоче — залишить, і сидіти вам, Миколо Олексійовичу, у бетонних підвалах…

Звідси й ляк. Звідси й обвислі щоки в Романюка, й землистий колір обличчя.

— Ми б хотіли одержати від вас свідчення, Миколо Олексійовичу, — вкрадливо почав Сокирко. — Дуже важливі свідчення…

— Чим можу?.. — з готовністю відгукнувся Романюк. — Я з радістю…

— Ви багато років знайомі з колишнім заступником наркома Онищенком. Який виявився запеклим ворогом народу. Так?

Обличчя в Романюка витягнулося.

— На жаль… — пробелькотів.

Романюк подивився на Сокирка й раптом подумав: "Що я кажу? Невже можна зректися друга? Таїсія казала: Онищенко врятував мене, то невже я втоплю його? Проте не все одно — мої свідчення нічого не змінять у Сидоровій долі. От і слідчий наголосив: ворог народу… Мабуть, у такій ситуації Сидір перший відрікся б від мене. Таїсія твердить: врятував… Але ж Онищенку тоді було раз плюнути врятувати мене. Заступник наркома — наказав, і все. А моя нинішня ситуація зовсім інша. Не відступлюся від Сидора — сидіти знову в камері, й невідомо, чим усе це скінчиться. Добре, дадуть кілька років, а якщо розстріляють?"

Згадка про бетонний мішок у підвалі остаточно переконала Романюка, й він мовив:

— Я здогадувався, що Онищенко лицемірить.

— Отож, — підхопив його Сокирко, — беріть папір і пишіть. Пишіть усе. Як підбурював вас Онищенко утворити контрреволюційну організацію, тиснув на вас. Дещо я вам продиктую… — підсунув Романюкові папір та ручку. — Отже, починайте: "Я, Романюк Микола Олексійович, повідомляю органи державної безпеки…"

Тримаючи зараз у руці аркуші, списані Романюком, Сокирко переможно всміхався.

— Почерк Романюка знаєш? — запитав Онищенко.

— Звичайно.

— Тоді читай, можеш сісти й читай… — перекинув через стіл папери. — Уважно читай, Онищенко, бо свідчення ці незаперечні.

Спочатку Сидір Гаврилович нічого не зрозумів. Почерк справді Романюковий, та хіба Микола зміг би написати таке? Романюк, його друг, з яким пройшов такий великий шмат життя і якого врятував зовсім недавно? Та сумніву не було: писав Микола. А вважався другом…

Але ж все написане Романюковим почерком — чиста й безсовісна брехня…

Може, сфальсифіковано?

Ні, почерк точно Миколин і підпис його.

Наче зрозумівши Онищенкові сумніви, Сокирко запитав:

— Не віриш, що писав саме Романюк? То можемо влаштувати з ним ставку віч-на-віч.

— Не треба… — От тепер нарешті Сидір Гаврилович відчув справжню втому: втомився жити. Та й для чого жити, коли друг переступає через тебе?

Проте знайшов хоч якесь виправдання Романюкові: він не із старої гвардії і виявився незагартованим.

Однак тут-таки заперечив сам собі: виходить, якщо не із старої гвардії, то можна зраджувати, падлючити, плазувати, шукати для себе в усьому вигоду, рятуватися, продаючи інших? Ні і ще раз ні!

І все ж, якщо сам Микола зрадив, навіщо жити?

Сидір Гаврилович підвів на Сокирка важкі очі, запитав:

— Ну, що вам треба підписувати? Давайте...

19

Євген Прокопович, незважаючи на спеку, щільно причинив вікно й настроївся на Берлін. Спочатку передавали маршову музику — до неї Євген Прокопович був байдужий, але Танюшик, накриваючи на стіл і походжаючи з кімнати на кухню, жартівливо дригала своїми вже повнуватими ніжками, зображуючи солдатів на марші.

Євген Прокопович з огидою згадав, як виступав днями на профспілкових зборах і закликав до розгортання стахановського руху. Йому аплодували, й це потішило його. Ще приємніш було приймати потім поздоровлення від колег — казали, що в ньому пропадає неабиякий ораторський талант. Євген Прокопович знав це й без них. Послухали б, як виступав він у Вільнівському суді, звинувачуючи соціал-демократів, — навіть знаменитий адвокат Іванаускас стушувався після його промови, й суд засудив руйнівників підвалин на всю котушку.

А вчора до нього підійшов голова завкому, потиснув руку й натякнув, що виникла думка обрати товариша Черняка до складу комітету. Євген Прокопович мало не захлинувся від радощів. Завком відкривав для нього нові можливості як для

збирання інформації для Пека, так і для дискредитації кількох здібних арсенальських інженерів. Можна протиставити їхні завищені вимоги інтересам трудового колективу, звинуватити у троцькізмі, зрештою, що-що, а ярлик завжди знайдеться.

— Женюсику, — нарешті покликала дружина, — вечеря на столі.

— А Галина?

— Побігла до якоїсь єврейки.

— А-а… — схвально промимрив Євген Прокопович. І з дочкою, здається, тепер усе гаразд: не швендяє, як колись, з ким завгодно. Розалія забезпечила її заможними клієнтками, у дочки з явилися гроші, й вони дозволили собі продати Джільду, лишивши тільки Дінго.

Євген Прокопович пригубив справді смачної мадери, підчепив виделкою кружальце копченої ковбаси, та не доніс до рота — музика несподівано обірвалася, і урочистий голос диктора повідомив, що зараз почнеться трансляція промови рейхміністра доктора Геббельса.

Євген Прокопович забув про ковбасу і, прихопивши фужер з мадерою, перемістився до приймача. Даремно Танюшик зауважила, що можна слухати промову, вечеряючи, Євген Прокопович забув про все — слухати виступи Геббельса вдавалося нечасто! Євген Прокопович одержував справжню насолоду від його промов. Особливо тепер, коли й сам прилучився до справ рейху та робив свій, як вважав, достойний внесок у завоювання вермахтом цілої Європи.

Геббельс почав промову з возвеличення фюрера, який дивиться далеко вперед і вміє помітити те, що простим смертним ніколи не розгледіти.

Євген Прокопович слухав, відпиваючи маленькими ковточками мадеру, і уявляв, як нарешті вермахт увійде до Києва. Колони танків, піхоти, автомобілі й гармати. І десь на Софійській площі чи на бульварі Шевченка їх зустрічатимуть справді почесні кияни, які зараз змушені критися від більшовиків. І серед них він, Євген Прокопович Черняк.

Звичайно, німці не забудуть його. Він обійме якнайменше посаду київського прокурора — прокурора не якогось провінційного Вільна, а самого Києва, одного з найвеличніших і найстаровинніших міст Європи, а може, не прокурора, а міського голови, або бургомістра по-німецькому, й засідатиме у просторому кабінеті Думи на Хрещатику. І їздитиме по Києву в персональному чорному лімузині.

Цікаво, чи зустрічався з енкаведистом Пеко? Мабуть, уже взяв Сокирка на гачок, у Пилипа Петровича мертва хватка, і енкаведистові не викрутитися.

А хто навів Пека на Сокирка? Саме він, Євген Прокопович Черняк, щоправда, з допомогою Галини — настирлива й хитра в нього дочка й, дяка богові, взялася за розум.

Геббельс скінчив промову, знову зазвучали бравурні марші, і Євген Прокопович повернувся до вечері. Тепер мав можливість не обмежувати себе, тепер масло, м’ясо й навіть делікатеси не сходили з їхнього столу, й Танюшик уже кілька разів починала розмову про обмін квартири. Кохана дружина має рацію: досить їм тулитися в кімнаті без вигод, можна доплатити і обмінятися на пристойне помешкання з туалетом і

ванною. Боже мій, Танюшик уже й забула, що таке щоденні теплі ванни, бідоласі доводиться раз на тиждень відвідувати лазню, митися разом з базарними сидухами — от до чого доводить порядну жінку так званий соціалізм.

Євген Прокопович поклав собі на тарілку кілька маринованих білих грибочків, зиркнув на Танюшика, й та одразу зрозуміла його: дістала з буфета карафку з горілочкою, настояною на горобині: саме таку горілочку приємно випити під твердий і неймовірно смачний грибочок. Євген Прокопович вдячно всміхнувся Танюшику й ще раз подумав, як йому поталанило з жінкою. І дав собі обіцянку найближчим часом зайнятися квартирою. На тому тижні відбудеться чергова зустріч з Пилипом Петровичем, а він уже має для нього таку інформацію, що пальчики оближеш. Не кажучи вже про те, що полковника Орлова після його листа забрали в НКВС. Про це він дізнався від Галини: її клієнтка живе в одному під'їзді з полковником, а там тільки й розмов про арешт самого начальника училища. Пеко має розщедритися, усе це коштуватиме не менше ніж три тисячі, а вимагати слід чотири. Нічого, рейх не зубожіє — щоправда, Геббельс закликає напружити всі сили нації заради озброєння, але ж то стосується їх, німців, нехай затягують паси, а тут, зважаючи на крайню небезпеку, можна й не скупитися.

Думка про чотири тисячі, які вже мало не обтяжували кишеню, звеселила й розчулила Євгена Прокоповича. йому набридли бравурні німецькі марші, впіймав веселий штраусівський вальс, мабуть, з Відня, і кімната, сповнившись радісних звуків, зробилася наче просторішою й комфортабельнішою: немов повернулися вони з Танюшиком до своєї вільнівської квартири й стоїть біля стіни не убогий буфет, а дубовий, різьблений, а в ньому кришталь і посуд тонкого фарфору.

Євген Прокопович підвівся і зробив перше па, подав Танюшику руку, вона притиснулася до нього, й вони почали кружляти — тепер нічого не існувало для них, тільки чудодійна музика, вони наче ширяли в повітрі, і Євген Прокопович думав, яке все ж дивовижне й прекрасне життя.

20

Онищенка розстріляли у підвалі.

Сидір Гнатович мріяв ще хоч раз побачити небо — голубе чи нехай хмарне, можливо, зоряне, а його поставили біля бетонної стіни, й навпроти виструнчилися молодики з гвинтівками.

Це було найсумніше — не побачити неба чи хоча б дерева, навіть травицю чи билинку, натомість брудний сірий бетон, а позаду бризки крові на стіні.

Серце стиснулося, Сидора Гавриловича кинуло в жар, а останньої хвилини хотілося хоч зітхнути вільно, і Онищенко скинув куртку, лишився в сатиновій сорочці: точно таку йому колись пошила мати, просту сатинову сорочку, ще й вишила по коміру волошки. Тепер волошок на комірі не було, і все ж Сидір Гаврилович раптом відчув їхній гострий гіркуватий запах, уявив, що йде золотим полем, розсуваючи колосся грудьми, а в житі цвітуть волошки й червоні маки, жито хвилюється під вітром, йому не треба нікуди поспішати, тільки от край поля чекає на нього мати, ще молода, вродлива, запнута білою хусткою. Щойно вона жала жито, втомилася, відпочиває, спершись на копицю, простягає до нього руки, посміхається, а він чує спів жайворонка в небі, волошки пахнуть пряно, й від цього радісно на серці, бо все це буде завжди попереду — і

материна усмішка, і золоте поле, і червоні маки: життя таке довге, й усе попереду…

А чоловік у підвалі навпроти Онищенка подав команду, й молодики підвели гвинтівки. Лишалося жити секунду — дві, Сидір Гаврилович розкинув руки, неначе обіймаючи весь світ, побачив матір і Антона, йому зробилося щемко й боляче, серце пронизала блискавка, й Сидір Гаврилович усвідомив, що вмирає, що вже вмер, і остання думка його була: всі гадатимуть — його розстріляно, а він умер сам, власною смертю, не дочекавшись куль…

Ноги в Онищенка підігнулися, і в цю мить пролунала команда, кулі пронизали його тіло, Сидір Гаврилович упав, вдарившись обличчям об нерівну й брудну бетонну підлогу.

— Усе, — сказав чоловік, який командував розстрілом, — ще одного скаженого пса зничтожили…

Він підійшов до розстріляного, витягнув з кобури пістолет і для гарантії послав ще одну кулю Онищенкові в потилицю.

21

Генерал у відставці почесний чекіст Іван Макарович Сокирко прокинувся пізно, о дев’ятій, коли онука Майя та її чоловік Гена вже подалися на роботу. Посидів на краю ліжка, ворушачи пальцями ніг — чомусь це замінювало йому вранішню зарядку — і пішов голитися. Голився щоранку й завжди з задоволенням. Гена привіз йому з закордонного відрядження бритву з подвійними змінними лезами, й нарешті Іван Макарович усвідомив, що нею голитися легше й зручніше, ніж навіть імпортними лезами, вставленими у звичайний станок ще воєнних часів.

Поголившись, Іван Макарович уважно роздивився себе в дзеркалі й залишився задоволений. Як на свої сімдесят дев’ять, виглядає цілком пристойно, бачить і чує добре, більшість зубів, щоправда, вставні, проте харчується не лише манною кашею, а колір обличчя і зовсім здоровий. Іван Макарович усміхнувся собі в дзеркалі й освіжився одеколоном "Шипр". Звичка, якій не зрадив ще з молодості. Потім босоніж трохи пошвендяв по порожній просторій квартирі, визирнув у вікно, та не помітив нічого цікавого — дві бабусі з однаковими шкіряними індійськими сумками балакають біля під’їзду й чиясь чорна службова "Волга" розвертається поруч.

Цю комфортабельну квартиру на Суворова, на місці колишнього іподрому, Іван Макарович одержав ще до відставки — за дивним збігом обставин неподалік від свого колишнього убогого помешкання у Хрестовому завулку, названому нині ім’ям якогось арсенальського підпільника Гайцана. Чесно кажучи, Іван Макарович не дуже схвалював це рішення. Під час війни набачився багато, обіймав посаду начальника армійського "Смершу" й профільтровував різних підпільників та партизанів у звільнених районах — багато хто приписував собі неіснуючі заслуги, таких полковник Сокирко викривав швидко й нещадно, і невідомо, ким би виявився насправді цей Гайцан, якби не загинув під час окупації, а потрапив до його рук.

Іван Макарович поснідав свіжими булочками з маслом, запиваючи їх гарячою кавою з молоком. Майка молодець, пам’ятає, хто пригрів її разом з недолугим Геною, хто прописав її у шикарній квартирі в самому центрі Києва, вона єдина, хто по-справжньому піклується про діда. Щоправда, й Іван Макаровим із своєї не такої вже й малої персональної пенсії робить їй мало не щомісячні подарунки — парфуми, імпортні колготки, найкращі цукерки із спеціалізованого магазину.

Згадка про Майку розтривожила Івана Макаровича, пробудила небажані спогади. Чомусь подумав про Розалію, уявив її ще молодою в квартирі у Хрестовому завулку — його вже суціль перебудували, але Дорфманів будинок зберігся, й Іван Макаровим під час прогулянок іноді зупинявся під знайомими вікнами, дивуючись, як він міг колись вважати Дорфманову квартиру шикарною. Цікаво, хто в ній зараз живе? Колись не витримав, зазирнув у під'їзд і прочитав список мешканців. Якийсь Хомиченко В.С. Чомусь це прізвище не сподобалось Іванові Макаровичу, подумав про невідомого Хомиченка негарно, як часто негарно згадував і старого Дорфмана. Усе ж підвів його колишній тесть. Заманив у свої тенета, примусив одружитися з дочкою, а сам не виправдав сподівань. Щоправда, до війни підтримував їх з Розалією матеріально, та не встиг старий дурень евакуюватися з Києва, до останнього дня влаштовував якісь справи й загинув у Бабиному яру. А Роза з сином Яшею евакуювалася в Ташкент, він вислав їм атестат, хоч давно вже охолов до Рози. Тоді він уже командував армійським "Смершем" — молодий вродливий полковник-чекіст, і жінки не давали йому проходу: медсанбатівки, зв'язківці, з батальйону обслуговування, та хіба мало жіноцтва було в армії?

Роза померла там-таки, в Ташкенті, від простуди (Іван Макарович аж до цього часу не міг збагнути, як можна простудитися в спекотному Ташкенті), Яшка виховувався в дитячому будинку, Іван Макарович забрав його вже по війні, дав освіту, та син виявився безпутним, тричі розлучався і тепер переїхав кудись до Хмельницького. Дяка богові, Майка не пішла в батька — втіха йому на старість.

Іван Макарович одягнув домашню куртку й примостився до письмового столу писати мемуари. Задумався, чомусь пригадавши не героїчні воєнні роки, а того пронозу, який назвався Бодуном і примусив його якийсь час працювати на

себе. Іван Макарович завжди думав про ті часи з відразою — й досі глибоко прихований ляк ворушився в ньому. Та все обійшлося. Він співробітничав з Бодуном акуратно, виконував, на щастя, не такі вже складні завдання, переважно компрометуючи й заарештовуючи командирів. Потім, перед самою війною, Бодун несподівано зник. Уже будучи начальником "Смершу" й широко й сумлінно розгорнувши роботу по викриттю ворожої агентури, полковник Сокирко тоскно думав, що хтось може будь-якого дня з’явитися до нього, передати вітання від Андрія Андрійовича й примусити його знову працювати на німців. Проте чи то Бодун вчасно загинув, не встигнувши передати Імперському управлінню безпеки відомостей про свою агентуру, чи то з якихось інших причин, але про Сокирка в Берліні не згадували — все обійшлося, і Іван Макарович нарешті сам повірив у те, що їхнє співробітництво з Бодуном було страшним сном. Довелося похвилюватися ще тільки по війні, особливо у сорок п’ятому та сорок шостому. Якісь архіви з Принц-Альбрехтштрасе потрапили до наших рук, РСХА не встигло вивезти все з Берліна, та й на цей раз обійшлося, і генерал Сокирко, який вже обіймав пристойну посаду в системі державної безпеки, нарешті спав спокійно. А тепер зовсім забув про старе — забув і навічно викинув з голови.

Писалося важко, і Іван Макарович подумав, що годилося б знайти якогось письменника чи журналіста, котрий зміг би достойно обробити його спогади. Й раптом згадав, як колись, всередині 50-х, коли він мешкав у відомчому будинку на вулиці чекістів, зіткнувся з чоловіком та жінкою. Сиділи поряд з його під’їздом, він вийшов з парадного, й чоловік, сивий, із зморщеним обличчям та пронизливими очима, чомусь підвівся і став перед ним.

Сокирко зупинився, здивований, — обличчя чоловіка видалося йому знайомим, він хотів обминути його, та на мить

затримався і впізнав Антона Онищенка. Жінка, яка сиділа з Онищенком, не підвелась — Іван Макарович ковзнув по ній поглядом: невже Ольга? Точно, вона, голубі, ще не вицвілі жваві очі. Скільки ж їй? Років за юрок, жінка ще в соку й справді вродлива, не прив’яла, хоч життя, певно, не милувало її.

Іван Макарович чекав, що Антон вчинить скандал, звинувачуватиме його, обурюватиметься, приготувався відповісти гідно й навіть зверхньо, не поступатися ні н чому, та Антон з Ольгою не сказали ані слова, тільки і попелили його очима — посміхнулися одне одному й пішли собі кудись. Проте їхні погляди й досі не давали Сокиркові спокою. Тоді ж він підказав декому із своїх людей, що і як слід вчинити проти Антона Онищенка — дивно, та вперше не подіяло, не спрацювало, й Іван Макарович іноді з відразою надибував у республіканських газетах та журналах на ім’я цього, як щиро вважав і досі, ворога народу.

Так, слід підпрягти до мемуарів якогось писаку, остаточно вирішив Сокирко й відклав перо. Теленькнув дзвінок у передпокої, і Іван Макарович пішов відчиняти. Завітав, певно, сусід — колишній заступник міністра, прийшов пограти в шахи. Що ж, це краще, ніж сушити мізки спогадами…

Але перед дверима стояли кілька хлопчаків і дівчаток у червоних галстуках. Білява дівчинка спритно підвела над чолом долоню й виголосила завчено:

— Дорогий Іване Макаровичу! Піонерська дружина імені Олега Кошового запрошує вас на урочистий збір! Дуже просимо вас, ветерана й почесного чекіста, розповісти про своє героїчне життя!

Іван Макарович посміхнувся розчулено, погладив піонерів по голівках і пообіцяв обов’язково прийти. По обіді він одягнув генеральську форму з усіма орденами й медалями і у призначений час сидів за столом, вкритим червоним оксамитом у вщент забитому шкільному залі. Директор школи надав йому слово, і тоді Іван Макарович розкрив течку з справжнього сап’яну, витягнув з неї пожовклу, потерту на краях газету, підвів її старечими пальцями й показав залу.

— Бачите, тут мій портрет, — сказав, — і нарис про мене, тоді ще молодого чекіста. І видрукуване це аж п’ятдесят років тому. Ми були ще молоді, недосвідчені, але з чистими серцями й палко любили свою Батьківщину. Ми були патріоти своєї країни, ми свято вірили товаришу Сталіну, тепер, щоправда, перебудова, й дізналися багато поганого про нього, але з ім’ям Сталіна під час війни йшли в бій і вмирали. Згадуючи ті незабутні часи, іноді перечитуючи цей нарис про себе, я думаю, яким чесним і щасливим було моє покоління, покоління справжніх будівників соціалізму. І я закликаю вас бути такими ж патріотами, незламними і відданими!

Кінець